

SZAKNYELV ÉS SZAKFORDÍTÁS

Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális témáiról
2012

Szerkesztette: Dróth Júlia
Lektorálta: Fata Ildikó és Heltai Pál

ISSN 1587-4389

Szent István Egyetem, Gödöllő,
Nyelvi Központ
2012. szeptember

TARTALOM

Előszó	5
I. AZ EKVIVALENCIA FOGALMA ÉS TÍPUSAI	7
<i>Heltai Pál</i>	
Az ekvivalencia kérdései mű- és szakfordításban	7
<i>Somssich Réka</i>	
Ekvivalencia az uniós jog és a nemzeti jog fogalmainak szintjén	21
<i>Fata Ildikó</i>	
Német középfokú oktatási intézmények magyar nyelvű ekvivalenseinek korpuszalapú vizsgálata	32
<i>János Nagy</i>	
Theme-structure analysis in leads translated from German into Hungarian	46
II. A REÁLIÁK FORDÍTÁSA	58
<i>Mujzer-Varga Krisztina</i>	
Reáliák fordítása irodalmi szövegekben	58
<i>Lakatos-Báldy Zsuzsanna</i>	
Kulturális reáliák a filmfordításban különös tekintettel a nyelvhasználat reáliáira	69
III. ELŐ- ÉS UTÓSZERKESZTÉS A FORDÍTÓIRODÁK GYAKORLATÁBAN	86
<i>Kis Ádám</i>	
A könyv mint szöveg és előkészítése fordításra	86
<i>Kovács László</i>	
Gépi fordítás: Hogyan keletkezik a post-editing nyersanyaga?	92
<i>Sojnóczky Sándor</i>	
Fordításautomatizálás a Hunnect Kft.-nél	98

ELŐSZÓ

Folyóiratunk hagyományaihoz híven 2012-ben is arra törekszünk, hogy elősegítsük a fordítóképzés, a fordítószakma és a fordításkutatás párbeszédét. Idén az ekvivalenciával és a gépi fordítással kapcsolatos kutatói, oktatói és gyakorlati kérdéseket és lehetséges válaszokat adjuk közre. Ahogy már korábban is, ezeket a kérdéseket a Szent István Egyetem gödöllői szakfordító szakmai napján, ezúttal 2012. január 26-án vitattuk meg előzetesen felkért előadók segítségével. Örömmel állapítottuk meg: a fordítói szakma nagy létszámmal és a Gödöllőn megszokott vitakészséggel vett részt rendezvényünkön. Előadóink folyóiratunk számára írásbeli változatot készítettek előadásukról, elsősorban ezeket az írásokat tesszük most közzé.

A fenti témákat három csoportba soroljuk: először a hazai fordítástudomány legújabb nézeteit tárgyaljuk az ekvivalencia mibenlétéről, lehetséges típusairól és esetleges lehetetlenségéről. Ehhez szorosan kapcsolódik a második kérdéskör, a reáliák fordítása. Ezen belül egyrészt az intézménynevek, rendeletek stb. fordítási elvárásairól, módjáról olvashatunk, másrészt a filmszövegek fordításában előforduló hétköznapi kifejezések, kulturális eltérések kezeléséről. A fordítói szakma élvonalának képviselőit a gépi fordítás piaci alkalmazásához szükséges elő- és utószerkesztésről kérdeztük: mit is jelentenek ezek a munkafázisok a fordítóirodák gyakorlatában, s hogyan készíthetjük fel ezekre a feladatokra hallgatóinkat.

A szerkesztő

I. AZ EKVIVALENCIA FOGALMA ÉS TÍPUSAI

AZ EKVIVALENCIA KÉRDÉSEI MŰ- ÉS SZAKFORDÍTÁSBAN

Heltai Pál

1. Az elmélet haszna a szakfordítóképzésben

A fordítástudomány ma többek között a fordítás folyamatának kognitív aspektusait, univerzális jellemzőit, a professzionális fordítók kompetenciáját, a honosító és idegenítő fordítási stratégiákat és ezekhez hasonló kérdéseket vizsgálja *leíró* szempontból. Újra és újra felvetődik a kérdés, hogy van-e haszna ilyen elméleti kérdésekről beszélni a (szak)fordítás és a fordításoktatás gyakorlatával kapcsolatban? A fordítástudomány képviselői már többször megkísérelték bizonyítani, hogy az elméletnek igenis van haszna a gyakorlatban (például Chesterman–Wagner 2002), de ha végigtekintünk a szakfordítás mai gyakorlatán, azt látjuk, hogy a fordítói memóriák és a terminológiai adatbankok fejlesztői, a lokalizáció és a projektmenedzselés szakemberei nem tartanak különösebben igényt a fordításelmélet hozzájárulására. Nem csoda, hogy Pym (2007: 291) elkeseredetten állapítja meg: „a whole generation of translation theory has been undone”. Míg a fordítástudomány azon fáradozott, hogy bebizonyítsa, a jó minőségű fordítás jobb, mint a rossz, a fordítói szaktudáshoz nem elég két nyelv ismerete, a fordítói képzés elengedhetetlen, és a fordítókat más szakemberekhez hasonlóan meg kellene becsülni, addig a gyakorlatban az amatőr, képzésben nem részesült fordítók és lelkes rajongók (a *fansubber* néven ismert önkéntes feliratozók stb.) egyre nagyobb részt vállalnak a fordítási munkákból (Jääskeläinen et al. 2011).

Felmerül az elmélettel kapcsolatban az a kérdés is, hogy vajon a fordításelmélet mennyire képes és hajlandó a szakfordítás kérdéseivel foglalkozni. A fordításelmélet mindig is műfordítás-centrikus volt: a műfordításra kidolgozott elméleteket igyekezett kiterjeszteni a szakfordításra, illetve az utóbbit egyáltalán nem vette figyelembe. A műfordítás kérdései sokszor kevésbé érintik a szakfordítás gyakorlatát, legfeljebb annyiban, hogy szakszövegek is tartalmazhatnak köznyelvi vagy irodalmi jellegű részeket, illetve egyes (főleg humán jellegű) szakszövegek jobban kötődnek egy adott nyelvkultúrához. A természettudományos, műszaki, információtechnológiai, üzleti stb. szövegek fordításának problémái igen távol esnek az irodalmi fordítás problémáitól. Végző soron, ha számba vesszük a műfordítás és szakfordítás különbségeit, könnyen arra a meggyőződésre juthatunk, hogy a fordításnak nincs egységes elmélete. Gutt (1991) az ún. szolgáltató fordításokat (amelyek nagyjából a szakfordítást jelentik), kizárja a fordítás fogalmából: szerinte csak az a fordítás, amely relevanciáját azáltal

nyeri el, hogy hasonlítani akar egy másik szövegre. A fordított szakszöveg viszont nem az eredeti szövegre akar hasonlítani, hanem információkat akar közvetíteni.

A következő elemzésben a fordítástudomány egyik központi elméleti kérdését, az ekvivalencia fogalmát tekintjük át. Az elemzés meg fogja erősíteni azt a borúlátó feltételezésünket, hogy a fordításelmélet központi kérdéseinek vizsgálata gyakran kevés gyakorlati hasznot hajt, és hogy a műfordítást és a szakfordítást nehéz egységes elméleti keretben kezelni.

2. Az ekvivalencia fogalma

A laikus megközelítés szerint az ekvivalens fordítás „ugyanazt jelenti”, mint amit a forrásnyelvi szöveg. Ahogy már Catford (1965) kimutatta, ha a jelentésen *nyelvileg kifejezett jelentéseket* értünk, ez nem igaz. Az „azonos” jelentéshez nem szükséges, hogy a forrásnyelvi szövegben nyelvileg kifejezett összes jelentés átkerüljön a célnyelvbe¹. A nyelvileg kifejezett jelentések egy része redundáns, vagy az adott szituációban irreleváns.

Pym (1992) szerint *ekvivalens* az lehet, ami – a szó etimológiájának megfelelően – az eredetivel *egyenlő értékű*. Ebből következik, hogy az ekvivalencia nem azonosságot jelent, hiszen egyenlő értékűek csak különböző dolgok lehetnek: az ekvivalens fordítás nem feltétlenül ugyanazokat a jelentéseket fejezi ki, mint a forrásnyelvi szöveg, de a szöveg az eredetivel egyenlő értékű. Pym szerint tehát az ekvivalencia *funkcionális ekvivalenciát* jelent.

Az egyenlő értékű azért sem jelent azonosságot, mert mindig valamilyen szempontból való egyenértékűséget jelent, így azok a dolgok, amelyek valamilyen szempontból egyenlő értékűek, más szempontokból nagyon eltérőek lehetnek. A helyettesítő gyógyszer hatóanyag szempontjából azonos értékűek a helyettesített gyógyszerrel, de mellékhatás szempontjából igen eltérőek lehetnek. Az almát és a körtét nehéz összehasonlítani, de tápérték vagy vitamintartalom szempontjából egy alma egyenlő értékű lehet egy körtével – míg más szempontokból jelentős különbségek lehetnek. A jelen dolgozat írásának időpontjában (2012. május 6.) egy euró 285,97 forinttal egyenlő értékű – vásárlóerő szempontjából. Ez utóbbi példa arra is felhívja a figyelmet, hogy az ekvivalencia időben is változhat. Függ továbbá az ekvivalencia a konkrét körülményektől és az ekvivalenciát megállapító személytől.

A fordítási ekvivalencia fogalmát Gutt (1991) nyomán úgy is meghatározhatjuk, hogy valójában hasonlóságról van szó, amelynek mértékét a relevancia elve szabja meg. A jó fordítás optimálisan hasonló a forrásnyelvi szöveghez. A hasonlóság fogalmát elemezve Chesterman (1998) arra a következtetésre jut, hogy ha a releváns szövegtu-

---

¹ Catford (1965: 49) szerint az angol *I have arrived.* mondat bizonyos szituációban ekvivalens, felcserélhető az orosz *Я пришла* mondattal, noha többek között az utóbbi azt is kifejezi, hogy a beszélő nő, és gyalog érkezett, míg az angol mondat ezt nem fejezi ki.

lajdonságok szempontjából a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg nagyfokú hasonlóságot mutat, akkor azt azonosságnak észleljük.

Az ekvivalencia tehát általában a két szöveg valamilyen szempontból megállapított egyenértékűségét, hasonlóságát jelenti, amelyet szélsőséges esetben azonosságnak észlelhetünk. Az ekvivalencia relatív fogalom (Baker 1992: 8): a hasonlóság elvárt és elfogadott, illetve azonosnak észlelt mértéke különböző tényezőktől függ.

Az ekvivalencia típusai

A szakirodalom egy sor különböző ekvivalenciát ír le (Kenny 1998, Munday 2012). A korai ekvivalenciameghatározásokban sokszor keveredtek a lexikai és a szöveg-szintű ekvivalencia szempontjai (lásd például Kade 1968), ma azonban az ekvivalenciát egyértelműen két szöveg közötti viszonyként értelmezik.

A sok ekvivalenciatípus között nem könnyű eligazodni. Az egyes szerzők sokszor elég homályosan fogalmazzák meg leírásaikat, eltérő terminológiát használnak, és azt sem következetesen. A következőkben megkísérlem a szakirodalomban használt ekvivalenciatípusokat valamilyen logikus rendszerbe illeszteni.

A korai fordításelméletek a formális és a dinamikus ekvivalenciát különböztették meg. A *formális ekvivalencia* a nyelvi elemek hasonlóságát jelenti. Catford (1965) szerint egy nyelvi elem formális megfelelője (*formal correspondent*) lehet egy másik nyelv hasonló elemének, ha nagyjából ugyanazt a helyet foglalja el a célnyelv ökonómiájában, mint amit az adott forrásnyelvi kategória foglal el a forrásnyelvben (“any TL category which may be said to occupy, as nearly as possible, the ‘same’ place in the economy of the TL as the given SL category occupies in the SL” (1965: 32)). Nida (1964), illetve Nida és Taber (1969) szerint a formális ekvivalencia azt jelenti, hogy a forrásnyelvi szöveg nyelvtani kategóriáit hasonló nyelvtani kategóriákkal adjuk vissza, az igéket igével, a főneveket főnévvel fordítjuk, a mondathatárokat változatlanul hagyjuk, a központozást, helyesírást, szóhasználatot pontosan követjük. Catford és Nida alapján a formális ekvivalencia egyfajta szó szerinti fordításnak tekinthető. Szűkebb értelmezésben a formális ekvivalencia helyesírási és fonológiai hasonlóságot jelent (Kenny 1998).

A formális megfelelés tulajdonképpen nem ekvivalencia – nem szövegek egyenértékűségéről, hasonlóságáról szól, hanem grammatikai és lexikai elemek megfeleléséről. A formális megfelelést azért sem lehet ekvivalenciának nevezni, mert gyakran igen relatív, hiszen az egyes nyelvek hangtani és prozódiai sajátosságai erősen eltérnek, a hasonlóknak ítélt nyelvtani szerkezetek és lexikai elemek pedig sohasem foglalnak el teljesen azonos helyet két nyelv rendszerében. A magyar határozott névelőt például angol megfelelőjétől igen eltérő módon használjuk, de különbség van a magyar *tea* szó, illetve angol és tibeti megfelelőjének a lexikai rendszerben elfoglalt helyében is (a magyar teába se tejet, se jakvaját nem szoktak tenni).

A formális ekvivalenciával, illetve megfelelésséggel Nida a dinamikus ekvivalenciát állítja szembe, amely szerint a *forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg hatásának* kell azonosnak lennie. A dinamikus ekvivalenciáról már sokan bebizonyították, hogy nem lehetséges, hiszen nem tudjuk, milyen hatást gyakoroltak a Biblia egyes könyvei a korabeli olvasókra, és milyen hatást gyakorolhat a fordítás egy pápua új-guineai törzs tagjaira.

Bizonyos szövegtípusoknál, különösen régi irodalmi és szakrális szövegeknél, nem tudjuk pontosan, mi is az elérendő hatás. Ehhez jönnek a forrásnyelvi és a célnyelvi közönség kognitív környezetének² eltérései, így könnyen belátható, hogy a fordítás által elért hatás hasonlósága nem lehet túl nagymérvű.

Később a dinamikus ekvivalencia helyett inkább a *funkcionális ekvivalenciát* állították szembe a formális megfelelőséggel. A dinamikus és a funkcionális ekvivalenciát egyes források szinonim fogalomnak tekintik, én azonban úgy gondolom, hogy a két fogalom nem teljesen azonos. A dinamikus ekvivalencia a hangsúlyt a *hatásra* helyezi (a beszédaktus-elméletben ez a perlokúció), míg a funkcionális ekvivalencia a szövegnek az adott kommunikációs helyzetben betöltött szerepére (funkciójára) utal, amely magába foglalja a beszélő/író kommunikációs szándékát (illokúció) és az elérni kívánt hatást is. A funkcionális ekvivalencia Catfordnál szövegekvivalencia (*textual equivalence*) néven jelenik meg, ami azt jelenti, hogy adott szituációban a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg felcserélhető, tehát képesek ugyanazt a funkciót betölteni (Catford 1965: 49).

A funkcionális ekvivalencia különböző ekvivalenciákra bontható. Ezeknek az ekvivalenciatípusoknak az adott szövegtípustól és fordítási helyzettől függően van egy hierarchikus rendje, fontossági sorrendje. (A fordítási helyzetbe beletartoznak a megbízó és a célnyelvi olvasó elvárásai, az utóbbi feltételezett kognitív környezete, továbbá a fordító kognitív környezete, a fordításra vonatkozó általános felfogása és az adott fordítás céljára vonatkozó elképzelése is.) Funkcionálisan ekvivalensnek tekinthetünk egy fordítást, ha a szövegtípus és a fordítási helyzet szempontjából *legrelevánsabb* ekvivalenciatípusokat azok fontossági sorrendjében az elvárt és a lehetséges mértékben kielégítik, míg a többi ekvivalenciatípusból a lehetőségeknek megfelelően teljesítenek.

A funkcionális ekvivalencia összetevői közé sorolhatjuk a referenciális, konnotatív és a pragmatikai ekvivalenciát. Koller (1979) megkülönbözteti a szövegnormatív ekvivalenciát, Baker (1992) pedig a szövegekvivalenciát (*textual equivalence*) is, én azonban úgy gondolom, hogy ez utóbbiakat be lehet sorolni az előző három kategóriába.

A *denotatív ekvivalencia* (referenciális ekvivalencia) lexikai szinten a szavak jelentésének hasonlóságát jelenti. Szövegszinten a denotatív ekvivalenciát két fő összetevőre bonthatjuk: a denotatív ekvivalencia részben a szavak és nyelvtani szerkezetek által hordozott információ hasonlóságára, illetve a releváns információk azonosságára utal (ezt az alábbiakban tartalmi ekvivalenciának fogjuk nevezni), részben az információk szövegbeli elrendezésére. Ez utóbbi Baker (1992) szerint főleg a téma-réma viszonyok, illetve a kohéziós eszközök megfelelését jelenti. Itt szövegszerkezési ekvivalenciának fogjuk nevezni.

---

² A kognitív környezet terminus a relevanciaelmélet szerint magába foglalja a kommunikátorok ún. enciklopédikus ismereteit, a közvetlenül megfigyelhető adatokat és az előző megnyilatkozások ismeretét. Ez nagyjából megegyezik azzal, amit közönségesen úgy szoktunk kifejezni, hogy a célnyelvi közönség háttérismeretei vagy kulturális háttére. Nida dinamikus ekvivalenciafogalma szintén utal a célnyelvi közönség tapasztalataira és dekódolási képességére (“the level of experience and the capacity for decoding”).

A *konnotatív ekvivalenciát* szintén több összetevőre bonthatjuk: idetartoznak a különféle érzelmi és asszociatív jelentések (például kollokációs jelentések), amelyeket főleg a szövegben előforduló egyes lexikai elemek fejeznek ki, továbbá a stilisztikai és műfaji jelentések, az egyes nyelvváltozatok (például dialektus, szleng) használatával kapcsolatos jelentések stb.

A *pragmatikai ekvivalencia* azt jelenti, hogy a fordítás a célnyelvi szöveghez hasonló kommunikációs szándékot fejez ki, és a célnyelvi közönségre hasonló hatást gyakorol. Ez a meghatározás részben átfedi a funkcionális ekvivalencia meghatározását, de a pragmatikai ekvivalencia ennél többet foglal magába: idetartozik az is, hogy a fordítás mennyiben adja vissza a forrásnyelvi szöveg nyelvileg nem kódolt jelentéseit, tehát a résztvevők közötti viszonyból, a kommunikáció körülményeiből, a kulturális kontextusból, a szövegösszefüggésből stb. származó jelentéseket (a preszuppozíciókat, az udvariasság fokát, a társalgási implikaturákat stb.), amelyek hozzájárulnak a szöveg funkciójának teljesítéséhez, a szöveg hatásához. Más oldalról a funkcionális ekvivalenciához – ahhoz, hogy a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg az adott situációban felcserélhető legyen – a legtöbb esetben nemcsak a pragmatikai ekvivalencia szükséges, hanem a denotatív és a konnotatív ekvivalencia is.

A fentieket összefoglalva, az ekvivalencia típusai a következők lehetnek:

Formális megfelelés

- fonológiai, prozódiai megfelelés
- morfológiai, szintaktikai, lexikai megfelelés

Funkcionális ekvivalencia

- denotatív
  - tartalmi ekvivalencia
  - szövegszerkezési ekvivalencia
- konnotatív
  - asszociatív, érzelmi stb. ekvivalencia
  - stilisztikai, műfaji ekvivalencia
- pragmatikai
  - szándék kifejezése (beszédaktus egyértelműsége)
  - hatás ekvivalenciája
  - egyéb pragmatikai jelentések ekvivalenciája

2.1. Az ekvivalenciák kölcsönös függősége

Bár szokás az egyes ekvivalenciatípusokat megkülönböztetni és hierarchikus rendbe illeszteni, a valóságban ezek szoros kölcsönhatásban érvényesülnek. Ezt a következő példa illusztrálja.

A MÁV kocsijaiban négy nyelven olvashatjuk a következő figyelmeztetést:

Kihajolni veszélyes és tilos!
Nicht hinauslehnen!
E pericoloso sporgersi.
Do not lean out.

Az üzenet küldőjének kommunikációs szándéka, hogy figyelmeztesse az utasokat a veszélyre, és hogy megtiltsa a veszélyt hordozó viselkedést. Az elérni kívánt hatás az, hogy az utasok, elolvasva a szöveget, tartózkodjanak a veszélyes magatartástól. Az üzenetek funkciója az adott helyzetben figyelmeztetés, illetve olyan tiltás, amelynek betartása az üzenet címzettjének jól felfogott érdeke. Ha ezeknél a szövegeknél megvalósul a pragmatikai ekvivalencia (az utasok megértik a közlés szándékát, és nem dugják ki a fejüket az ablakon), akkor a fordítások funkcionálisan ekvivalensek.

Ugyanakkor a funkcionális ekvivalenciát nem egyformán érik el az egyes szövegek. A német és az angol szöveg nem használja a *tilos*hoz hasonló explicit performatív kifejezést a tiltás kifejezésére, és arra sem figyelmeztet explicit módon, hogy a tiltás oka a veszély. Sem a denotatív, sem a pragmatikai ekvivalencia nem teljes, ugyanakkor a kontextusból mind a hiányzó információt (a tiltás oka), mind a kommunikatív szándékot (tiltás) kikövetkeztethetjük. Az angol és a német szöveg tehát ugyanazt a funkciót tölti be, funkcionálisan ekvivalens a magyar szöveggel. Az olasz szöveg csak a veszélyre figyelmeztet, és explicit módon nem fejez ki tiltást, de a kontextusból levonható következtetések révén ugyancsak teljesíti a funkcionális ekvivalenciát.

Nem teljes a pragmatikai ekvivalencia a fenti szövegekben az udvariasság szempontjából sem: a magyar *tilos* keményebb tiltásnak hangzik, mint az angol és a német felszólítás, míg az olasz indirektebb módon, személytelen szerkezettel figyelmeztet.

2.2. Teljes ekvivalencia

Teljes ekvivalenciának a hasonlóság szélső esetét tekinthetjük, amikor a fordított szöveg minden szempontból maximálisan hasonlít az eredetihez, tehát az ekvivalencia minden típusát kielégíti. A fordítások azonban ritkán ekvivalensek minden szempontból. A teljes ekvivalencia lehetőségei korlátozottak, hiszen a forrásnyelvi és a célnyelvi lexikai és nyelvtani eszközök különbségei, az eltérő stílus- és műfaji jellemzők, a forrásnyelvi és a célnyelvi olvasók kognitív környezetének eltérései, továbbá különböző gyakorlati korlátok miatt nem lehet minden követelménynek egyszerre megfelelni.

A teljes ekvivalencia leginkább akkor közelíthető meg, ha a szövegben egyértelműen egy bizonyos funkció dominál, amelynek teljesítéséhez elég, ha egy bizonyos szempontból teljesül az ekvivalencia, míg a többi ekvivalenciatípus nem lényeges, vagy könnyen teljesíthető. A teljes ekvivalencia lehetősége tehát szövegtípustól is függ. Mivel a legtöbb szöveg hibrid szöveg, a teljes ekvivalencia ritkán érhető el. Megközelíthető viszont a teljes ekvivalencia rövid, határozott pragmatikai funkcióval rendelkező szövegekben (például feliratok) és bizonyos típusú szakszövegekben (természettudományos, műszaki és orvostudományi szakszövegek, EU-s szövegek), illetve ezek egyes részeiben.

2.3. Ekvivalencia a szakfordításban

Különböző szövegtípusoknál különbözőek azok a releváns szempontok, amelyek az ekvivalenciák hierarchiáját meghatározzák. Reiss (1971) szerint a tartalomközpontú, informatív szövegeknél a denotatív jelentés, azaz az információtartalom a leglényegesebb szempont. Mivel a forrás- és célnyelvi olvasók kognitív környezete – az adott szakterület szempontjából – nagyon hasonló, és az információtartalom közvetítéséhez

egyértelmű lexikai egységek (terminusok) állnak rendelkezésre, a tartalomközpontú szövegeknél a tartalmi ekvivalencia elérhető.

A tartalmi ekvivalencia mellett az ekvivalencia más típusai vagy könnyen teljesíthetők, vagy elhanyagolhatók. A tematikus, stilisztikai és műfaji ekvivalencia követelményeit a tapasztalt fordító könnyen teljesítheti, mivel jól meghatározottak és ismétlődő jellegűek. A pragmatikai ekvivalencia a denotatív ekvivalencia teljesülésével automatikusan teljesül: a kommunikációs szándék (illokúció) a tényközlés, az elért hatás (perlokúció) a közölt tények tudomásulvétele. A konnotatív ekvivalencia szakszövegfordításban (elvileg) nem játszik szerepet: egy geometriai meghatározásnak nincsenek konnotációi. Ha például a sokszög meghatározását olvassuk, mely szerint *A geometriában sokszögnek (idegen szóval: poligonnak) nevezzük azokat a síkidomokat, melyeket véges sok, egymáshoz csatlakozó egyenes szakasz alkotta zárt görbe (azaz zárt törött vonal) határol* (Wikipédia), akkor a szöveg pragmatikai funkcióját úgy őrizhetjük meg a fordításban, ha a fordítás ugyanazt a tényt közli a célközönséggel. A fordítás, ha a tényeket megfelelően visszaadja, ugyanazt az illokúciós aktust fejezi ki, és ugyanazt a perlokúciót éri el, azaz pragmatikailag ekvivalens lesz.

Előfordul, hogy a szakfordítás során a fordító nem teljesíti a stilisztikai vagy tematikus ekvivalencia követelményeit. Ennek ellenére a fordított szöveg még mindig betöltheti fő funkcióját, az információközlést, és ha az adott körülmények között (például túl rövid a határidő) a stilisztikai és a tematikus ekvivalencia nem várható el, a fordítást úgy tekinthetjük, mint ami funkcionálisan ekvivalens. Kedvező körülmények között azonban a szakszövegfordítás nagyfokú hasonlóságot érhet el az összes releváns szempont tekintetében, tehát megközelítheti a teljes ekvivalenciát, azaz azt a szintet, amikor a hasonlóság az azonosság érzetét kelti. Eppen ezért az ekvivalencia fogalmát kevésbé vonják kétségbe azok, akik tartalomközpontú szövegek fordításával foglalkoznak, illetve az ilyen fordításokat kutatják.

Kétségtelen, hogy ha egy fordítást gyakorlati célokra akarunk használni, akkor a tartalmi egyezés döntő fontosságú. Egy repülőgép-karbantartási kézikönyv fordításának ugyanazokat az információkat kell tartalmaznia, mint az eredeti szövegnek, tehát a tartalom szempontjából nemcsak hasonlítani kell az eredetire, hanem ténylegesen azonosnak kell lennie azzal, kizárva minden más egyéni értelmezést, illetve „olvasatot”.

Tolmácsolás

A tolmácsolást többnyire tartalomközpontú szóbeli közvetítésnek tekinthetjük. Jellemzője, hogy jelen van a forrásnyelvi szerző és a célnyelvi hallgató is. Az utóbbi a forrásnyelvi szöveget is hallja, illetve látja (például kivetítésnél), tehát a kommunikáció gyakran nem kizárólag verbális. A fordításban a tartalmi ekvivalencia a legfontosabb szempont, de ennek követelményei, elvárásai a szóbeliség miatt lazábbak, mint az írásbeli fordításban: nem minden részlet azonos súlyú. A célnyelvi közönség elvárása az, hogy a releváns információkat megkapja, míg egyéb információkat esetleg más forrásokból (a közvetlen kommunikációs helyzetből, a forrásnyelvi szövegből) pótolhat. A pragmatikai ekvivalencia nagyjából teljesül azzal, ha a tolmácsolás tartalmilag ekvivalens. A konnotatív ekvivalencia összetevői közül főleg a stilisztikai-műfaji

ekvivalenciának van jelentősége: a formalitás foka esetenként fontos szempont. Ennek megfelelő visszaadása viszont – tapasztalt tolmácsok esetében – nem megoldhatatlan feladat. Összességében tehát a tolmácsolás elérheti a hasonlóságnak azt a mértékét, ahol a fordítás – köznapi kifejezéssel – „ugyanazt jelenti”, mint a forrásnyelvi szöveg. Ezért a tolmácsok, illetve tolmácsoláskutatók hajlamosak elfogadni az ekvivalencia fogalmát.

Ekvivalencia a műfordításban

A Reiss (1971) által expresszívnek nevezett szövegek esetében a referenciális funkció sokszor másodlagos. Az irodalmi szövegek fő funkciója esztétikai, illetve költői hatás elérése, amelyben a konnotatív és pragmatikai jelentések meghatározó szerepet játszanak. A fordítás során azonban jóval nehezebb a konnotatív és pragmatikai ekvivalenciát elérni, mint a denotatív ekvivalenciát: illokúció és perlokúció nem következik egyértelműen a szó szerinti jelentésből, sőt többnyire csak akkor érhetünk el hasonló hatást, ha valamilyen módon eltérünk a szavak denotatív jelentésének visszaadásától. A denotatív jelentés tekintetében nagyjából ekvivalensnek tekinthető szavak konnotációi jelentős különbségeket mutathatnak, a pragmatikai jelentések (például az implikaturák) értelmezése pedig nagymértékben függ a célnyelvi közönség kognitív környezetétől, amely gyakran jelentős mértékben különbözik a forrásnyelvi közönség kognitív környezetétől. Nehéz a konnotatív és a pragmatikai ekvivalencia megteremtése azért is, mert nehezen határozható meg, milyen konnotatív és pragmatikai jelentések vannak egy irodalmi szövegben, ezek közül melyik releváns, illetve irreleváns, és hogy milyen asszociatív, intertextuális jelentésekre reagál a forrásnyelvi olvasó. Ezenfelül ezeknek a jelentéseknek a fordító általi interpretálása a mű üzenetének csak egy lehetséges interpretálása, továbbá célnyelvi kifejezése erősen függ a célnyelvi közönségnek a fordító által feltételezett kognitív környezetétől.

Expresszív szövegek fordításában tehát az „ekvivalens” kisebb mértékű hasonlóságot jelent, mint szakszövegek fordításában, jobban feltűnnek az eltérések. Az ekvivalencia fogalmát ezért az irodalmi fordítással foglalkozó kutatók többnyire elvetik, rámutatva, hogy az ekvivalencia lehetőségét eleve korlátozza az a tény, hogy a szövegeknek nincs abszolút jelentése, a jelentés mindig az olvasótól függ, továbbá a fordítás egy adott szöveg egy bizonyos (a fordító által adott) értelmezése, amelyet a célnyelvi olvasó megint a saját kognitív környezete alapján tovább értelmez, és az így kapott értelmezés szükségszerűen nem lesz ekvivalens az „eredetivel”.

Felhívásközpontú szövegek ekvivalenciája

Egy idegenforgalmi prospektus fordítása funkcionálisan akkor ekvivalens, ha megfelel az idegenforgalmi vállalkozás kommunikációs céljának, azaz a célnyelvi olvasónak releváns információkat ad, és ezzel arra ösztönzi, hogy az ajánlott turisztikai szolgáltatásokat vegye igénybe.

Az ilyen felhívó jellegű szövegek esetében elsősorban a *pragmatikai ekvivalenciának* kell teljesülnie ahhoz, hogy a fordítás funkcionálisan ekvivalens legyen, de a pragmatikai ekvivalencia részben a denotatív és a konnotatív ekvivalencián keresztül érvényesül. A pragmatikai szándék közvetlen kifejezésén túl (direktív megnyilatkozások:

Látogasson el...! Kóstolja meg...!) a cél eléréséhez a denotatív ekvivalencia ésszerű mértékű teljesülése is szükséges: a hatást gyakran az információk közlése – a választási lehetőségek felsorolása, az érdekességek leírása – biztosítja. A fordításnak lényegében az eredeti szövegben szereplő információkat kell közvetítenie, ugyanakkor teljesen azonos információtartalomra nincs szükség: az adatok, tények közlése, a választási lehetőségek felsorolása, az ajánlatok halmozása során figyelembe vesszük a célcsoport ismereteit és érdeklődését is. Ez nem természettudományos vagy műszaki szöveg, itt a fordítónak kell eldöntenie, hogy az eredeti szöveg információi közül mely információk relevánsak, és járulnak hozzá az elérni kívánt pragmatikai hatáshoz. Az irreleváns információkat kihagyhatja, illetve szükség esetén hozzátehet a fordításhoz olyan információkat, amelyekkel a forrásnyelvi olvasóval szemben a célnyelvi közönség nem rendelkezik. Kihagyható vagy kihagyandó az olyan információ is, amely a kívánt pragmatikai hatást torzítaná. Kérdés például, hogy magyar idegenforgalmi prospektus arab vagy török nyelvű fordításában érdemes-e ragaszkodni a denotatív ekvivalenciához, ha a magyar szöveg történetesen a kereszténység védőbástyájaként utal Magyarországra.

A hatást az idegenforgalmi szöveg nemcsak a tények ismertetésével éri el, hanem közvetett, finom utalásokkal, következtetések sugalmazásával is. Ebben kulcsszerepet játszanak a konnotációk: gyakorlatilag minden főnév előtt találunk egy pozitív konnotációjú melléknévet. A fordítás során azonban nem követelmény a teljes konnotatív ekvivalencia: a befolyásolás hatékonysága nem igényli, hogy pontosan ugyanazokkal a konnotációkkal és stilisztikai eszközökkel érjük el a célt, de a célnyelvi olvasó eltérő kognitív környezete miatt ez nem is lehetséges.

A fentiek alapján funkcionálisan ekvivalensnek tekinthetjük a következő (idegenforgalmi prospektusból származó) angol mondat magyar fordítását:

There's much to see in the many museums and galleries, you can dance until dawn in one of the sophisticated nightclubs, or indulge yourself in one of the 2,000 restaurants, cafes and pastry shops. (Daily Mail, 1990)

A múzeumok és galériák számtalan felfedezésre váró kincset tartogatnak az odalátogatók számára, az elegáns szórakozóhelyeken akár hajnalig táncolhatunk, de kényeztethetjük magunkat valamelyik étteremben, cukrászdában vagy kávézóban – ezekből kétezer is van! (T. E. anglisztika szakos hallgató, KJF, 2011)

A műfordítástól eltérően az ilyen szövegek fordításánál a fordító pontosan tudja, milyen hatást kell elérnie: pozitív hatást. Ennek elérésére a legtöbb nyelvben rendelkezésre állnak a megfelelő eszközök, és a célközönség kognitív környezete ebből a szempontból elég hasonló – a legtöbb ember szeret utazni, és szívesen néz meg szép tájakat és történelmi nevezetességeket. Ezért összességében a felhívásközpontú szövegek fordítására jobban alkalmazható az ekvivalencia fogalma, mint a műfordításra. Esetenként azonban a kulturális háttér eltérései jelentősek lehetnek. Arab országokban általában kevésbé vonzóak a szexuális célzások (vö. Munday 2012: 74–75). Szlovák, illetve román idegenforgalmi prospektusok magyarra fordítása is vethet fel problémákat ugyanazon történelmi események eltérő interpretálása és eltérő érzelmi értékelése miatt.

3. Szavak és szövegek ekvivalenciája

A fordítástudományban ma az ekvivalencia fogalmát szövegekre vonatkoztatják, ugyanakkor az ekvivalenciát lexikai szinten is értelmezhetjük, beszélhetünk szótári ekvivalenciájáról, illetve megfelelésről. Ezért fontos feltenni azt a kérdést, hogy mennyiben függ a szövegek ekvivalenciája a szavak ekvivalenciájától.

Teljes lexikai ekvivalencia nem létezik (vö. Nida 1975). Két nyelv „ekvivalens” szavai az alapvető jelentésbeli hasonlóság mellett nagyon sokféle módon különbözhetnek. Kivételt képez a szabványosított természettudományos terminológia: itt a terminusok ugyanazt a fogalmat jelölik, és a denotatív jelentésen kívül más jelentéseik elvileg nincsenek; ha mégis lennének, tudományos szövegben csak a denotatív jelentésük aktivizálódik. Mivel a szakszövegek ekvivalenciája döntő módon a tartalmi ekvivalenciától függ, és a tartalmi ekvivalenciát a szavak, illetve terminusok denotatív jelentésének ekvivalenciája biztosítja, a szakszövegfordítások ekvivalenciája szoros kapcsolatban van a szavak ekvivalenciájával. A következő példában az aláhúzott szavak, illetve terminusok lexikai ekvivalensei szerepelnek a fordításban, és szöveg szinten is biztosítják az ekvivalenciát:

The word ‘viscoelastic’ means the simultaneous existence of viscous and elastic properties in a material. It is not unreasonable to assume that all materials are viscoelastic, i.e. in all materials, both viscous and elastic properties coexist. (Barnes et al., 1989: 4)

A „viszkoelasztikus” szó a viszkózus és elasztikus tulajdonságok egyidejű jelenlétét jelenti az anyagban. Nem indokolatlan feltételezni, hogy az összes reális anyag viszko-elasztikus, ugyanis az összes anyagban úgy a viszkózus, mint az elasztikus tulajdonságok egymás mellett léteznek. (Barnes et al., 2005: 5)

Más a helyzet a műfordításban és az általános fordításban. Itt a szövegek ekvivalencia nem függ közvetlenül a lexikai ekvivalenciától. A denotatív jelentés szempontjából részben ekvivalens és más szempontokból esetleg még kevésbé ekvivalens szavak adott kontextusban ekvivalens mondatot, illetve szöveget eredményezhetnek, mivel a kontextusbeli jelentés eltérhet a szemantikai, kontextusfüggetlen jelentéstől. A szótári ekvivalencia és a fordítási ekvivalencia között tehát jelentős különbség lehet. Ezt könnyen ellenőrizhetjük, ha összehasonlítjuk egy hétköznapi szöveg humán fordítását annak gépi fordításával: a gép a szótári ekvivalencia alapján fordít, míg az ember a kontextus alapján alkotja meg a szövegbeli, illetve fordítási ekvivalenciát.

Forrásnyelvi szöveg

Arthur Conan Doyle was born in Edinburgh in 1859. He received his medical degree from the University there and practiced briefly as a doctor but left medicine to write full-time. This he was able to do because of the popularity of his Sherlock Holmes stories. However, he tired of Holmes and in 1893 he tried to „kill” him in „The Final Problem.” However, because of public mourning for Holmes, he brought him briefly back to life in 1901 in „The Hound of the Baskervilles”. Conan Doyle was

knighthed in 1902 for his work in Boer War propaganda and, some said, because of „The Hound of the Baskervilles”.

Gépi fordítás (<http://www.webforditas.hu>):

Arthur Conan Doyle 1859-ben Edinburgh-ban született. Az Universitytől kapta az orvosi diplomáját ott és doktorként röviden gyakorolt de otthagya a gyógyszer, hogy teljes munkaidőben írjon. Ez ő rátermett volt tenni a Sherlock Holmes történetei népszerűsége miatt. Mindazonáltal unta Holmest és 1893-ban megpróbálta megölni őt The Final Problemben.

Mindazonáltal nyilvánosság miatt, aki Holmesnak gyászol, vissza 1901 in The Houndban való életbe hozta őt röviden a Baskervilles Conan Doyle-t Boer War propagandában ütötték lovaggá 1902-ben a munkájáért és, néhány, amit The Hound miatt mondtak, a Baskervilles.

Humán fordítás (M. E. anglisztika levelező hallgató, KJF, 2011):

Sir Arthur Conan Doyle 1859-ben született Edinburghban. Az ottani egyetemen szerezte orvosi diplomáját, majd rövid ideig praktizált is. Egy idő után háttal fordított eredeti szakmájának, hogy minden idejét az írásnak szentelhesse. Sherlock Holmes történetei ugyanis annyira népszerűek voltak, hogy Doyle ezt minden további nélkül megtehetette. Idővel azonban belefáradt Sherlock Holmes történeteinek elbeszélésébe, és 1893-ban „Az utolsó eset” című novellájában megkísérelte eltenni láb alól főhősét. Mivel azonban az olvasóközönség gyászolta Holmest, az író 1901-ben „A sátán kutyája” című művében rövid időre újra életre keltette a detektívet. Conan Doyle-t 1902-ben ütötték lovaggá a búr háború mellett érvelő írásai elismeréseképpen, és némelyek állítása szerint „A sátán kutyája” című regényéért.

Általános és irodalmi szövegben az ekvivalencia különböző szinteken valósulhat meg (vö. Komisszarov 1973): a szavak szintjén, a megnyilatkozás szintjén, az üzenet szintjén, a szituáció szintjén és a kommunikációs szándék szintjén. Az egyes szavak ekvivalenciája tehát nem feltétele a szövegekvalenciának. Szakszövegeknél azonban a szövegekvalencia jelentős mértékű lexikai ekvivalenciával jár együtt: ennek hiánya (ha a terminológia megfeleltetése nem kielégítő) megghiúsíthatja az ekvivalenciát, illetve a fordítást hasznavehetetlenné teheti.

4. Kell-e az ekvivalencia fogalma az értékeléshez?

Műfordításokat nem lehet az ekvivalencia alapján értékelni: aligha mondhatjuk, hogy Poe *Holló* című versének Babits általi fordítása ekvivalens az eredetivel, míg Kosztolányié nem, vagy kevésbé ekvivalens, illetve fordítva. Sőt az is kérdéses, hogy ugyanazon vers különböző fordításai közül tekinthetjük-e ekvivalensnek bármelyiket is, és hogy egyáltalán lehetséges-e az ekvivalens versfordítás.

Műfordítás esetén valójában inkább azt vizsgálhatjuk, hogy a fordítás optimálisan hasonló-e a forrásnyelvi szöveghez az adott célnyelvi közönség számára.

Mivel azonban a célnyelvi közönség nem homogén, és időben is változik, továbbá az egyes fordítók céljai és felfogása, illetve a fordításkritikus szempontjai is eltérőek lehetnek, az optimális hasonlóság megállapítása nehézségekbe ütközik. Az értékelés szubjektív, megközelítőleg marad, és végső soron nem lehet egyértelműen eldönteni, több lehetséges fordítás közül melyik az optimálisan hasonló. Shakespeare mai magyar fordításai lehet, hogy optimálisan hasonlóak a mai közönség számára, de Arany János fordításainak egyes megoldásai már részévé váltak a magyar kultúrának, így ebből a szempontból Arany fordításait tekinthetjük optimálisan hasonlóknak.

Irodalmi fordítások értékelésekor tehát az ekvivalenciát aligha használhatjuk kritériumként. Ugyanakkor az ekvivalencia egyes típusait felhasználhatjuk annak jelzésére, hogy a fordítás jó, közepes vagy rossz, élvezhető vagy nem, használható vagy nem. Ha fontosnak tartjuk a tartalmi pontosságot (denotatív ekvivalencia), akkor felróhatjuk Karinthy Micimackó-fordításának a denotatív ekvivalencia hiányosságait. A mai fordítási normáknak jobban megfelelne egy idegenítő megközelítés – ugyanakkor Karinthy fordítása már részévé vált a magyar kultúrának. Ha tartalmilag viszonylag pontos egy versfordítás, bírálhatjuk azon az alapon, hogy a formális ekvivalencia szempontját elhanyagolta, holott a pragmatikai ekvivalencia az adott esetben formális ekvivalenciát is igényelt volna.

Szakszövegek fordítása során használhatnánk az ekvivalencia fogalmát, mivel a szakszövegek jelentős része nem olyan mértékben befogadófüggő, mint az irodalmi szövegek: a célnyelvi olvasók kognitív környezete a fordítás témájának szempontjából igen hasonló, vagy majdnem azonos (ugyanazon szakismeretek alapján értelmezik a szöveget), és itt megengedhetjük azt (az irodalmi fordításnál anatómának számító) feltételezést is, hogy a szövegnek önálló, befogadótól független jelentése van. A tartalmilag ekvivalens fordítás tehát ezt a jelentést adja vissza.

Szakszövegek esetében több „ekvivalens” fordítás is lehetséges, hiszen ugyanaz a szakmai tartalom többféleképpen kifejezhető (Marcus 1977, Pym 2003). Ugyanakkor a „kevésbé ekvivalens” fordítások sem feltétlenül használhatatlanok. Szakfordítások értékelése esetén fontos figyelembe venni a konkrét *fordítási helyzetet*, azaz hogy az adott körülmények között milyen minőségű fordításra van szükség, illetve lehetőség (Heltai 1999). Ebben az esetben az ekvivalencia egyes összetevői tekintetében engedményeket lehet tenni: ha gyorsan szükség van egy fordításra, tárgyalhatóvá válik a szövegszervezési ekvivalencia (nem optimális téma-réma viszonyok), a helyesírás, a stilisztikai ekvivalencia stb. (Heltai 2009). Ha a tartalmi ekvivalencia létrejön, a fordítás funkcionálisan ekvivalensnek tekinthető akkor is, ha egyébként elvileg lehetséges olyan fordítás, amely az ideális ekvivalenciát jobban megközelíti. Irodalmi fordítás esetében éppen fordítva van: a referenciális ekvivalencia az, ami bizonyos mértékig tárgyalható, míg a pragmatikai ekvivalencia nem.

Mindezeket figyelembe véve tehát az ekvivalencia fogalma nem képezheti alapját a fordítások értékelésének. Mind az irodalmi, mind a szakfordítások között vannak kiváló, jó, átlagos, gyenge és rossz fordítások. A gyenge és rossz fordítások is lehetnek funkcionálisan ekvivalensek, azaz használhatók, bár ez kevésbé jellemző az irodalmi fordításra: a gyenge és rossz fordítások kevésbé élvezhetőek, tehát nem töltik be esztétikai funkciójukat. Szakszövegek esetében adott körülmények között a gyenge és rossz fordí-

tások is megfelelően elláthatják az információközvetítés funkcióját (például utószerszertett gépi fordítás).

Összefoglalás

Az ekvivalencia azt jelenti, hogy a célnyelvi szöveg a leglényegesebb szempontokból hasonlít a forrásnyelvi szöveghez. Ezt funkcionális ekvivalenciaként értelmezhetjük, azaz a célnyelvi szöveg hasonló szerepet tölt be egy adott helyzetben, mint a forrásnyelvi szöveg. Mivel a hasonlóság relatív fogalom, az ekvivalencia is az. A hasonlóság mértéke változó, függ a szövegtípustól, a célközönség kognitív környezetétől, a fordítási szituációtól. Kontextustól független, abszolút ekvivalencia nincs. Relatív az ekvivalencia fogalma azért is, mert fokozatai vannak, és a különböző szempontok szerint meghatározott ekvivalenciák hierarchiája változó, és különböző mértékben valósulhat meg.

A funkcionális ekvivalencia nem jelent teljes ekvivalenciát – ez utóbbit egyes szövegtípusok fordításában meg lehet közelíteni, de az ekvivalencia ekkor is csak az optimális hasonlóság szélső esetét jelenti. A funkcionális ekvivalencián belül a hasonlítás szempontjai alapján meghatározott ekvivalenciák hierarchiája jelentős mértékben függ a szövegtípustól, és a különbségek kérdéssé teszik, mennyiben alkalmazhatók a fordításelmélet egyes fogalmai minden szövegtípus fordítására.

Informatív szövegeknél a leglényegesebb szempont az információtartalom, és ennek tekintetében a fordítás nagyfokú hasonlóságot érhet el, amely az azonosság érzetét kelti, illetve tényleges azonosságot jelent. Ezeknél a szövegeknél a szövegszintű ekvivalencia szorosan kapcsolódik a lexikai ekvivalenciához. Expresszív szövegeknél a leglényegesebb szempont az esztétikai funkció, és az elérhető hasonlóság kisebb mértékű; a lexikai és a szövegek ekvivalencia kapcsolata laza. Felhívásközpontú szövegeknél a pragmatikai ekvivalencia a leglényegesebb szempont, de ezeknél a szövegeknél ezt jobban el lehet érni, mint irodalmi szövegeknél.

A fordítások értékelését nem lehet az ekvivalencia fogalmára alapozni, bár az ekvivalencia egyes típusai adhatnak támpontot az értékelés szempontjainak meghatározásához. A szempontok meghatározása során figyelembe kell venni a fordítási helyzetet. Adott fordítási helyzetben az elvileg nem ekvivalens, gyenge minőségű fordítás is lehet használható fordítás.

IRODALOM

Hivatkozások

- Baker, M. (1992): *In other words*. London: Routledge.
- Catford, J. C. (1965): *A linguistic theory of translation*. London: Oxford University Press.
- Chesterman, A. (1998): *Contrastive functional analysis*. Amsterdam: Benjamins.
- Chesterman, A. – Wagner, E. (2002): *Can theory help translators? A dialogue between the ivory tower and the wordface*. Manchester; Northampton: St. Jerome Publishing.
- Gutt, E.-A. (1991): *Translation and relevance. Cognition and context*. Oxford: Blackwell.

- Heltai P. (1999): Minimális fordítás. *Fordítástudomány* I./2, 22–32.
- Heltai P. (2009): Minőségi szintek a fordításban. *Fordítók és Tolmaácsok Őszi Konferenciája* (2008. szeptember 26.) Előadások szövege. Budapest: Magyarországi Fordítóirodák Egyesülete, 53–66.
- Jääskeläinen, R. – Kujamäki, P. – Mäkisalo, J. (2011): Towards professionalism – or against it? Dealing with the changing world in translation research and translator education. *Across Languages and Cultures*, 12 (2), 143–156.
- Kade, O. (1968): *Zufall und Gesetzmäßigkeit in der Übersetzung*. Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie.
- Kelly, L. G. (1979): *The true interpreter: A history of translation theory and practice in the west*. New York: St. Martin's Press.
- Kenny, D. (1998): Equivalence. In: Baker M. – Malmkjær, K. (eds) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge.
- Koller, W. (1979): *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Heidelberg: Quelle & Meyer.
- Komisszarov. V. N. (1973): *Szlovo o perevogye*. Moszkva: Mezsduarodnnyje otnosenyija.
- Marcus, S. (1977): *A nyelvi szépség matematikája*. Budapest: Gondolat.
- Munday, J. (2012): *Introducing translation studies*. (Third edition.) London and New York: Routledge.
- Nida, E. A. – Taber, C. (1969): *The theory and practice of translating*. Leiden: E. J. Brill.
- Nida, E. A. (1964): *Toward a science of translating: With special reference to principles and procedures involved in Bible translating*. Leiden: E. J. Brill.
- Nida, E. A. (1975): *Language structure and translation*. Stanford: Stanford University Press.
- Pym, A. (1992): *Translation and text transfer*. Frankfurt/Main, etc.: Peter Lang.
- Pym, A. (2003): Redefining translation competence in an electronic age. In defence of a minimalist approach. *META* 48: 4, 481–497.
- Pym, A. (2007): Natural and directional equivalence in theories of translation. *Target* 19: 2, 271–294.
- Reiss, K. (1971): *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik*. Munich: Hueber.

Források

- Barnes, H.A. – Hutton, J. F. – Walters, K. (1989): *An Introduction to rheology*. Rheology series 3. Elsevier.
- Barnes, H. A. – Hutton, J. F. – Walters, K. (2005): *Bevezetés a reológiába*. Veszprém: Egyetemi Kiadó. (Ford. Tóth Sándor)
- Definition of the Baskerville Effect. <http://www.medterms.com/script/main/art.asp?articlekey=19341> (2012. május 7.)
- sokszög. <http://hu.wikipedia.org/wiki/Soksz%C3%B6g> (2012. május 7.)
- The Beauties of Budapest. *Daily Mail*, 1990.11.05.

EKVIVALENCIA AZ UNIÓS JOG ÉS A NEMZETI JOG FOGALMAINAK SZINTJÉN

Somssich Réka

A jog fogalmai, az uniós jog fogalmai

Az Európai Unió joga a nemzeti jogoktól független, de egyúttal automatikusan azok részévé váló jogrendszer. Ez a jellemzője okozza fogalmi nyelvi megjelenítésének fő nehézségét is. Az uniós jogszabályok egyes nyelvi változatai ráadásul egyaránt hiteles és hivatkozható változatok lesznek, valójában azonban nem egyszerre keletkeznek, hanem egyetlen szövegezési nyelvről (általában angol) készült fordítás útján. A jogszabályok fordítóira ezért nagy felelősség hárul, hiszen nyelvi megoldásaik komoly jogkövetkezményekkel járhatnak, tulajdonképpen fordítókból jogszabály-szövegezőkké lépnek elő. Munkájuk során azonban nem mellérendelt, önálló jogrendszerek fogalmait vetik össze, hanem egy folyamatosan formálódó, szerves jogi kultúrával és egyetlen viszonyítási nyelvvel nem rendelkező, a nemzeti jog részét képező, de egyúttal attól független, autonóm jogrendszer fogalmait kell megjeleníteniük a nemzeti jog szókészletét használva.

Az uniós jogszabályok fordítóinak tehát elsősorban képesnek kell lenniük arra, hogy eldöntsék, mely fogalmak esetében használhatják bátran a nemzeti jogi fogalmat jelölő kifejezést, és melyek esetében kényszerülnek új szavak, mesterséges szóösszetételek alkotására.

A nyelvi megjelenítés szintjén nehézséget okozó fogalmak azonosítása érdekében érdemes áttekinteni, hogy milyen csoportokba rendezhetőek a jog fogalmai általában, illetve az uniós jog fogalmai különösen. Az alábbi kategóriák önkényesek és határaik nem húzhatóak meg teljes pontossággal, az egyes csoportok és fogalmak között lehetnek átfedések.

A JOG FOGALMAI	
JOGI FOGALMAK	A JOG ÁLTAL HASZNÁLT FOGALMAK
1.1. A jog által konstituált fogalmak	2.1. A jogszabályokban a köznyelvi jelentéssel megegyező tartalommal szereplő köznyelvi fogalmak
1.2. A köznyelvből származó, a jogban rögzült jelentéssel felruházott és onnan a köznyelvbe visszaszármazó fogalmak	2.2. A köznyelvi tartalomhoz képest szűkített vagy tágított tartalmú fogalmak
1.3. Egykor a köznyelvből származó, de már csak a jogban használt fogalmak	2.3. Szaknyelvi fogalmak a jogi nyelvben

1. ábra. A jog fogalmai

A jognak lehetnek tisztán jogi fogalmai, illetve olyanok, melyek nem jogi fogalmak, de a jog használja azokat. A jogi fogalmak és a jog által használt fogalmak egyaránt lehetnek olyanok, melyeket a köznyelv is használ. A fő elhatárolási szempont a két nagyobb csoport között abban határozható meg, hogy a jogi fogalmak esetében a fogalom erősebben kötődik a joghoz, mint a köznyelvhez. Jogi fogalmak alatt azokat a fogalmakat értjük, melyek jogi kontextusban (és általában jogszabályon vagy a jogdogmatikán alapulva) teljes mértékben elkülöníthető, sajátos tartalommal, értelemmel bírnak. A jogi fogalmak fenti értelmezése nagyjából egybeesik Hohfield jogi fogalmaival, melyeket úgy határoz meg, hogy esetükben dominál a metafizikai jelleg, és hiányzik a tárgya-sult jellegre való utalás (Hohfield 2000: 60), illetve Smith elvont jogi fogalmaival, melyeket ő jogi konstrukcióknak nevez (Smith 2000: 3).

A jog által konstituált fogalmak (1.1.) kategóriájába azok a fogalmak sorolhatóak, melyeket kifejezetten a jog keletkeztetett, azt megelőzően nem léteztek. Nyelvi megjelölésük is olyan kifejezések, általában mesterséges szóösszetételek formájában öltöttek, melyek a köznyelvnek ilyen formában nem voltak korábban részei. Ilyen fogalmak a „jogi személy”, a „bűncselekmény”, a „kártalanítás” vagy a „kártérítés”. A köznyelvből származó, a jogban rögzült jelentéssel felruházott és onnan a köznyelvbe visszaszármazó fogalmak (1.2.) esetében a jogi jelentés a joghoz való kötődés okán erősebb és meghatározóbb lesz eredeti köznyelvi tartalmuknál. E fogalmakat jelölő kifejezések a köznyelvbe visszakerülve ugyanakkor – jóllehet a köznyelvi beszélő is jogi fogalmat jelölő kifejezésnek tekint azokat – sok esetben már torzult, pontatlan tartalommal jelennek meg. Kifejezetten ilyenek a büntetőjogi tényállásokat jelölő kifejezések mögött húzódozó fogalmak, mint például a „lopás” és a „rablás”, melyeket a köznyelvi használó sok esetben tévesen szinonimaként használ. A köznyelvből származó, de már csak a jogban használt fogalmak (1.3.) ezzel szemben már csak a jog használja, a köznyelvi beszélő pedig csak abban az esetben, ha a joggal kerül közeli kapcsolatba (hatály, fellebbevitel).

A jogi fogalmakkal szemben a jog által használt fogalmak olyan fogalmak, melyeket ugyan használ a jog – sok esetben fontos és meghatározó fogalmai lesznek egy-egy jogszabálynak –, és esetenként több-kevesebb kötődésük is kimutatható a joghoz, ez egyik

kategória esetében sem elég erős ahhoz, hogy jogi fogalmakká váljanak. A jog által használt fogalmak legegységesebb csoportját azok a fogalmak alkotják, melyek a jogba kerülve nem esnek át tartalmi torzuláson, vagyis továbbra is teljesen azonos tartalmat fednek le mind a köznyelvben, mind a jogban, és ezek természetesen azonos kifejezés formájában is jelennek meg (2.1.). Értelmezésük, megértésük e tartalmi-kifejezésbeli egybeesés miatt a jogot megismerni kívánó személynek nem okoz gondot. Szabó Miklós e fogalmakat úgynevezett „természetes fogalmaknak” nevezi. Álláspontja szerint ezek „olyan kifejezések, amelyek további definiálás nélkül, eredeti köznyelvi jelentésükben kerülnek át a jogi nyelvbe, s nem is okoz nehézséget a használatuk” (Szabó 2000: 129). A köznyelvi tartalomhoz képest szűkített vagy tágított tartalmú fogalmak (2.2.) olyan fogalmak, melyeket egy jogszabály a saját alkalmazása szempontjából (általában a jogszabály elején vagy végén) definiál, de definiáltságuk nem éri el a jogi fogalomhoz szükséges kötődés mértékét. E fogalmak tartalmilag közel esnek a köznyelvi jelentéshez, de értelmük pontosított. Végül a jog gyakran szabályoz olyan területeket, amelyek egyébként pontos, körülhatárolható, nagy részben rögzült szakterminológiával rendelkeznek (2.3.). Tipikusan ilyen esetek azok, amikor egy jogszabály például műszaki, orvosi, vegyi előírásokat tartalmaz. Ezekben az esetekben a jog használja a szabályozással érintett terület szakterminológiáját, vagyis az azt jellemző fogalmaknak az adott területen kialakult, kialakított, a szakma által ismert, elismert, bevett és alkalmazott kifejezésekkel való jelölését.

A fenti kategóriák az uniós jogra vetítve a fogalmak egy sokkal árnyaltabb és bonyolultabb csoportosításához vezetnek, ahol már nem csupán a jog és a köznyelv fogalmi kategóriái kerülnek egymással szembe, hanem a nemzeti jog és az autonóm uniós jog fogalmai is.

AZ UNIÓS JOG FOGALMAI	
AZ UNIÓS JOG JOGI FOGALMAI	AZ UNIÓS JOG ÁLTAL HASZNÁLT FOGALMAK
1.1. Az uniós jog saját fogalmai	2.1. Az uniós jogban is köznyelvi értelemben használt fogalmak
1.2. A nemzeti jogokban korábban létező jogi fogalmak, amelyek az uniós jogban hasonló, de módosult értelmet nyernek, ugyanakkor azonos kifejezés formájában jelennek meg	2.2. Az uniós jogban a köznyelvi értelemben képest szűkített vagy tágított értelmű fogalmak
1.3. Az egyes tagállami jogokból „importált” uniós jogi fogalmak	2.3. Szaknyelvi fogalmak az uniós jogban
1.4. A fogalom értelmezéséhez az uniós jog kifejezetten a tagállami jogot hívja fel	

1.5. Jogi fogalmak, amelyek teljesen azonos értelemben szerepelnek a nemzeti jogi fogalommal	
--	--

2. ábra. Az uniós jog fogalmai

A nyelvi megjelenítés szempontjából a fordítók számára az uniós jog saját fogalmai (1.1.), illetve az egyes tagállami jogokból importált fogalmak (1.3.) jelenthetnek kihívást. A többi esetben ugyanis általában használhatják a nemzeti (jogi) nyelv szókészletét, sőt bizonyos esetekben tilos is más kifejezést használniuk, mert a magyar szabályozásban használt kifejezéstől való eltérés komoly jogi problémát okozhat. A mezőgazdasági piacok közös szervezésének létrehozásáról, valamint egyes mezőgazdasági termékekre vonatkozó egyedi rendelkezésekről szóló 1234/2007/EK rendelet magyar nyelvű szövege a „félzsíros tej” kifejezést használta a Magyarországon egyébként használt „zsírsegény tej” jelölés helyett. A helytelen szóhasználat ebben az esetben jelentős gyakorlati következményekkel járt volna, hiszen közvetlenül alkalmazandó rendeleti előírásról lévén szó, az érintett termékek átcímkezését és új, a megszokottól eltérő elnevezés alatti forgalmazását tette volna szükségessé. Ezért a rendelethez 2010-ben helyesbítést tettek közzé, amely a helyes megnevezésre cserélte le a korábbi kifejezést.

Érdemes azonban utalni azokra a fogalmakra, melyek a nemzeti jogokban már korábban léteztek, az uniós jogban pedig hasonló, de módosult vagy tisztázatlan tartalmú értelmet nyernek (1.2.), de alapfunkciójuk tekintetében ekvivalensek egymással. Ezek a fogalmak fordítási szempontból funkcionálisan megfeleltethetőek a nemzeti jogi fogalmaknak, ezért nem nyelvi, hanem később, a jogalkalmazás során jogi, értelmezési gondokat okozhatnak. A „fogyasztó” fogalmát például akkor sem lehet nyelvileg másképpen jelölni, ha az uniós jog csak a természetes személyeket fogadja el fogyasztóknak, míg a magyar jog adott esetben sokáig e fogalom alá tartozónak tekintette a jogi személyeket is. Hasonlóképpen nem szabad eltérően jelölni a „szerződés” vagy a „kár” fogalmakat, függetlenül attól, hogy szűkebb vagy tágabb értelmet nyernek az uniós jog szintjén, mivel alapjellemzőiket tekintve megfeleltethetőek egymásnak.

Az uniós jog saját fogalmai

Az uniós jog saját fogalmai alatt azokat a fogalmakat értjük, melyeket kifejezetten az uniós jog teremt, és amelyeket a nemzeti jogok ezt megelőzően nem ismertek. Ezek jellegüknél fogva jogi fogalmak. Az uniós jog saját fogalmainak egy része viszonylag könnyen azonosítható, mert azok magából az uniós jogból fakadnak és kizárólag abból kiindulva vezethetők le. Ezek olyan fogalmak, melyek szorosan kötődnek sajátos uniós intézményekhez, eljárásokhoz, mechanizmusokhoz. Esetükben nem merül fel a nemzeti jogi fogalmakkal való összekeverhetőség, mert maga az uniós jog konstituálja azokat. Benacchio szerint az uniós jog saját fogalmai általában kauzisztikusak és exkluzív jellegűek, vagyis azok uniós jogi eredete könnyen felismerhető (Benacchio 2002: 55). Az uniós jog saját fogalmainak másik részénél erősebb a nemzeti joggal, annak fogalma-

ival, nyelvezetével való keveredés esélye. Ezeket ugyan szintén kifejezetten az uniós jog teremti, de érvényesülésük egyik terepe a nemzeti jog, vagy legalábbis érvényesülésük során kapcsolatba kerülnek azzal. Az alábbiakban az uniós jog saját fogalmait a nyelvi megjelenítés nehézségei és összetettsége szempontjából vizsgáljuk és csoportosítjuk.

Uniós intézmények, szervek

A sajátos uniós intézmények, szervek nevei már viszonylag korai fázisban, jóval a csatlakozást megelőzően rögzültek magyar nyelven. Kivételt képez az Európai Bíróság mellett működő és a Bíróság számára az egyes ügyek eldöntésének irányára javaslatot megfogalmazó „főtanácsnok” (*Advocate General, avocat général, Generalanwalt*) intézménye, amely az alapszerződések szövegének véglegesítéséig, a korábban meggyökeresedett, tartalmilag viszont félrevezető „főügyészként” szerepelt. A „főtanácsnok” mint mesterseges szóösszetétel kialakítását nem csupán az indokolta, hogy az illető alapvetően nem ügyészi feladatokat lát el, hiszen 2003-ban már a jogi szakirodalomban, szakmában bevett volt a „főügyész” megnevezés, hanem alapvetően az, hogy reális esély merült fel egy ténylegesen ügyészi feladatokat ellátó „európai ügyészi” poszt felállítására, így a két teljesen eltérő funkció pontosabb nyelvi elhatárolás hiányában összekeverhető lett volna.

Az intézmények, szervek elnevezésének viszonylag korai szakaszban történő kialakulása ellenére kisebb szervek, ügynökségek esetében ma sem teljesen egységes a nyelvhasználat. Az Európai Globális Navigációs Műholdrendszer Ellenőrzési Hatóság számos helyen Ellenőrző Hatóságként vagy Felügyeleti Hatóságként szerepel. Az inkonzisztencia egyetlen jogszabályon belül is megjelenik: magát a hatóságot létrehozó 1321/2004/EK rendelet is helyenként Ellenőrző Hatóságnak, máshol Ellenőrzési Hatóságnak nevezi a szervet. Az Európai Parlament határozataiban következetesen Ellenőrző Hatóságként jelenik meg, míg az uniós ügynökségeket bemutató uniós portál Ellenőrzési Hatóságnak hívja.

Jogforrások, jogalkotási és más (bíróági, hatósági) eljárások

Jóllehet az uniós jogforrások, egyes eljárások nevei szintén viszonylag korán rögzültek, esetenként felhasználva és uniós jogi kontextusba helyezve már létező kifejezéseket (rendelet, irányelv), illetve új szóösszetételeket hozva létre (kötelezettségsegési eljárás), a végül hatályba nem lépett Alkotmány szerződés, illetve az annak helyére lépő Lisszaboni Szerződés újabb nyelvi kihívásokat jelentettek. Az Alkotmány szerződés létrehozta volna az „európai törvény”, illetve „kerettörvény” fogalmát, melyek a rendeleteket, illetve irányelveket váltották volna fel. Ezeket a jogforrásokat az Európai Parlament és Tanács együttes részvételét igénylő rendes törvényalkotási eljárásban fogadták volna el. Az Alkotmány szerződést elutasító népszavazásokat követően a Lisszaboni Szerződés feladata volt az előbbi dokumentum értékeinek átmentése és minden olyan rendelkezés, elsősorban kifejezés elhagyása, ami az európai polgároknak egyfajta európai szuperállam kialakulásának képzetét keltheti. Így maradt el maga az „alkotmány” szó, a „külügyminiszter” elnevezés, illetve a „törvény”, „kerettörvény” a módosító szerződésből. Ennek megfelelően a magyar változatban a „rendes törvényalkotási eljárás” is átalakult „rendes jogalkotási eljárássá”. Érdekes módon a német változat az eljárás tekintetében nyelvileg nem követte ezt a változtatást. Az egyértelműen törvényre utaló *Gesetz* szó ugyan kike-

rült a Szerződésből, az eljárás továbbra is *ordentliche Gesetzgebung* (vagyis rendes törvényalkotás) maradt.

A Lisszaboni Szerződéssel létrejött egyúttal egy új jogforrási forma, a „felhatalmazáson alapuló jogi aktus”. Ezt a jogforrást a legtöbb nyelven a „delegált” jelzővel jelölik: *delegated act, acte délégué, delegierter Rechtsakt*. A magyar nyelv azonban a körülírást alkalmazza az idegenül hangzó és jogi aktus vonatkozásában nehezen használható „delegált” jelző helyett. A magyar nyelven kívül csupán a cseh nyelv alkalmazza ezt a megoldást, míg a „delegált” jelző erőltetett használata kifejezetten nemtetszést váltott ki egyes nyelvek esetében, mint például a litván, ahol a „delegált” jelzőt csak személy esetében lehet helyesen alkalmazni, jogforrások esetében nem.

Új elvek, mechanizmusok az uniós jogban

Az uniós jog folyamatos fejlődésével, újabb és újabb területekre való kiterjedésével, az egyes területeken megjelenő új uniós kezdeményezések kommunikálásával sok esetben új elvek, mechanizmusok igényelnek kellőképpen beszédes nyelvi jelölést. A foglalkoztatás területén ilyen új elv a „rugalmas biztonság”, melyet az angol leleményesen a „rugalmasság” (*flexibility*) és a „biztonság” (*security*) összeolvasztásából *flexicurity* formájában jelöl. Az elv olyan jóléti állam modelljére utal, ahol egyszerre van jelen a munkaerő-piaci rugalmasság, ugyanakkor a munkavállalók számára garantált a biztonság. Az angol nyelv könnyen alkot létező szavakból új szóösszetételeket, más nyelvek azonban kevésbé rugalmasak e tekintetben. Míg a francia, az olasz vagy a holland nyelv az angol mintájára használja a *flexicurité, flessicurezza* vagy a *flexizekerheid* szavakat, addig a német nyelv változatlan formában hagyja az angol jelölést, és azt használja a német nyelvű uniós dokumentumokban. Sajátos szóösszetételt alkotott a lett nyelv (*elastdrošība*), míg más nyelvek – köztük a magyar is – inkább lefordították és meghagyták az összevont elvek mindkét elemét. Ezt a megoldást követi a szlovén nyelv (*prožna varnost*), illetve az észt nyelv (*turvaline paindlikkus*) is. Külön említést érdemel a lengyel nyelv, amely hosszú, nehézkes körülíró formát választott: *model elastycznego rynku pracy i bezpieczeństwa socjalnego*.

Hasonló nyelvi nehézséget jelent a szóképek formájában megjelenő fogalmak fordítása, mint például az *open sky* („nyitott égbolt”) egyezmények vagy a *carbon footprint*, melyet magyarul először körülírást útján, annak tartalmára utalva „széndioxid-kibocsátásnak” jelöltek, míg később meghonosodott „szénlábnyom” formájában.

Új jogintézmények az uniós jogszabályban

Egyes esetekben az uniós jog új jogintézményeket hoz létre, melyeket aztán alkalmazni kell nemzeti jogi szinten is. Korábban az agrárjog területén ilyen volt a „lefölözés”, a „kifizető hatóság” vagy az „előcsatlakozási támogatás”. Az egyik viszonylag új, nyelvi megjelenítés szintjén önálló jelölést igénylő fogalom a belső piaci szolgáltatásokról szóló 2006/123/EK irányelv által létrehozott úgynevezett „egyablakos ügyintézési pontok”, melyet valamennyi nyelv sajátos formában igyekezett visszaadni: *points of single contact, guichets uniques, einheitliche Ansprechpartner*.

Ilyen esetekben bátran lehet alkalmazni új szóösszetételeket, és nem feltétlenül kell, hogy a kifejezés egyúttal magyarázó jelleggel is bírjon. Az agrártámogatások esetében

például az *early retirement* megfeleltetésére a „korai visszavonulás/nyugdíjazás” helyett több szakmai javaslat a „mezőgazdasági tevékenységgel más javára történő felhagyás” szerepeltetését tartotta volna megfelelőnek. A javaslatot azonban végül nem fogadták el.

„Hamis barátok” az uniós jogban

Az uniós jog „hamis barátai”, szemben a nyelvi „hamis barátokkal”, olyan fogalmakat takarnak, melyek látszólag azonosak a nemzeti jogban már létező fogalommal, ugyanakkor az uniós jogban szándékosan más, általában tágabb értelmet hordoznak abból a célból, hogy képesek legyenek valamennyi tagállami jogi megoldást lefedni. Ilyen esetekben nem szabad a nemzeti jogi megfelelőt használni, mert az azt jelentené, hogy szűkebb tartalmat nyer az uniós jogi fogalom, mint amire eredetileg az uniós jogalkotó szándéka irányult. Ilyen fogalom az uniós jogban az „önálló vállalkozó”, amit helytelen lenne a magyar jogban ismert és használt „egyéni vállalkozóval” azonosítani, hiszen az tartalmilag szűkebb, a magyar jog által meghatározott formában való működést jelent, míg az uniós jog szerint önálló vállalkozó mindenki, aki gazdasági tevékenységét nem társaságként vagy munkavállalóként végzi. Hiba lenne továbbá a nehézkesen és erőltetetten hangzó „foglalkoztatói nyugellátást szolgáltató intézményeket” „nyugdíjpénztáraknak” nevezni, csak azért, mert Magyarországon az ilyen feladatok ellátása tekintetében ezek az intézmények kerülhetnek szóba. Ugyanígy nem szabad az általános „fizetéseképtelenségi eljárást” „felszámolási eljárásnak” vagy „végelszámolási eljárásnak” nevezni. Az uniós jogszabályok szövegezőinek és fordítóinak figyelembe kell venniük azt, hogy a nemzeti jogi nyelv konkrét megoldásai sok esetben nem tükrözethetők vissza az uniós jogra. A nehézséget ezeknek a fogalmaknak a felismerése és a megfelelő megoldás megtalálása okozza.

A német nyelv például következetesen megkülönbözteti a „kiutasítás” fogalmát a nemzeti, illetve az uniós jogban, tekintve, hogy a nemzeti jogi tartalom kötöttebb és szűkebb, mint a schengeni szabályok értelmében vett „kiutasítás”. Előbbire az *Ausweisung*, míg utóbbira a *Rückführung* kifejezést alkalmazza. Jóllehet ezt a megkülönböztetést a német fordítók következetesen alkalmazzák, az uniós terminológiai adatbázis, az IATE nem tükrözi megfelelően. Tematikus glosszáriumok, mint például a European Migration Network glosszáriuma azonban egyértelműen megkülönböztetik és jelölik a kontextustól függő használatot.

A *contracting authority* fogalmának magyar nyelvű jelölése ugyanakkor nem követte a nyelvi megkülönböztetést a közbeszerzési irányelvek esetében. Ezt valamennyi nyelvi változat „szerződéskötő” vagy „szerződést odaítélő” hatóságnak nevezi, a magyar változat azonban a magyar jogi terminológiát használva „ajánlatkérő hatóságként” jelöli. Ez esetben egyértelmű funkcionális megfeleltetés, egyfajta visszatükrözés történt, figyelmen kívül hagyva az uniós jogi fogalom autonóm jellegét és a fordítás nyelvi kötöttségeit.

Nem biztos, hogy szerencsés visszatükrözés történt a közzsféra információinak további felhasználásáról szóló 2003/98/EK irányelv egyik fogalmának, a *public sector body*-nak az esetében, amely magyar nyelven nem egy semleges, adott esetben kevésbé jól hangzó tükröztetés („a közzsféra szerve”), hanem egy tartalmilag kötött fogalmat jelölő kifejezés, a „közigazgatási szerv” formájában lett megjelenítve. Az irányelv

ugyan definiálja, hogy mit ért ez alatt a fogalom alatt, ezért a félreértések elvileg eloszathatóak, az irányelv alapján kirajzolódó tartalom azonban tágabb, mint a magyar jog „közigazgatási szerv” fogalma alá tartozó intézményi kör. Az ilyen visszatükrözés sikeressége mindig attól függ, hogy az uniós jogszabály fogalom meghatározása képes-e az alkalmazott kifejezést megszabadítani nemzeti jogi kötöttségeitől.

Egyértelműen helytelen visszatükrözést jelentett volna a *value added tax (VAT)*, *taxe à valeur ajoutée (TVA)*, *Mehrwertsteuer (MES)* esetében az „általános forgalmi adót” (ÁFA) szerepeltetni a sokat kritizált, de általánosabb és ezért az uniós jogi fogalomhoz jól illeszkedő „hozzáadottérték-adó” (HÉA) helyett. A „hozzáadottérték-adó” ugyanis fogalmilag és nyelviileg egyértelműen semleges kellett hogy maradjon ahhoz, hogy átfogja a tagállami adómegoldások mindegyikét. E tekintetben a HÉA teljes mértékben és ténylegesen autonóm uniós jogi fogalom. A magyar jog általános forgalmi adója egyértelműen a hozzáadottértékadó-rendszer alá tartozik fogalmilag és jellemben is: a hozzáadottérték-adónak mint adótípusnak egy adott tagállami megvalósulása. Ugyanakkor az sem kizárt, hogy akár más magyar adófajta is kimeríthetné a HÉA jellemzőit. Ez esetben természetesen viszont már a 77/388/EGK hatodik HÉA-irányelv 33. cikke értelmében egyúttal tiltott „forgalmi típusú adónak” minősül. A hatodik HÉA-irányelv nyelvi jellemzői között figyelemreméltó, hogy az európai bírósági joggyakorlat által sokszor értelmezett 33. cikk ezen fogalmát valamennyi nyelv következetesen megkülönbözteti az irányelv hozzáadottértékadó-fogalmától. Az angolban *turnover tax*, a franciában *taxe sur le chiffre d'affaire*, a németben *Umsatzsteuer*, a magyarban „forgalmi adó” kifejezések jelölik. Megjegyzendő, hogy a hozzáadottérték-adóra vonatkozó irányelveket az ezek magyar nyelvű szövegében való következetes használata ellenére ma is gyakran „ÁFA-irányelvek”-ként hivatkozzák.

Szintén nem történt visszatükrözés a fogyasztói hitelre vonatkozó tagállami törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezések közelítéséről szóló 87/102/EGK irányelv tekintetében a *consumer credit* viszonylatában. Az irányelv nem a magyar jog „fogyasztási kölcsön” kifejezését használta, amit az irányelvet átültető, a fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény korábban hatályos változata tartalmazott, hanem az irányelv keletkezésekor hivatalos nyelvi változatok nyelvi megjelenítéséhez jobban kötődő „fogyasztói hitel” kifejezését. Ebből a szempontból tehát a magyar jog „fogyasztási kölcsön” fogalmát az irányelvi „fogyasztói hitel” fogalom leképeződésének kellett tekinteni. Megfigyelhető ugyanakkor, hogy a két kifejezés nem sokáig élt párhuzamosan együtt. A magyar jogalkotó a fogyasztóknak nyújtott hitelről szóló 2009. évi CLXII. törvénnyel, a 87/102/EGK irányelvet felváltó, a fogyasztói hitelmegállapodásokról szóló 2008/48/EK irányelv átültetésekor kiemelte a magyar jogból a „fogyasztási kölcsön” kifejezést, és megszüntette a terminológiai kettősséget. Az uniós jogi kifejezés – arnyalatnyi stilizálással – tehát kiszorította a magyar kifejezést.

A „hamis barátok” helytelen használatának komoly jogi következményei lehetnek. A *legally resident* fogalma például kontextustól függően jelentheti azt, hogy valaki az adott tagállamban „jogszerűen tartózkodik”, vagy azt is, hogy ott „lakóhellyel rendelkezik”. E tekintetben a fordítót az angol nyelv önmagában nem igazítja el, de amennyiben már rendelkezésére állnak más nyelvi változatok, segítségül hívhatja azokat, melyek szintén megkülönböztetik e kettőt, mint például a német

nyelv. A 1231/2010/EU rendelet a harmadik országok állampolgárai által igénybe vehető szociális juttatások feltételeit határozza meg. A rendelet német nyelvű változata felváltva használja a *sich rechtmäßig aufhalten*, illetve a *rechtmäßiger Wohnsitz* kifejezéseket, míg a magyar változat valamennyi előfordulási helyen a „jogszerűen lakóhellyel rendelkezőt” alkalmazza. Ebben az esetben a juttatásokra való jogosultság tekintetében a német nyelv alapján is valóban a lakóhely-követelmény áll fenn, de minden más esetben, ahol a magyar nyelv úgy utal lakóhely-követelményre, hogy ott valójában csak a jogszerű tartózkodás szükséges, a magyar jog szigorúbb mércét alkalmazna. A 2003/8/EK irányelvben például a *resident* jogszerűen tartózkodóra és nem lakóhellyel rendelkezőre utal.

Más tagállami jogokból importált fogalmak

Az uniós jog saját fogalmain túl alapvetően azok a fogalmak jelenthetnek problémát fordítási szempontból, amelyeket az uniós jog más tagállamok jogából vagy nemzetközi szerződésekből emelt át, és amelyeknek a nemzeti jogban nincs funkcionálisan megfeleltethető párja. Ezekben az esetekben indokolt lehet új szó létrehozása elsősorban azzal a kifejezett céllal, hogy az adott fogalom ne lehessen összetéveszthető hasonló, de alapvetően más tartalmú nemzeti jogintézményekkel. A magyar nyelvben műszóval jelölt „különválás” (*legal separation, séparation des corps, Trennung ohne Auflösung des Ehebandes*) például ilyen fogalma az európai szabályozásnak. Tartalmilag a régi magyar (kánon)jogban bevett, ám onnan kikerült és napjainkban csak jogtörténeti jelentőséggel bíró „ágytól és asztaltól való elválasztás” fogalmát takarja. Jelentése a házastársak közötti életközösség megszüntetésének a felek közötti megállapodással vagy adott esetben bírói úton történő kimondása a házasság felbontása nélkül. A fogalom egyes tagállami jogokban ma is ismert és használt (például az angol jog, francia jog, belga jog) míg másokban nem (alapvetően a német joghoz közel álló jogrendszerek, valamint a skandináv jog). A fogalmat a hatályos uniós jogban, a házassági ügyekben és a szülői felelősségre vonatkozó eljárásokban a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról, illetve a 1347/2000/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről szóló 2201/2003/EK tanácsi rendelet, illetve a házasság felbontására és a különválásra alkalmazandó jog területén létrehozandó megerősített együttműködés végrehajtásáról szóló 1259/2010/EU tanácsi rendelet tartalmazza.

A jogfogalmi import körében érdemes szólni azokról a fogalmakról is, amelyek mindenekelőtt nemzetközi jogi megoldásokból gyűrűznek be az uniós jogba, vagy amelyeket a nemzetközi szintéren zajló jogi mozgásokat követve vesz át az unió. Ilyen a nemzetközi gyermekjogban – elsősorban az Európa Tanács dokumentumaiban, egyezményeiben – kifejlődött, a „szülői felügyelethez” képest nemcsak jogokat, hanem hangsúlyos kötelezettségeket is megjelenítő „szülői felelősség” (*parental responsibility*) fogalma. A két fogalmat valamennyi nyelv szinte kivétel nélkül tudatosan megkülönbözteti. A „szülői felelősség” fogalma azt az újabb gyermekvédelmi célokat szolgáló megközelítést tükrözi, hogy ne a gyermek feletti jogok és hatalom fennállása szempontjából szabályozza a különvált szülők gyermekhez való kapcsolatát, hanem egyrészt a szülőket megillető jogok, másrészt azonban a gyermekkel

szemben fennálló kötelezettség oldaláról (Busch 2003: 220). A fogalmat az egyes nemzeti jogok családjogukba kodifikáltan is kezdték bevenni, de bizonyos tagállamokban csak a Hágai Egyezményvel, illetve az annak alapján született 1347/2000/EK, majd az azt felváltó 2201/2003/EK uniós rendelettel jelent meg. Megjegyzendő, hogy magát a fogalmat az Európa tanácsi dokumentumokban is eleve úgy alakították ki, hogy az elég átfogó legyen ahhoz, hogy az egyes országok különböző családjogi megfelelően tudják alkalmazni, azok jogi megoldásai abba beilleszthetők legyenek.

Fordítást nem igénylő, az eredeti nyelvi változatban szerepeltetett kifejezések

Ritka, de nem kizárt az idegen kifejezés szó szerinti, eredeti nyelvű – az idegen jellegre utalóan általában eltérő betűtípussal szedett – átvétele is. Előfordulásának egyik esete, amikor az uniós jogalkotó kénytelen kezelni az uniós egyik jogrendszerének vagy jogcsaládjának sajátos megoldásait, azokról külön említést kell tennie az uniós szintű szabályozásban. A 44/2001/EK rendelet például külön, valamennyi nyelvi változatban csak angol nyelven – adott esetben angol nyelven is – jeleníti meg a *trust* (célvagyon) intézményét és az ahhoz tartozó kifejezéseket (*settlor*, *trustee*, *beneficiary*). A másik esetkör, amikor a jogalkotó szándékosan lemond az uniós szintű megfeleltetésről, és valamennyi nyelvi változatban az érintett nemzeti jog saját nyelvén megjelenő intézményeit sorolja be a jogszabály hatálya alá. Ilyenek az úgynevezett ügyvédi tevékenységre vonatkozó irányelvek, amelyek meghatározzák, hogy az egyes tagállamokban mely elnevezés alatt működő jogászok érintettek a szabályozás által, illetve a társasági jogi irányelvek, amelyek kimondják, hogy szabályaikat az egyes országokban milyen név alatt működő társasági formákra kell alkalmazni. Ugyanez elmondható az európai részvénytársaság státútumáról is, amelyik létrehozza ugyan az európai részvénytársaság uniós jogi formáját, de az annak tényleges működését biztosító tagállami részvénytársasági formákat eredeti nyelveken kell felsorolnia. Ide tartoznak még a fizetéseképtelenségi eljárásokról szóló 1346/2001/EK rendelet A. és B. mellékletei, amelyek megadják a rendeletben egyébként tág és általános megfogalmazású fizetéseképtelenségi eljárásoknak az egyes tagállamokban jelölt név szerinti típusait. Ezekben az esetekben az uniós jogalkotó szándékosan és indokoltan tartotta magát távol attól, hogy elegendőnek tekintse a hatékony szabályozás szempontjából az általános „ügyvéd”, a „fizetéseképtelenségi eljárás” vagy „korlátolt felelősségű társaság” kifejezések használatát, hiszen figyelembe kellett vennie a mögöttes tagállami jelenségek jogi jellemzőinek sokszínűségét. Nem tudott és nem is akart tehát egyetlen, kizárólagos, autonóm fogalmat használni és azt jelölni, fel kellett hívnia a tagállami megoldásokat, és azokat nevesítenie kellett ahhoz, hogy egyértelmű legyen, mit kell a rendeletben szereplő kifejezések alatt érteni az egyes jogrendszerekben. Ez a fajta megoldás mindenképpen egyértelmű, bár valóban nem gyakori: olyan területet érint, ahol a személyi vagy tárgyi hatály pontos megfogalmazása fontos, de a tagállami eltérések miatt annak elhatárolása másként nem lehetséges.

Fontos azonban hangsúlyozni, hogy ezekben az esetekben az eredeti idegen nyelvű kifejezés továbbra is nemzeti jogi megfelelőjére hivatott utalni, és nem válik az uniós

jogi fogalommegfeleltetés hagyományos értelemben vett eszközévé, ugyanis továbbra sem uniós jogi fogalmat jelöl, csak uniós jogszabályban szerepel, és annak keretében utal nemzeti jogi értelmére, és mindig csak arra.

Befejező gondolatok

Az uniós jogszabályok keletkezése során a fordítók, jogász-nyelvészek, az egyes nyelvi változatokat ellenőrző tagállami szakértők, valamint a jogszabály szövegének alakításában részt vevő bármely más szereplő nyelvi, terminológiai választásainak hatása jelentős, hiszen az egyes szavak jogszabályban megjelenve, jogi erővel bírnak. Ez a követelmény mindenképpen tudatosságot követel meg. A nyelvi választásoknak olyan megfontolásokon kell alapulniuk, melyek adott esetben szándékosan egy fogalom autonóm jellegének nyelvi megjelenítésére vagy ellenkezőleg, a tagállami fogalommal fennálló (teljes vagy alapvető vonásokban megjelenő) ekvivalencia hangsúlyozására törekednek. Az uniós jog autonóm megjelenést igénylő saját fogalmai jóval tágabb halmazzal bírnak, mint az uniós jog intézményi és jogi magvát képező fogalmak, melyek nyelvi jelölése a csatlakozás időpontjára már véglegesen kialakult. Ilyen, folyamatos nyelvi reflexiót igénylő autonóm fogalmak most is keletkeznek. Nehézséget és kihívást a nyelvi megjelenítés szempontjából eltérő megközelítést igénylő fogalmak felismerése és azonosítása jelent.

IRODALOM

- Benacchio, G. (2002): *Az Európai Közösség magánjoga* (ford.: Csizmazia N. – Földi A.). Budapest: Osiris.
- Busch, M. (2003): *Schutzmassnahmen für Kinder und der Begriff der "Elterlichen Verantwortung"*. IPRax, Heft 3, 218–220.
- Hohfeld, W. N. (2000): *Alapvető jogi fogalmak a bírói érvelésben*. In: Szabó M. – Varga Cs. (szerk.) *Jog és Nyelv*. Budapest: Osiris. 59–96.
- Smith, J. C. (2000): *A nyugati jog fogalmainak sajátos természete*. In: Varga Cs. (szerk.) *Összehasonlító jogi kultúrák*. Budapest: Osiris. 3–62.
- Szabó Miklós (2000): *Szó szerint... A jog és a nyelv interferenciájáról*. In: Szabó M. – Varga Cs. (szerk.): *Jog és nyelv*. Budapest: Osiris. 1–55.

A TÉMÁHOZ JAVASOLT IRODALOM

Lawmaking in the EU multilingual environment, European Commission, Directorate General for Translation, 2011.

NÉMET KÖZÉPFOKÚ OKTATÁSI INTÉZMÉNYEK MAGYAR NYELVŰ EKVIVALENSEINEK KORPUSZALAPÚ VIZSGÁLATA³

Fata Ildikó

1. Bevezetés

Tanulmányunkban két német középfokú oktatási intézményt, a *Hauptschulet* és a *Realschulet* vizsgáljuk meg. E két szakkifejezés, valamint magyar nyelvű ekvivalenseik példáján keresztül kívánjuk szemléltetni a különböző ekvivalenciatípusok között fennálló bonyolult viszonyokat, esetleges átfedéseket. Módszernek a korpuszalapú kutatást választottuk: egy általunk összeállított szakszövegtörzsben vizsgáljuk meg a fenti forrásnyelvi reáliák célnyelvi ekvivalenseit eredeti magyar nyelvű és magyarra fordított szakszövegekben. Kutatási célunk kettős: egyfelől igazolni kívánjuk, hogy hasonlóan a szépirodalmi szövegekhez, a szakszövegek esetében is kimutatható különbség a célnyelvi ekvivalens választásakor, továbbá feltárjuk ezek okait. Másfelől pedig a két reália korpuszalapú vizsgálatának eredményei alapján javaslatot teszünk azok különböző szótártípusokban való lemmatizálására.

2. Elméleti háttér

A hazai szakirodalomban több kísérlet is történt annak vizsgálatára, hogyan viszonyulnak egymáshoz a funkcionális, a szótári és a fordítási ekvivalensek (lásd például Szabó 2008), milyen okok motiválják a reáliák fordításakor alkalmazott átváltási műveleteket (Boldog 2009, Mujzer-Varga 2010), stb. A legtöbb empirikus kutatás azonban szépirodalmi műveket vizsgál meg, ezért jelen tanulmányunkban szakszövegekben előforduló reáliákat vizsgálunk meg. A funkcionális, fordítási és szótári ekvivalenciatípusok meghatározásával, a köztük fennálló bonyolult viszonyokkal már korábbi tanulmányainkban is foglalkoztunk (lásd Fata 2008, Éber–Fata 2010), most felidézük legfontosabb megállapításainkat.

A magyar és a német oktatási, illetve nyugdíjrendszereket összehasonlító esettanulmányainkban (lásd Fata 2008, Éber–Fata 2010) az egyes fogalmak között az alábbi *funkcionális ekvivalenciafajtákat* állapítottuk meg: 1) részleges funkcionális ekvivalencia

---

³ A tanulmány a 2012. január 26-án, a Gödöllői szakfordító szakmai napon azonos címmel elhangzott előadásom szerkesztett és bővített változata. Köszönöm a hallgatóság hozzászólásait, a tanulmány megfelelő helyein reflektálok rájuk.

fogalmi inkongruenciával, illetve 2) a fogalmak közötti non-ekvivalencia (intézményi reáliák esetében.)

Ide kívánczik a *fordítási ekvivalencia* meghatározása is. Fata (2008: 18) szerint akkor folyamodunk fordítási ekvivalenshez célnyelvi szokásos megfeleltetésként, ha 1.) egy forrásnyelvi létező (rendszerszintű) fogalom célnyelvi szöveg-/felhasználói szintű megfeleltetéseként olyan ekvivalenst **kínálunk, ami fogalmi/rendszerszinten nem megfeleltethető a forrásnyelvi fogalomnak**, vagy 2.) reáliák fordításakor, amikor a fentiekben vázolt fogalmi/rendszerszintű non-ekvivalencia esete áll fenn. Előbbi esetre példaként említhetjük a magyar *rokkantsági nyugdíj* német nyelvű ekvivalenseit. Német nyelvű szakszövegek vizsgálata során megállapítottuk, hogy bennük az egyik leggyakrabban előforduló célnyelvi ekvivalens a forrásnyelvi kifejezés fordítására az *Invaliditätsrente*. Az *Invaliditätsrente* a német magánbaleset-biztosításból folyósítható járadék, fogalmi/rendszerszinten tehát nem megfeleltethető a magyar társadalombiztosításból folyósított nyugdíjfajtának (sőt, kizárják egymást), szövegszinten azonban a forrásnyelvi kifejezés egyik leggyakrabban előforduló célnyelvi szokásos megfeleltetése. Fischer (2011: 87ff.) nem ért egyet azzal, hogy ezt az esetet is a fordítási ekvivalencia egyik fajtájának tekintjük, de szakszövegkorpuszunk vizsgálati eredményeit is felidézve fenntartjuk korábbi meghatározásunkat, és ezt látszik alátámasztani Heltai (2009) értelmezése is. Véleménye szerint a szövegszintű (szöveg szintjén megvalósuló) ekvivalencia vagy szövegek ekvivalencia (lásd Heltai 2009: 17) kontextustól függő, kommunikatív ekvivalencia, és a „szöveg ekvivalenciája azért nem függ közvetlenül a szavak ekvivalenciájától, mivel a szavak által kifejezett jelentéseket a szöveg más pontjain, más szavakban is kifejezhetjük. Így az egyes szavak szemantikai jelentése sokszor irreleváns a kommunikált jelentés szempontjából: az aktuális jelentés átadásához nem feltétlenül kellene olyan célnyelvi kifejezések, amelyek a forrásnyelvi lexikai egységekkel lexikai szinten azonosak” (Heltai 2009: 19). Visszatérve tehát esetünkre: bár a magyar *rokkantsági nyugdíj* németre fordított szövegekben leggyakrabban *Invaliditätsrenteként* szerepel, a szövegkontextus egy percre sem hagy kétséget afelől, hogy az *Invaliditätsrente* ez esetben nem a ’német magánbaleset-biztosításból folyósítható járadék’ szemantikai jelentésében van jelen.

Egy korábbi tanulmányunkban (lásd Éber–Fata 2010) már áttekintettük a *szótári ekvivalencia* egyes fajtáit bemutató releváns szakirodalmat (lásd például Uzonyi 2006), azon belül is szóltunk a diakrón ekvivalensről, amely jelen kutatásunk szempontjából is kiemelkedő jelentőségű. Diakrón ekvivalencia esete akkor áll fenn, ha a két nyelvben szemantikailag ekvivalens szavak közül az egyik régiessé válik, eltűnik a használatból (lásd Scholze-Stubenrecht 1995: 7, idézve Uzonyi 2006: 123 alapján). A szótári ekvivalencia témájához szorosan kapcsolódik az a lexikográfusok részéről megfogalmazott elvárás is (Gyáfrás 2011), hogy az egyes szakszótárakban a forrásnyelvi címszó célnyelvi ekvivalense(i) mellett minden esetben álljon (al)szakterületenkénti besorolás, illetve a szaknyelvi réteghez való tartozásra utaló index. Itt kell utalnunk egy korábbi tanulmányunkra is (lásd Éber–Fata 2010), amelyben megvizsgáltuk néhány német–magyar általános, tanuló- és szakszótár lemmatizálási gyakorlatát a *Hauptschule* és *Realschule* reáliákra vonatkozóan. Mivel jelen cikkünk egyik kutatási céljaként azt fogalmaztuk meg, hogy a két reália korpuszalapú vizs-

gálatának eredményei alapján javaslatot teszünk azok különböző szótártípusokban való lemmatizálására, szükségesnek látszik korábbi megállapításaink közül néhány megismétlése: a reáliák szótári megjelenítése korpuszalapú szótárrendszer alapján történjen; a korpuszba a célközönség igényeinek, a szótártípusnak, a vállalt szótári funkcióknak megfelelő szakszövegeket vegyünk fel; a szakszótárakban adjuk meg az egyes szaknyelvi rétegeket reprezentáló célnyelvi ekvivalenseket, azok kontextusait; a szótárprofilnak megfelelő ekvivalensfajtát kínáljunk; az adott szótáron belül legyen egységes és következetes az azonos tematikájú reáliák célnyelvi ekvivalenseinek kínálata, alkalmazzunk azonos fordítói stratégiákat (Éber–Fata 2010: 45–46).

Jelen tanulmányunkban a reáliák esetében megfigyelhető fordítói stratégiákat, illetve átváltási műveleteket Mujzer-Varga 2010 nyomán modelláljuk. Mujzer-Varga 2010-ben megvédett doktori disszertációjában magyar nyelvű szépirodalmi művek (Örkény egyperces novellái) angol, német és francia nyelvű fordításait vizsgálta meg a reáliák fordításakor alkalmazott fordítói stratégiák és átváltási műveletek szempontjából. Vizsgálatait az alábbi modellben összegezte, amit a reália-szakirodalom áttekintése után alkotott meg (lásd 1. ábra):

FORDÍTÓI STRATÉGIA	ÁTVÁLTÁSI MŰVELET	PÉLDÁK
IDEGENÍTÉS	ÁTVÉTEL IDEGEN SZÓKÉNT	Kolbászkrém/kolbászkrém
	ÁTVÉTEL JÖVEVÉNYSZÓKÉNT	die Kolbászkrém le fogache
	(MAGYARÁZÓ JELLEGŰ) BETOLDÁS	Wurst in der Tube / Balaton lake
	RÉSZLEGES MEGFELELTETÉS	Wurstkrém / Kolbászpastete
	DIREKT FORDÍTÁS	Wurstcreme / sausage cream
	KIHAGYÁS	-
	ÁLTALÁNOSÍTÁS	Wurst
HONOSÍTÁS	ADAPTÁCIÓ	Wurstpastete

1. ábra. A fordítói stratégia és az átváltási műveletek összefüggése (Mujzer-Varga 2010)

Tanulmányunkban abból a feltételezésből indulunk ki – és ezt a későbbiekben hipotézisként is megfogalmazzuk –, hogy a fenti modell a szakszövegekben előforduló reáliák fordításakor alkalmazott fordítói stratégiák, illetve átváltási műveletek vizsgálatára is alkalmas.

3. Empirikus kutatás

3.1. A vizsgált reáliák

A két intézményi reália (*Hauptschule* és *Realschule*) és a célnyelvi ekvivalenciák között fennálló ekvivalenciaviszonyok bonyolultságának szemléltetésére át kell tekintenünk a két német nyelvű fogalom kialakulását és történeti fejlődését.

Német nyelvterületen a XVIII. században létrehozott Bürgerschulek (további elnevezésük: städtische Schulen, Volksschulen, később Realschulen) egy feltörekvő társadalmi réteg, a polgárság, tanulási és ismeretszerzési igényeit hivatottak kielégíteni. Többnyire ötosztályos oktatási intézmények voltak, feladatuk a tanulók ipari és kereskedelmi foglalkozásokra való felkészítése volt. Ez az iskolatípus egyúttal a Hauptschule előzményeként is tekinthető. A Hauptschulek megjelenése Németországban az 1938-as évre tehető, ekkor hozták létre – osztrák mintára és párhuzamosan a Volksschulekkel – a Hauptschulekat. Az iskolatípusról szóló hivatalos döntés az 1964. október 28-i hamburgi megállapodással történt, ami egyúttal az alsó középfokú oktatási intézmények máig érvényes hármas tagozódásáról is rendelkezett. A Hauptschulekban ettől kezdve nem csak alapkészségeket oktattak, programjukban helyet kapott az idegen nyelvek oktatása és egy kiválasztott szakmára való felkészítés is. Ma Németországban a Hauptschule a Realschule és a Gymnasium mellett működő alsó középfokú iskolatípus, ami az alapfokú oktatás négy osztályát követően az ötödik osztálytól a kilencedik osztályig tart. Magyarországon a polgári iskolák kialakulása a XIX. században a német evangélikusok mintájára történt. Céljuk az volt, hogy a polgárság alsó rétegei számára egy olyan iskolatípust hozzanak létre, amely a hasznosságot és a gyakorlati jártasság megszerzését hangsúlyozza, továbbá általános műveltséget kínál. A polgári iskolák létrehozásáról az 1868. XXXVIII. törvénycikk rendelkezett. Az eredetileg hatosztályosra tervezett polgári iskolákból csak négyosztályos iskolatípus lett. A polgári iskolák működése Magyarországon 1948-ig tartott.⁴

A *Realschule* megjelenése német nyelvterületen Johann Julius Heckernek köszönhető, aki 1747-ben Berlinben létrehozta az első „gazdasági-matematikai reáliskolát”. Később, amikor a polgári iskolák már nem tudták kielégíteni a felemelkedő polgárság képzési igényeit, illetve megnőtt a természettudományos ismeretek megszerzésének igénye, újabb *reáliskolák* jöttek létre, majd 1872-ben az iskolatípusok sokféleségét az önálló középiskolába (*Mittelschule*) tömörítették. A mai Németországban az iskolarendszerek tartományonként eltérnek, de a *reáliskolák* általánosságban olyan alsó középfokú iskolatípusként definiálhatók, amelyek hatosztályosak, és általános alapképzést

⁴ Forrás: http://books.google.hu/books?id=6NbaSOh23cUC&pg=PA2&lpg=PA2&dq=Herausbildung+Hauptschule&source=bl&ots=t_CCTbC9dk&sig=txm8m7umFBm1Z153MTTMHanjvKo&hl=hu&sa=X&ei=jbMrT6KeHITwsga0-DnDA&ved=0CB8Q6AEwAA#v=onepage&q=Herausbildung%20Hauptschule&f=false; <http://de.wikipedia.org/wiki/Volksschule>; <http://ganyemedes.lib.unideb.hu:8080/dea/bitstream/2437/81166/5/ertekezes.pdf>; illetve http://www.kislexikon.hu/polgari_iskola_a_a.html

nyújtanak. Magyarországon a *reáliskolák* 1850 és 1934 között működtek, létrehozásuk célja az volt, hogy osztrák mintára átalakítsák a magyar középszintű oktatást. Az 1849-ben kiadott *Entwurf* egy kéttagozatú reáliskola létrehozásáról rendelkezett. A háromosztályos alreáliskola feladata az ipari és kereskedelmi foglalkozásokra való felkészítés volt, míg a szintén háromosztályos főreáliskola felsőfokú műszaki-technikai tanulmányokra készített elő. Az 1883-ban megjelent első magyar közoktatási törvény a reáliskolát is nyolcosztályossá változtatta, és hasonlóan a gimnáziumhoz, itt is lehetőség nyílt az érettségi megszerzésére. Míg a gimnáziumokban a humán tárgyak oktatására helyezték a hangsúlyt, addig a reáliskolákban a „reáltárgyak”, vagyis a természettudományok kerültek előtérbe. Az 1924-es törvény a gimnázium és a reáliskola mellett még reálgimnáziumok létrehozásáról is döntött. A reáliskolát végül az egységes középiskolát elrendelő 1934. évi XI. törvény szüntette meg.⁵

Összegzésképpen mindkét forrásnyelvi intézményi reália esetében elmondható, hogy a fogalmak és a szakkifejezések keletkezésének és történetének feltárásával fényt derítettünk arra, hogy azok nem mindig voltak reáliák (ekvivalens nélküli kultúrzsavak), hiszen a XVIII–XX. századokban német és osztrák mintára Magyarországon is hasonló módon történt az oktatási rendszer kialakítása. A mára intézményi reáliákká vált forrásnyelvi kifejezések korábban *funkcionális ekvivalenciaviszonyban* álltak célnyelvi ekvivalenseikkel. Mára azonban mindkét magyar iskolatípus megszűnt, elnevezésük szemantikailag kiüresedett, *diakrón ekvivalenssé* vált, de csak az iskolatípust jelölő fogalom tűnt el, az őket jelölő szakkifejezések továbbra is a német szakkifejezések magyar nyelvű *fordítási ekvivalenseinek* tekinthetők. Mujzer-Varga (2010) modelljét alapul véve a *Hauptschule – polgári iskola* fogalompár esetében adaptációról beszélhetnénk, ha a két fogalom eleget tenne Koller (1992: 234) adaptációra vonatkozó definíciójának, miszerint két olyan fogalmat állítunk egymással szembe, amelyek a két oktatási rendszerben hasonló/összehasonlítható funkciót és státuszt töltenek be. Fenti okfejtésünk miatt (diakrón ekvivalencia esete) a modell ezen pontját újra kell gondolni és kiegészíteni. A *Realschule – reáliskola* kifejezések hasonló morfológiai szerkezettel is rendelkeznek, a magyar célnyelvi ekvivalens a forrásnyelvi ekvivalens tükörfordításának (Mujzer-Varga (2010) modelljében ez a direkt fordításnak felel meg) és diakrón ekvivalensének tekinthető.

3.2. A korpusz bemutatása

A vizsgálandó korpuszt három alkorpusz alkotja, amelyek egy-egy szaknyelvi réteget reprezentálnak. A német oktatási rendszert magyar nyelven bemutató szakszövegek esetében absztrakciós szintjük, szakmaiságuk, a kommunikációs szituáció résztvevői

---

⁵ Forrás: <http://de.wikipedia.org/wiki/Realschule>, <http://books.google.hu/books?id=Kxsb4wyiEL8C&pg=PA64&lpq=PA64&dq=Herausbildung+der+Realschule&source=bl&ots=iv4P21CqXD&sig=poi4euN0zQobbshXkCxrYPFhAAQ&hl=hu&sa=X&ei=VtArT9qNJoTEtAaWmMSPDQ&ved=0CE4Q6AEwBg#v=snippet&q=%22Geschichte%20der%20Realschule%22&f=false>; <http://ganyemedes.lib.unideb.hu:8080/dea/bitstream/2437/81166/5/ertekezes.pdf>; illetve http://www.kislexikon.hu/realskola_a.html

és előzetes ismeretei alapján, továbbá a szaknyelv vertikális tagozódása nyomán (lásd Hoffmann 1984 és Kurtán 2003: 46) ugyanis három szaknyelvi réteg megkülönböztetése tűnt relevánsnak. A legmagasabb szakmaiságot és absztrakciós szintet képviselő 1. számú alkorpuszba (a továbbiakban: ALK1) beválasztott két szakszöveg egy-egy szakmai folyóiratban megjelent eredeti magyar nyelvű szakszöveg, melyek a német oktatási rendszer duális szakképzési rendszerével, illetve az iskolatípusok átjárhatóságára vonatkozó jogszabályi háttérrel foglalkoznak. A témából adódóan valószínűsíthető, hogy a tanulmányok célközönsége egy szűk szakmai réteg. A 2. számú alkorpuszba (a továbbiakban: ALK2) olyan eredeti magyar nyelvű szakszövegek kerültek, amelyek már egy tágabb szakmai célközönségnek szólnak, pedagógusoknak, nyelvtanároknak szánt szakmai folyóiratban jelentek meg. Egyikük a német és a magyar oktatási rendszert hasonlítja össze, másikuk pedig a német oktatási rendszert mutatja be. A 3. számú alkorpuszba (a továbbiakban: ALK3) két szakszöveget vettünk fel, amelyek a széles olvasóközönségnek (érdeklődő szülők, Németországban tanulni szándékozó fiatalok) mutatják be a német oktatási rendszert, szólva annak követelményrendszeréről és az oktatási körülményekről. A korpuszt alkotó szakszövegek teljes bibliográfiája az *Irodalom alpont* „Források” menüpontja alatt található.

A korpusz összeállítása során az alábbi két probléma merült fel: 1. A korpusz homogenitása érdekében szerettünk volna a korpuszba kizárólag eredeti magyar nyelvű szakszövegeket felvenni. Ezt a kritériumot csak részben sikerült teljesíteni, hiszen az ALK3-ba kiválasztott egyik szakszöveg fordított szakszöveg. Ez felveti az eredeti, illetve a fordított magyar szakszövegek közötti megkülönböztetés relevanciájának kérdését, illetve azt a problémát, hogy eredeti magyar nyelvű szakszövegekben vizsgálhatjuk-e egyáltalán a reáliák fordítása során alkalmazott stratégiákat, a fentiekben bemutatott kritériumrendszert? Előbbi problémára azt a megoldást találtuk, hogy külön vizsgáltuk meg az eredeti magyar nyelvű és a fordított szakszövegekben előforduló reáliákat, utóbbi esetében pedig a *fordítói stratégiák* helyett a *megnevezési stratégiák* kifejezéssel éltünk.⁶ 2. Szerettük volna a korpuszt egy olyan alkorpuszsal bővíteni, amely kizárólag németről magyarra fordított EU-s szakszövegeket tartalmaz, és azok különböző szaknyelvi rétegeket reprezentálnak. Saját kutatásaink és Babos Gábornak, az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatósága nyelvi tisztviselőjének személyes adatközlése (2011. 11. 24.) alapján azonban be kellett látnunk, hogy mivel az egyes EU-tagállamok oktatási rendszere nemzeti hatáskörbe tartozik, éppúgy, mint az egyes iskolarendszerek tagozódása, igen kevés az ezzel foglalkozó és valamennyi tagállam hivatalos nyelvén hozzáférhető szakszöveg. A szakmai anyagok elsősorban a szakértők számára készültek, ezért

---

⁶ Itt kívánjuk megjegyezni, hogy a cikk előadás-változata esetében is felmerült a hallgatóság részéről a magyar nyelvű szakszövegek (eredeti vs. fordított) státuszára vonatkozó kérdés, de ott megfogalmazott véleményünket csak megismételni tudjuk. A korpuszba felvett hat szakszöveg közül öt esetében eredeti magyar nyelvű szakszövegről van szó, amelyek a magyar nyelv szakszöveg-alkotási hagyományainak és az adott szakfolyóiratok tartalmi-formai követelményeinek megfelelnek. Mivel azonban valamennyi szakszöveg a németországi oktatási rendszerrel foglalkozik, természetes, hogy forrásnyelvi reáliákat is tartalmaznak, azokat megnevezik valamilyen stratégiát követve. Ily módon ezeket a szakszövegeket is alkalmasnak véljük reáliakutatásra.

csak a munkanyelvekre lettek lefordítva. Ily módon eltekintettünk az EU-s alkorpusz létrehozásától.

3.3. Hipotézisek

Empirikus kutatásunk során az alábbi hipotézisekből indultunk ki, és ezeket próbáltuk meg vizsgálatainkkal igazolni:

1. A szépirodalmi szövegekben előforduló reáliák vizsgálatához felállított kritériumrendszer (Mujzer-Varga 2010) alkalmas szakszövegek kutatására is. Ahogy arról cikkünk elméleti háttérét bemutató fejezetében is szövtünk, több hazai tanulmány is foglalkozik a szótári és a fordítási ekvivalensek egymáshoz való viszonyának feltárásával, igaz, kizárólag a szépirodalmi művekben való előfordulást vizsgálják.
2. Hasonlóan a szépirodalmi szövegekhez, a szakszövegek fordításakor is tapasztalható különbség a fordítói stratégiák megválasztásában, ennek oka és magyarázata azonban eltér a szépirodalmi szövegek esetében tapasztalható okoktól. Míg a szépirodalmi szövegek fordításánál tapasztalt eltérő fordítói stratégiák magyarázatául elsősorban a fordító neme, a kiadótól kapott fordítói instrukciók (lásd Boldog 2009), az írótól kapott instrukciók (lásd Mujzer-Varga 2010), illetve a fordítói kreativitás (lásd Szabó 2008) szolgál, addig szakszövegek esetében a célközönség feltételezett ismeretei, illetve a szakszöveg szaknyelvi réteghez tartozása motiválják a fordítót/szerzőt a célnyelvi ekvivalens kiválasztásában.
3. Az idegenítés–honosítás skálán vizsgálva a széles olvasóközönségnek szánt/fordított szakszövegek a honosítás irányába mutatnak. A széles olvasóközönségnek szánt/fordított szakszövegek a szaknyelv vertikális tagozódása alapján a legalsó, a legtöbb köznyelvi elemet tartalmazó szaknyelvi rétegbe tartoznak. Feltételezésünk szerint a szerzők/fordítók a forrásnyelvi reáliákat ezekben a szakszövegekben a honosítás irányába mutató átváltási műveletekkel (általánosítás és adaptáció) nevezték meg, illetve fordították le.
4. Különbség tapasztalható az eredeti magyar nyelvű és a magyar nyelvre fordított szakszövegek reáliamegnevezési stratégiái között. Már fentiekben is említettük, hogy a korpuszba felvett hat szöveg közül öt eredeti magyar nyelvű szöveg található, egy pedig (ALK3-ba tartozó) fordított magyar nyelvű szakszöveg. Ez adta az ötletet, hogy megvizsgáljuk, milyen mintázat szerint térnek el egymástól az eredeti és a fordított szakszövegek reáliamegnevezési stratégiái, hol érhető tetten a vizsgált szakszövegekben a kvázihelyesség, illetve a fordításnyelv (lásd Klaudy 2004).

3.4. Vizsgálati eredmények

3.4.1. A korpusz vizsgálatából adódó eredmények

A következő ábrák a *Hauptschule* és *Realschule* reáliák alkorpuszonkénti (2. és 3. ábra) és összesített előfordulását (4. ábra) mutatják be.

<i>Hauptschule</i>						
átváltási művelet ALK1		átváltási művelet ALK2		átváltási művelet ALK3		Σ
átvétel idegen szóként	(66,7%)	átvétel idegen szóként	(85,8%)	adaptáció	(64,3%)	1. átvétel idegen szóként (62,7%) 2. adaptáció (30,3%) 3. egyéb (7%)
adaptáció	(26,7%)	betoldás	(7,2%)	átvétel idegen szóként	(35,7%)	
általánosítás	(6,6%)	betoldás	(7,2%)			

2. ábra. A Hauptschule alkorpuszonkénti előfordulása

<i>Realschule</i>						
átváltási művelet ALK1		átváltási művelet ALK2		átváltási művelet ALK3		Σ
átvétel idegen szóként	(88,9%)	átvétel idegen szóként	(88,2%)	direkt fordítás	(84,4%)	1. átvétel idegen szóként (64,3%) 2. direkt fordítás 3. (35,7%)
direkt fordítás	(11,1%)			átvétel idegen szóként	(15,6%)	
		direkt fordítás	(11,8%)			

3. ábra. A Realschule alkorpuszonkénti előfordulása

<i>Hauptschule</i> 55 (100%)	35 (62,7%) átvétel idegen szóként <i>Hauptschule</i>	16 (30,3%) adaptáció <i>polgári iskola</i>	4 (7%) egyéb (betoldás v. általánosítás)
<i>Realschule</i> 57 (100%)	37 (64,3%) átvétel idegen szóként <i>Realschule</i>		20 (35,7%) direkt fordítás <i>reáliskola</i>

4. ábra. A Hauptschule és a Realschule reáliák előfordulása a teljes korpuszban

A *Hauptschule* összesen 55 alkalommal fordul elő a korpuszban, és háromféleképpen nevezték meg: 62,7%-ban idegen szóval (*Hauptschule*), 30,3%-ban adaptációval (*polgári iskola*) és mindössze 7%-ban egyéb átváltási művelettel (általánosítás: *középiszkola*, illetve betoldás: *alsó középfokú iskola* és általános képzést nyújtó iskola). A *Hauptschule* célnyelvi ekvivalenseinek alkorpuszonkénti vizsgálatokor kapott eredmények 2. és 3. hipotézisünket látszanak igazolni, vagyis markáns különbség mutatkozik a reália megnevezésekor alkalmazott stratégiák között az egyes szaknyelvi rétegekhez való tartozás függvényében. Míg az ALK1-t és ALK2-t alkotó szakszövegek esetében az idegenítés-

honosítás skálán vizsgálva az idegenítéshez legközelebb eső művelet, az átvétel idegen szóként áll az élen, addig a széles olvasóközönséghez szóló, ALK3-t alkotó szakszövegek esetében az adaptáció áll az első helyen. Skaláris helyét tekintve ugyan az adaptáció a skála honosítási végpontjához legközelebb eső művelet, mivel azonban egy diakrón ekvivalenssel (*polgári iskola*) történik a megfeleltetés, ami idegenszerűnek hat, további empirikus kutatást vélünk szükségesnek a diakrón ekvivalensek vonatkozásában.

A *Realschule* összesen 57 alkalommal fordul elő a korpuszban, és csak kétféle megnevezésre találtunk példát: az idegen szóként való átvételre (*Realschule* – 64,3%), illetve a direkt fordításra (*reáliskola* – 35,7%). Bár alkorpuszonként itt is markáns különbség mutatkozik a szakszövegek szaknyelvi rétegekhez való tartozásának függvényében, hiszen míg az ALK1-t és ALK2-t alkotó szakszövegek esetében az idegenítés-honosítás skálán vizsgálva az idegenítéshez legközelebb eső művelet, az átvétel idegen szóként áll az élen, addig a széles olvasóközönséghez szóló, ALK3-t alkotó szakszövegek esetében a direkt fordítás áll az első helyen. Skaláris helyét tekintve azonban a direkt fordítás még mindig csak a skála középpontján található művelet, így a *Realschule* esetében nem látjuk igazolva azt a hipotézisünket, hogy az ALK3-t alkotó szakszövegekben a honosítás irányába mutató átváltási műveleteket preferálnák a szerzők.

Negyedik hipotézisünkkel azt feltételeztük, hogy az alkalmazott megnevezési stratégiák tekintetében különbség tapasztalható az eredeti és a fordított szakszövegek között. Ennek igazolására megvizsgáltunk egy ALK2-be tartozó eredeti magyar szakszöveget (címe: *A magyar és német középiskolai rendszer összehasonlítása*), illetve egy németről magyarra fordított szakszöveget (címe: *Iskolaszervezet – helyzetjelentés, tartományok közötti összehasonlítás és kilátások*). Hasonlóan jártunk el az ALK3 esetében is. Az itt vizsgált szakszövegeink: Áttekintés a német iskolarendszerről, követelményrendszerről, oktatási körülményekről – eredeti magyar szöveg; illetve: *Oktatásügy Németország* – magyarra fordított szakszöveg. A pontos bibliográfia az Irodalomban található. Vizsgálatunk eredményeit az 5–6. ábrák tartalmazzák.

iskolatípus	eredeti magyar szöveg	magyarra fordított szöveg	Σ	átváltási művelet
<i>Hauptschule</i>	<i>Hauptschule</i> (10) / <i>alsó középfokú iskola</i> (1)	<i>polgári iskola</i> (9)	4. <i>Hauptschule</i> (10) 5. <i>polgári iskola</i> (9) 6. <i>alsó középfokú iskola</i> (1) $\Sigma = 20$ (100%)	1. átvétel idegen szóként (50%) 2. adaptáció (45%) 3. betoldás (5%)
<i>Realschule</i>	<i>Realschule</i> (14) / <i>reáliskola</i> (1)	<i>reáliskola</i> (5)	1. <i>Realschule</i> (14) 2. <i>reáliskola</i> (6) $\Sigma = 20$ (100%)	1. átvétel idegen szóként (70%) 2. direkt fordítás (30%)

5. ábra. Az ALK2 vizsgálati eredményei

iskolatípus	eredeti magyar szöveg	magyarra fordított szöveg	Σ	átváltási művelet
<i>Hauptschule</i>	<i>Hauptschule</i> (7)	<i>Hauptschule</i> (3) / <i>polgári iskola</i> (18)	1. polgári iskola (18) 2. <i>Hauptschule</i> (10) $\Sigma = 28$ (100%)	adaptáció (64,3%) átvétel idegen szóként (35,7%)
<i>Realschule</i>	<i>Realschule</i> (1) / <i>reális-kola</i> (4)	<i>Realschule</i> (4) / <i>reális-kola</i> (23)	1. reáliskola (27) 2. <i>Realschule</i> (5) $\Sigma = 32$ (100%)	direkt fordítás (84,4%) átvétel idegen szóként (15,6%)

6. ábra. Az ALK3 vizsgálati eredményei

Az eredmények értékelésekor előre kell bocsájtanunk, hogy a vizsgálatot nagyobb szövegmintán kellene elvégeznünk, hogy az eredeti és a fordított magyar szakszövegekben alkalmazott átváltási műveletek közötti eltérések markánsabban kirajzolódjanak. Már ezen a kis szövegmintán is jól látható azonban, hogy a fordított magyar szakszövegekben alkalmazott adaptáció (*Hauptschule* esetében), illetve direkt fordítás (*Realschule* esetében) számarányában sokkal magasabb, mint az idegen szóként való átvétel. Különösen igaz ez a megállapítás az ALK2 két szakszövegére. A fordító csak magyar nyelvű ekvivalenseket választott, ezzel lexikailag egyszerűsített/egyszerűsített (lásd Baker 1993, idézve Klaudy 2005: 177 alapján), figyelmen kívül hagyva az eredeti magyar szakszövegek idegenítés irányába mutató megnevezési stratégiáit. Ily módon a fordított magyar szakszöveg az eredeti magyar szakszöveggel szemben kvázihelyesnek (lásd Klaudy 2004) hat.

Az empirikus kutatás kezdetén megfogalmazott hipotéziseinket az alábbiak szerint sikerült igazolni:

1. A szépirodalmi szövegekben előforduló reáliák fordítása során alkalmazott stratégiákat, illetve átváltási műveleteket összegző modell (Mujzer-Varga 2010) a szakszövegekben előforduló reáliák vizsgálatára is alkalmas. Problémásnak csak a *Hauptschule* esetében is alkalmazott adaptációt mint átváltási műveletet véljük, hiszen a célnyelvi megfeleltetés egy diakrón ekvivalenssel történik, amit az ALK3-szakszövegek feltételezett célközönsége (ifjabb, továbbtanulni szándékozó generáció mint potenciális célközönség) már nem ismerhet, ezért idegenszerűnek hat. Ezért az adaptáció fogalmát diakrón ekvivalensek esetében érdemes lenne újragondolni.
2. Az egyes szakszövegek között statisztikailag markáns különbségeket tapasztaltunk a reáliákra vonatkozó fordítói/megnevezési stratégiák szempontjából. Ennek oka a különböző szaknyelvi rétegekhez való tartozás, illetve a célközönség feltételezett ismeretei voltak.
3. Csak részben sikerült igazolnunk, hogy az idegenítés–honosítás skálán vizsgálva a széles olvasóközönségnek szánt eredeti magyar nyelvű szakszövegek a honosítás irányába mutatnak. A *Hauptschule* esetében ez a tendencia

eléri ugyan a skála honosítási végpontját, az adaptációt, de problémás, hogy a magyar nyelvű ekvivalens egy diakrón ekvivalens. A *Realschule* esetében pedig a honosítási stratégia irányába mutató tendencia nem mutat túl a direkt fordításon, amely a skála középső pontján helyezkedik el.

4. Bizonyítást nyert, hogy a vizsgált fordításokban előforduló reáliák kapcsán alkalmazott fordítói stratégiák eltérnek az eredeti szövegek reáliamegnevezési stratégiáitól, előbbiek a lexikai egyértelműsítés/egyszerűsítés jegyeit viselik magukon.

3.4.2. A szótári ekvivalencia kérdése

A cikkünk elméleti háttérét bemutató részben már szóltunk a szótári ekvivalencia egyes fajtáit bemutató szakirodalomról (Uzonyi 2006), azon belül is az esettanulmányunkban kiemelkedő jelentőségű diakrón ekvivalensről. A továbbiakban korábbi vizsgálati eredményeink, illetve a fenti szakszövegkorpuszban tapasztalt reáliamegnevezési stratégiák figyelembevételével javaslatot teszünk a két intézményi reália különböző szótártípusokban való lemmatizálására, konkrétan három német–magyar szótár szócikkeinek lehetséges megszövegezésére (lásd 7–9. ábrák).

A 7. ábra egy potenciális német–magyar oktatási/képzési szakszótárba szánt szócikkeinket mutatja be.

Hauptschule: *Hauptschule* (1-2), *polgári iskola* (3) (rég.). Alsó középfokú oktatási intézménytípus Németországban, amely az alapfokú oktatást követő 5–9. osztályokat foglalja magába.

Realschule: *Realschule* (1-2), *reáliskola* (3) (rég.). Alsó középfokú oktatási intézménytípus Németországban, amely az alapfokú oktatást követő 5–10. osztályokat foglalja magába.

7. ábra. Javaslatok a vizsgált reáliák szótári megjelenítésére I.

A szócikkek megírásánál abból a feltételezésből indultunk ki, hogy ennek a szakszótárnak a felhasználói célközönsége a legszélesebb körű: szakember, fordító, érdeklődő laikus egyaránt forgathatja, a korrekt tájékoztatás miatt ezért az idegenítő eljárás mellett döntöttünk a magyarázó glossza megszövegezésekor. Ugyanakkor egy szakszótárnak tartalmaznia kell a címszóként szereplő reália összes lehetséges (és a különböző szaknyelvi rétegeket reprezentáló) célnyelvi ekvivalensét, a megfelelő magyarázatokkal, indexszel kiegészítve. Esetünkben tehát a célnyelvi ekvivalensként választott *Hauptschule* mellett (1-2) szerepel magyarázatként, ami arra utal, hogy a három vizsgált szaknyelvi réteg közül az első kettőben első helyen szerepel ez a kifejezés a forrásnyelvi reália célnyelvi megnevezéseként, míg a *polgári iskola* melletti (3) a harmadik szaknyelvi rétegre utal, kiegészítve a (rég) jelöléssel, amely a már nem létező magyar iskolatípusra utal. Ezeket a magyarázatok természetesen a szótárhasználati útmutatóban is fel kell tüntetni.

A 8. ábra egy német–magyar kulturális szótár potenciális szócikkeit tartalmazza.

Hauptschule: *Hauptschule* (1-2), *polgári iskola* (3) (rég.). Alsó középfokú oktatási intézménytípus Németországban, amely az 5–9. osztályokat foglalja magába. Német mintára 1868 és 1945 között Magyarországon is működtek négyosztályos polgári iskolák, amelyek gyakorlati oktatást és általános műveltséget biztosítottak.

Realschule: *Realschule* (1-2), *reáliskola* (3) (rég.). Alsó középfokú oktatási intézménytípus Németországban, amely az 5–10. osztályokat foglalja magába. Osztrák mintára 1850 és 1934 között Magyarországon is működtek hatosztályos reálisiskolák, amelyek felsőfokú műszaki-technikai tanulmányokra készítettek elő.

8. ábra. Javaslatok a vizsgált reáliák szótári megjelenítésére II.

Bár alapvetően nem tartozik egy kulturális szótár célkitűzései közé, hogy segédeszközként szolgáljon a fordításhoz vagy az önálló szövegalkotáshoz, mégis célszerűnek látjuk, hogy itt is kínáljunk célnyelvi ekvivalenseket, hiszen egy kulturális szótár jelentős szerepet tölt be a reáliákról való ismeretek közvetítésében. A magyarázó glossza megfogalmazásakor részben itt is az idegenítő stratégiát alkalmaztuk, de az előzőekhez képest – utalva a német/osztrák–magyar közös kulturális gyökerekre, előzményekre – további magyarázat is fontosnak tűnt, az ehhez tartozó szövegrész honosító stratégiával készült.

A 9. ábra pedig egy német–magyar tanulószótárba szánt lehetséges célnyelvi ekvivalenst és magyarázó glosszát tartalmaz.

Hauptschule: *polgári iskola* (rég.). Németországban az általános iskola 4. osztályát követően választható ötosztályos iskolatípus.

Realschule: *reáliskola* (rég.). Németországban az általános iskola 4. osztályát követően választható hatosztályos iskolatípus.

9. ábra. Javaslatok a vizsgált reáliák szótári megjelenítésére III.

A célközönség igényeit figyelembe véve ezúttal a honosító eljárás mellett döntötünk a magyarázó glossza megszővegezésekor, valamint csak a már elavult diakrón ekvivalenseket tüntettük fel, amelyek a harmadik szaknyelvi réteget reprezentáló szakszövegek leggyakoribb célnyelvi ekvivalensének bizonyultak.

4. Összegzés, kitekintés

Tanulmányunkban két német intézményi reália, a *Hauptschule* és a *Realschule* előfordulását vizsgáltuk különböző szaknyelvi rétegeket reprezentáló eredeti magyar nyelvű és magyarra fordított szakszövegekben, majd javaslatokat fogalmaztunk meg az adott reáliák különböző szótártípusokban való megjelenítésére. A kis szövegminta (hat szakszövegből álló korpusz) és a két vizsgált reália természetesen csak az első lépésnek tekinthető a szakszövegekben előforduló reáliák fordítói/megnevezési stratégiájának vizsgálatában, ezért cikkünket csak esettanulmánynak tekinthetjük, szükségsze-

rűnek véljük több intézményi reálianév bevonását az empirikus kutatásba. A szépirodalmi szövegek vizsgálatára megalkotott modell (Mujzer-Varga 2010) jelen kutatási céljainkra is alkalmasnak bizonyult. Mindazonáltal hipotéziseinket a fentiekben bemutatott okokból csak részben sikerült igazolnunk. A jövőben különösen tanulságos kutatási eredményekkel kecsegtethet az eredeti és fordított szakszövegek reáliamegnevezéseinek problémája, amely a szövegek idegenszerűségének vizsgálatához, a fordítás szövegszintű problémáinak kutatásához szolgáltathat adalékot. További kutatási irányt jelenthet a szépirodalmi fordítások, illetve a széles olvasóközönségnek fordított szakszövegek összehasonlítása abból a szempontból, hogy mindkét esetben megfigyelhető-e az idegenítés mint fordítói stratégia irányába mutató fordítói normakövetés.

IRODALOM

Források (Az egyes alkorpuszokat alkotó szakszövegek)

ALK1:

- Farkas Péter (2010): Döntési pontok a német, osztrák, svájci szakképzésben, avagy mi is az a duális rendszer Közép-Európában? In: *Szakoktatás* 2010/9. sz., 5–17. http://site.nive.hu/folyoiratok/images/stories/Szakoktatás/2010/9szam/3100915_farkas_dontesipontokanemet.pdf
- Lennerné Patkó Ildikó (2010a): Az átjárhatóság jogszabályi háttere a szász középiskolai rendszerben. In: *Scientia Pannonica* 4. évf./4. sz., 447–454. http://scipa.uni-pannon.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=108&Itemid=42

ALK2:

- Lennerné Patkó Ildikó (2010b): A magyar és német középiskolai rendszer összehasonlítása. In: *Scientia Pannonica* 3. évf./1. sz. http://scipa.uni-pannon.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=90&Itemid=38
- Varga Károly (2009): A német oktatási rendszer. In: Torgyik Judit (szerk.): *Oktatási rendszerek Európában*. Budapest: Krónika Nova Kiadó, 34–45.
- *Schulstruktur – Bestandsaufnahme, bundesländerinterner Vergleich und Perspektiven* =
- <http://library.fes.de/pdf-files/stabsabteilung/06758.pdf>. *Iskolaszervezet – helyzetjelentés, tartományok közötti összehasonlítás és kilátások* (A német nyelvű szakszöveg magyar fordítása. Fordította: Magyaróvári Beatrix, 2010.)

ALK3:

- *Oktatásügy Németország*: www.npk.hu/public/palyak/eu/mappa/nemet/a.pdf
- Durdonné Jeddi Ildikó: Áttekintés a német iskolarendszerről, követelményrendszerről, oktatási körülményekről http://www.tpf.hu/upload/docs/palyazatok/vilag_nyelv/egyeb/rendezvenyek/mentorkepzes_HF/AMK_ozd_durdonne_jeddi_ildiko.pdf

Idézett irodalom

- Baker, M. (1993): Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications. In Baker, M. – Francis, G. – Tognini-Bonelli, E. (eds.) (2005): *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins, 233–250.
- Boldog Gyöngyi (2009): *Célközönség és fordítói stratégiák* (Esettanulmány). *Fordítástudomány* XI. 1. sz., 84–101.
- Éber Boglárka – Fata Ildikó (2010): Reáliák és fordítói stratégiák vizsgálata német középfokú iskolatípusok és végzettségek magyarra fordítása kapcsán. In: Dróth J. (szerk.): *Szaknyelv és szakfordítás 2010*. Gödöllő: SZIE GTK, 40–57.
- Fata Ildikó (2008): Funkcionális és fordítási ekvivalensek kontrasztív vizsgálata a magyar és német nyugdíjbiztosítás példáján illusztrálva. In: Dróth J. (szerk.): *Szaknyelv és szakfordítás 2008*. Gödöllő: SZIE GTK, 14–23.
- Fischer Márta (2011): *A fordító mint terminológus, különös tekintettel az európai uniós kontextusra*. Budapest: ELTE BTK (Kiadatlan doktori értekezés)
- Gyáfrás Edit (2011): *Minőségbiztosítás a szótárkészítésben – Milyen a használható és megbízható szótár?* Elhangzott: Fordítók és Tolmacsok Őszi Konferenciája, 2011. szeptember 30.
- Heltai Pál (2009): Az ekvivalencia kérdései. In: Menyhárt J. – Presinszky K. (szerk.): *Fordítás – kétnyelvűség. Nyelvészeti tanulmányok a fordítás elméletéről és gyakorlatáról, valamint a magyar–szlovák kétnyelvűségről*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai tanulmányok kara, 17–26.
- Hoffmann, L. (1985): *Kommunikationsmittel Fachsprache: eine Einführung*. 2., völlig neu bearb. Aufl. Tübingen: Narr.
- Klaudy Kinga (2004): *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica Kiadó.
- Klaudy Kinga (2007): *Nyelv és fordítás. Válogatott fordítástudományi tanulmányok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Koller, W. (1992): *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Heidelberg: Quelle & Meyer.
- Kurtán Zsuzsanna (2003): *Szakmai nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Mujzer-Varga Krisztina (2010): *Honosítás és idegenítés Örkény István egyperces novelláinak fordításaiban*. ELTE BTK. (Kiadatlan doktori értekezés)
- Scholze-Stubenrecht, W. (1995): Äquivalenzprobleme im zweisprachigen Wörterbuch. *Germanistische Linguistik* 127–128, 1–16.
- Szabó Helga (2008): A szótári ekvivalencia és a fordítási ekvivalencia viszonya. *Fordítástudomány* X. 1. sz., 61–71.
- Uzonyi Pál (2006): A forrásnyelvi és célnyelvi adatok ekvivalenciájának nehézségeiről. In: Magay T. (szerk.): *Szótárak és használóik*. (Lexikográfiai füzetek 2.), 117–129.

THEME-STRUCTURE ANALYSIS IN LEADS TRANSLATED FROM GERMAN INTO HUNGARIAN

János Nagy

Introduction

Analysing *functional sentence perspective* (FSP) is an evergreen topic of Translation Studies. The basis of comparison is often some kind of a media product, e.g. political interviews in German and English (Fetzer 2008) or news articles translated from Serbian into Hungarian (Pásztor Kicsi 2007), but there have been relatively few studies made in German–Hungarian direction. This study wishes to be a step forward on this “untrodden” path.

We have chosen short paragraphs (leads) translated from German into Hungarian to observe the changes that take place as a result of translation in their flow of information, i.e. in their theme-structures.

Theoretical background and analytic tools

Frantisek Daneš observed certain regularities in the development of the themes that he classified as: 1. simple linear thematic progression (or TP with linear thematization of rhemes) (Daneš 1974). Lautamatti (1987) called it *sequential progression*: the first sentence’s rheme becomes the next sentence’s theme, and so on. 2. TP with a continuous theme or, according to Lautamatti (1987), *parallel progression*: in a sequence of sentences where the theme is identical or has an identical reference and the rhemes are different. 3. TP with derived themes’ (T’s) is when “the particular utterance themes are derived from a ‘hypertheme’” (Daneš 1974:120). Daneš emphasized that these TP-types may be employed in various combinations, he also describes a fourth and a fifth type of TP progression: 4. development of a bifurcated rheme and 5. progression with a discontinuous theme. In our analysis we will use the two progression types which are shared by Daneš and Lautamatti, plus Lautamatti’s third type.

Semantic relations between themes can be described as follows: if there is reference identity between two themes, it is either a word by word or a pronominal repetition (Brinker 1988). This is, in other words, the *explicit way of repetition*. *Implicit repetition* is, when there is no referential identity but other semantic relations between the T-R and T-T units: logical (similarity, opposition (Göpferich 1998)), ontological or cultural ones. The latter ones, the ontological and cultural type of relations is called *contiguity* (Kontiguität) in the German literature (Harweg 1968).

Relevance of TP analysis for translation studies

In the field of translation studies Gerzymisch-Arbogast (1994) opted for text-analysis before and after translation, arguing that text-type influences T-progression and text-analysis after translation can have a control function for translators or help the didactic work of translation teachers.

In Hungarian translation studies Klaudy (1987 and 2006) threw light upon the fact how the rheme of Hungarian sentences influences the understanding of information. She investigated translations from Russian and English into Hungarian,

We simply believe that the sequences of T-units are “the skeleton” of a given paragraph (Daneš 1970) and they contribute to text-coherence. If the translation keeps the T-structure of the source text, it keeps the original sequence of argument development and its coherence. We are interested in the question: What happens to T-progressions in the translation? Is the translated text the functional equivalent of the original?

Method

For the analysis, we chose short paragraphs from German newspaper articles, published together with their Hungarian translation on the website of the Goethe Institute (www.goethe.de/ins/hu/bud/huindex.htm). This type of text could be called semi-informative, because they are not as term-bound as scientific texts, nor as free as expressive texts (Reiss 1983). The units analyzed are the leads of these articles.

We examined fourteen different leads and their translations. Eight of these were either too short (one sentence only), or too complicated (too many subclauses or unrelated sentences) to analyse. Therefore these were excluded from the analysis.

Procedures of data analysis

For each text a header was created. On the top of the header we can see the number of the table and a one word reference to the text (e.g. Table 1. Habermas) then follows the title of the article (already inside the header), the name of the author and of the translator (on the other side). In the next row we find the German paragraph on the left and the Hungarian on the right. In the header the themes of the sentences are marked by T_{1...5}, they are underlined and then put in sequence so as to make progressions visible. T-units are underlined by single lines, R-units by double lines.

Detailed analysis of the corpus

Zwischen Nationalsozialismus und der Wiederkehr der Religion – Jürgen Habermas zum 80. Geburtstag	Nemzetiszocializmus és a vallás visszatérése között – Jürgen Habermas 80. születésnapjára
written by: <i>Hans-Martin Schönherr-Mann</i> date:2009	translated by: <i>Károly Szabó</i>
<i>In den Sechzigerjahren</i> erschien <u>Jürgen Habermas</u> (T ₁) dem Leiter des Frankfurter Instituts für Sozialforschung, <u>Max Horkheimer</u> , einem der Hauptvertreter der als neomarxistisch geltenden Frankfurter Schule, als zu „links“ (R ₁). Den rebellierenden Studenten indes war <u>er</u> (T ₁) 1968 längst nicht links genug (R ₂). Heute darf man <u>ihn</u> (T ₁) als <u>staatstragenden Philosophen bezeichnen</u> (R ₃), <u>der</u> (T ₁) <u>die deutsche Demokratie aus der Perspektive eines Verfassungspatriotismus vertritt</u> (R ₄).	A frankfurti Institut für Sozialforschung igazgatója, <u>Max Horkheimer</u> (T ₁) – a neomarxistának tekintett Frankfurter Iskola egyik fő képviselője – <u>a hatvanas években túl „balos”-nak találta Jürgen Habermast</u> (R ₁). A lázadó diákoknak <u>1968-ban</u> viszont (hidden T ₂) már rég <u>nem volt eléggé balos</u> (R ₂). <u>Ma joggal nevezhetjük</u> (hidden T ₂) a <u>közgondolkodást meghatározó filozófusnak</u> (R ₃), <u>aki</u> (T ₂) <u>az alkotmányos hazafiasság álláspontjáról képviseli a német demokráciát</u> (R ₄).
Jürgen Habermas er ihn der	Max Horkheimer (...) hidden topic (Habermas) hidden topic (Habermas) aki – the one who

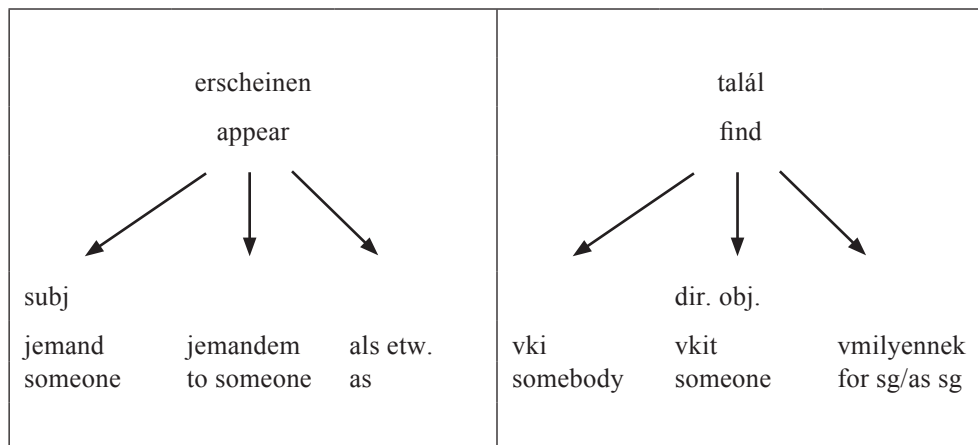
Table 1. Habermas

The German lead is a single parallel T-progression with Jürgen Habermas as the first theme. The following sentences take up this theme in pronominal form: *er*, *ihn*, and *der*, because the German relative pronoun can refer to a person as well. The paragraph has a clear central topic, each sentence tells something about Habermas.

Observing the Hungarian translation, we can see that the number of sentences, themes and rhemes are equal, but having a closer look shows that in the Hungarian translation, the first theme of the sentence is not Habermas, but Horkheimer and Horkheimer's critique of Habermas. By putting him into the topical position of the first sentence, the translator destroys the parallel structure. Two problems emerge: 1. There is no clear link between the first sentence's theme and the second sentence's theme. Of course other semantic links maintain the coherence, but Habermas appears only in the second sentence in T-position, while in the first sentence he has R-position. 2. Putting Horkheimer into T-position in the first sentence gives the impression that Horkheimer is more important than Habermas – the paragraph and the whole text contradicts this assumption. But what causes the destruction of the parallel structure?

The first sentence of the German paragraph has the verb *erscheinen* ('appear to') in the centre. It has a valency of three (Figure. 1), where Habermas is in subject position.

Figure 1. valency of *erscheinen*

Figure 2. valency of *talál*

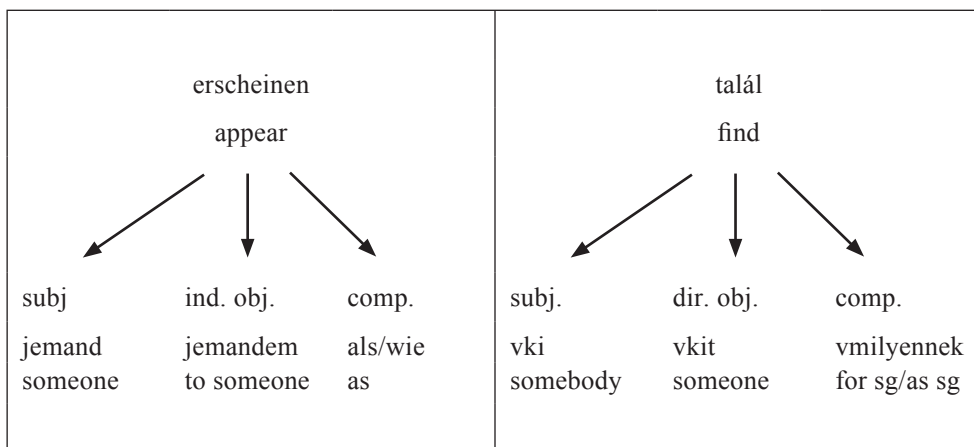
Whereas in the Hungarian translation, Habermas is in direct object position (Figure 2) and has shifted into rhematic end position.

<p>„Der Schutz der Privatsphäre am Arbeitsplatz ist unzureichend“ – Interview mit dem Bundesbeauftragten für den Datenschutz Peter Schaar</p>	<p>„Nem eléggé védik a magán-szférát a munkahelyeken” – Interjú Peter Schaar adatvédelmi biztossal</p>
<p>written by: <i>Hermann Horstkotte</i> date: 2009</p>	<p>translated by: <i>Farkas Tünde</i></p>
<p><u>Der Bundesbeauftragte für den Datenschutz, Peter Schaar (T₁) verlangt von multinationalen Unternehmen mehr Sensibilität für die Persönlichkeitsrechte der Mitarbeiter (R₁). Auch der internationale Datenaustausch zwischen staatlichen Behörden (R₂) erscheint ihm zu lax (T₂). Im Gespräch mit goethe.de erörtert er (T₃) die kritischsten Punkte (R₃).</u></p>	<p><u>Peter Schaar, a Német Szövetségi Köztársaság adatvédelmi biztosa (T₁) érzékenyebb hozzáállást követel a multinacionális cégektől munkatársaik adatainak védelme érdekében (R₁). Az állami hivatalok közötti nemzetközi adatforgalmat is (R₂) túl lazának tartja (T₂). A goethe.de-nek (T₃ – “he” invisible) a kritikus pontokról nyilatkozott (R₃).</u></p>

[Der Bundesbeauftragte für den Datenschutz, Peter Schaar] [Auch der internationale Datenaustausch zwischen staatlichen Behörden] er	[Peter Schaar, a Német Szövetségi Köztársaság adatvédelmi biztosa] [Az állami hivatalok közötti nemzetközi adatforgalmat is] hidden topic – (he)
---	--

Table 2. Datenschutz

This lead introduces an interview with Peter Schaar, the German Federal Commissioner for Data Protection. The first rheme, *verlangt von multinationalen Unternehmen mehr Sensibilität für die Persönlichkeitsrechte der Mitarbeiter* ('expects more sensibility for the personal rights of employees in multinational firms') is in logical, semantic relation with the rheme of the next sentence, *der internationale Datenaustausch zwischen staatlichen Behörden* ('the international data protection in state authorities'). But then again in the third sentence, the theme is Peter Schaar in pronominal form. This is an atypical parallel progression with a marked second sentence. The Hungarian translation retains this structure. Interestingly, the verb that assures the topical position for the indirect object in the second sentence is the same as in the previous example, where Habermas was the theme. For the verb *erscheinen* ('appear to') the translator chose the Hungarian verb *tartani* (vkit vmilyennek).

Figure 3. valency of *erscheinen*

Figure 4. valency of *tart*

As with the “Habermas example” both verbs have a valence of three. T_2 in the German sentence is a subject, whereas in the Hungarian sentence it becomes a direct object, and as such it can remain in thematic position. The indirect object in the previous example was followed by two long attributes (dem Leiter des Frankfurter Instituts für Sozialforschung_{attr1}, Max Horkheimer, einem der Hauptvertreter der als neomarxistisch geltenden Frankfurter Schule_{attr2}), in the Hungarian translation these become the attributes of the subject. In the second example the indirect object is only a pronoun *ihm*.

There are no attributes that should appear around the subject in the Hungarian version, and since the subject is hidden, unlike in the first example, the translator can keep the original R_2 - T_2 perspective of the sentence.

It seems plausible to argue that when the indirect object of a German verb becomes the subject in the Hungarian translation, and it is not a pronoun, it can change the topical structure; where it is a pronoun, it remains hidden in the verb. In order to support this assumption however, further investigations of connections between valence and T-progression are necessary.

Das deutsche Parteiensystem im Wandel	Változások a német pártrendszeren belül
written by: <i>Roland Detsch</i> date: June 2009	translated by: <i>Tapodi Réka</i>
<u>Die Große Koalition (T₁) markiert eine Zeitenwende im deutschen Parteiensystem (R₂). Während die Volksparteien CDU/CSU und SPD (T₁) in ihrer Vernunftfeie weiter an Konturen verlieren (R₂), schärfen die zu mittlerer Größe avancierten Oppositionsparteien (T₃) ihre Profile und machen sich attraktiv für Regierungspartnerschaften der unterschiedlichsten Couleur (R₃).</u>	<u>A kormányon lévő nagykoalíció (T₁) azt jelzi: a német pártrendszer terén is változnak az idők (R₁). Miközben a Néppártok–CDU (Kereszténydemokrata Unió), CSU (Keresztényszociális Unió) és az SPD (Német Szociáldemokrata Párt) „érdekházasságuk” során egyre inkább elveszítik egyéni arculatukat és célkitűzéseiket (R₂), az időközben középhatalommá felnőtt ellenzéki pártok (T₃) viszont egyre célratörőbben alakítják ki egyéni profiljukat (R₃). Ezáltal (T₄) vonzó partnerek lehetnek a különféle pártok számára, ha azok (T₅) esetleg kormányra kerülnek (R₅).</u>
Die Große Koalition [die Volksparteien CDU/CSU und SPD in ihrer Vernunftfeie] [die zu mittlerer Größe avancierten Oppositionsparteien]	A kormányon lévő nagykoalíció [a Néppártok – CDU (Kereszténydemokrata Unió), CSU (Keresztényszociális Unió) és az SPD (Német Szociáldemokrata Párt)] [az időközben középhatalommá felnőtt ellenzéki pártok] Ezáltal azok

Table 3. Parteiensystem

The article is about the changes in the German party-political structure. We analyzed its lead. Firstly, the reference identity of *die große Koalition* (‘big coalition’) with the *die Volksparteien CDU/CSU und SPD* (People’ parties CDU/CSU and SPD), secondly the contiguity between *Volksparteien CDU/CSU* (Peoples’ parties CDU/CSU and SPD) and *die zur mittleren Größe avancierten Oppositionsparteien* (‘opposition parties of medium

size’) provides parallel progression. The Hungarian translation keeps the parallel progression, but then adds a sequential one. The reason for the change is that for the NP *Regierungspartnerschaften der unterschiedlichsten Couleur* (‘government-partnership for the most different *couleur*’) containing a compound *Regierungspartnerschaften* and an indirect object with the word *couleur* borrowed from French, the Hungarian translator must give an explicit translation. The result is a compound sentence with two new themes. This type of change on sentence level has been described as one of the grammatical and lexical transformational rules, i.e. explicitation (Klaudy 1997). As such, it has an effect on the topical progression.

Das Europaparlament – kein zahnloser Tiger	Az Európai Parlament közel sem fogatlan oroszlán
written by: <i>Roland Detsch</i> date: Juni 2009	translated by: <i>Tapodi Réka</i>
<u>Rekordtiefstände bei der Beteiligung an der Europawahl (T₁) und die Stärkung europafeindlicher Kräfte (T₂) sind nicht nur Indizien einer Vertrauenskrise (R₁). Sie (T₁+T₂) sind vielmehr Symptome einer verbreiteten Fehleinschätzung der tatsächlichen Bedeutung des Parlaments im europäischen Machtgefüge (R₂).</u>	<u>Az EP-választás rendkívül alacsony részvételi aránya (T₁) és az Európa-ellenes mozgalmak erősödése (T₂) nem kizárólag a bizalmi válság jelének tudható be (R₁). Sokkal inkább annak a következménye, hogy a Parlament valódi jelentőségét az európai hatalmak rangsorában (T₂) többnyire nem jól mérik fel (R₃), illetve hibásan értékeli (R₃’).</u>
[Rekordtiefstände bei der Beteiligung an der Europawahl (T ₁) und die Stärkung europafeindlicher Kräfte (T ₂) Sie (T ₁ +T ₂)	[Az EP-választás rendkívül alacsony részvételi aránya (T ₁) és az Európa-ellenes mozgalmak erősödése (T ₂) [a Parlament valódi jelentőségét az európai hatalmak rangsorában]

Table 4. Europaparlament

In Table 4, on the left side we see parallel structure in the German sentences. The first sentence has two themes with the same rheme. In the second sentence the two themes of the first sentence are resumed in the form of a pronoun *Sie* (‘they’) and a new rheme completes the structure.

The Hungarian translation keeps the two themes, but then by changing the predicate, the theme of the next sentence is not a pronoun that would take up again the themes of the first sentence. The pronoun *annak* is a cataphora, referring forward, unlike *Sie* in the German sentence, which clearly refers backward. Consequently the topical structure is destroyed. The translator presumably tried to avoid word repetition, since German *Indiz* (‘sign’) and *Symptom* (‘symptom’) both correspond to Hungarian *jel* (‘sign’, ‘symptom’). But changing *Symptom* to *következmény* (‘consequence’), is not just incorrect, it also destroys coherence.

In conclusion, we can say that although avoiding the repetition of words may not be elegant, it keeps the flow of ideas smoother and thus the text more understandable.

90 Jahre Frauenwahlrecht	Kilencvenéves a női választójogi mozgalom
written by: <i>Roland Detsch</i>	translated by: <i>Farkas Tünde</i>
<u>90 Jahre</u> ist es <u>her</u> , seit <u>der Sturz der Monarchie durch die Novemberrevolution</u> 1918 (T ₁) <u>den deutschen Frauen das aktive und passive Wahlrecht bescherte</u> (R ₁). Doch die politische Emanzipation (T ₂) <u>kam bis in die Siebzigerjahre</u> nur <u>schleppend</u> voran (R ₂). <u>Und selbst heute, wo Deutschland von einer Kanzlerin regiert wird</u> (T ₃), <u>sind noch immer Quotenregelungen nötig</u> (R ₃), um <u>den Frauen</u> (T ₄) <u>den ihnen gebührenden Raum im politischen Leben zu verschaffen</u> (R ₄).	<u>Már kilencven éve annak, hogy az 1918-as novemberi forradalom hatására</u> (T1) <u>megbukott a monarchia</u> (R1), <u>és ezzel</u> (T2) lehetővé vált a német nők <u>aktív és passzív választójogának a bevezetése</u> (R2). <u>Az igazi politikai egyenjogúság</u> (T3) <u>azonban egészen a hetvenes évekig csak vontatottan haladt előre</u> (R3). <u>Sőt még ma is, amikor pedig kancellárasszonya van Németországnak</u> (T4), <u>százalékos részvételi arányok előírásával lehet csak biztosítani</u> (R4), hogy <u>a nők</u> (T5) <u>az őket megillető mértékben vehessenek részt a politikai életben</u> (R5).
[der Sturz der Monarchie durch die Novemberrevolution 1918] [politische Emanzipation bis in die Siebzigerjahre] [Und selbst heute, (wo Deutschland von einer Kanzlerin regiert wird)] den Frauen	1918-as novemberi forradalom hatására és ezzel [Az igazi politikai egyenjogúság azonban egészen a hetvenes évekig] [Sőt még ma is, (amikor pedig kancellárasszonya van Németországnak)] a nők

Table 5. Frauenwahlrecht

Table 5 is about the development of women's voting right in Germany in the last 100 years. Comparing the topical progressions we can find one sequential progression in the original German version and one sequential and one parallel progression in the Hungarian translation. The difference is due to the first sentence. Clearly the topical unit in the first sentence is a long NP: *der Sturz der Monarchie durch die Novemberrevolution 1918* ('the fall of the monarchy through the November-revolution of 1918'), which is unusual for Hungarian NP's. It consists of four elements which result in an uncommon nominal structure if translated: *a monarchia bukása az 1918-as novemberi forradalom által** ('the monarchy fall the 1918 November revolution by'*). The translator was compelled to break up the NP and introduce some verbal elements, but this procedure led to a different topical progression and even to a different meaning. Whereas the original NP referred to the event in 1918 that resulted in the change of suffragette rights

in Germany, the Hungarian sentence produces a new statement with a new rheme: *megbukott a forradalom* ('the revolution fell'). In order to get back to the original statement (which says something about the effect of this revolution), a new topical element, a pronoun had to be introduced: *és ezzel* ('and with this'). In consequence there is one more thematic and one more rhematic element. The original sequential progression is destroyed and we have a slight change in meaning as well. In conclusion we can say that the dissolution of the long NP resulted in a change in the topical structure. Similarly to Table 3 the introduction of a new explanatory element led to the introduction of an extra sequential-progression.

<p>Technostadt Berlin <u>Berlin sei „arm, aber sexy“, hat</u> <u>Bürgermeister Klaus Wowereit einmal</u> <u>gesagt. Seither gilt dieser Ausspruch als</u> <u>passgenaue Umschreibung der Situation</u> <u>der deutschen Hauptstadt.</u></p>	<p>Berlin, a technováros <u>Berlin „szegény, de szexi város”, jelen-</u> <u>tette ki egyszer polgármestere, Klaus</u> <u>Wowereit. A német fővárost azóta se</u> <u>jellemezte találóbban senki.</u></p>
<p>written by: <i>Andreas Hartmann</i> date: Mai 2008</p>	<p>translated by <i>Müller Réka</i></p>
<p>1. paragraph <u>Berlin (T₁) ist mit 61 Milliarden Euro</u> <u>verschuldet (R₁), die Arbeitslosigkeit</u> <u>(T₂) ist für deutsche Verhältnisse</u> <u>überproportional groß (R₂), die Zahl der</u> <u>Sozialhilfeempfänger (T₂) ebenso(R₂).</u> Trotzdem hat sich <u>die Stadt (T₁)</u> in den letzten Jahren <u>zu einer Kreativmetropole</u> <u>von Weltruf entwickelt (R₃).</u> <u>Berlin</u> <u>(T₁) gilt selbst in Tokyo und New</u> <u>York als cool (R₄), ist inzwischen</u> <u>Mode- und Kunststadt, die weltweit</u> <u>Impulse aussendet (R₅).</u> <u>Als Partystadt</u> <u>und Markenzeichen für elektronische</u> <u>Tanzmusik (T₁) aber ist Berlin (T₁)</u> <u>geradezu unschlagbar (R₆).</u></p>	<p><u>Berlin (T₁) 61 milliárd eurós adóssággal</u> <u>küzd (R₁), a munkanélküliek és szoci-</u> <u>ális segélyből élők aránya (T₂) maga-</u> <u>sabb a németországi átlagnál (R₂).</u> Ennek ellenére az utóbbi években <u>a kultu-</u> <u>rális kreatívok világhírű metropoliszává</u> <u>vált (R₃) a város (T₁).</u> <u>A még Tokióban</u> <u>és New Yorkban is trendi Berlin</u> <u>(j + T₁) a divat és a kortárs művészet</u> <u>terén már jó ideje meghatározó faktor</u> <u>(R₄).</u> <u>A partikultúra és az elektronikus</u> <u>tánczene fellegráráként (T₁) pedig</u> <u>egyszerűen verhetetlen (R₅).</u></p>

Berlin (T ₁) die Arbeitslosigkeit (T ₂) die Zahl der Sozialhilfeempfänger (T ₂) Stadt (T ₁) Berlin (T ₁) Berlin (T ₁)	Berlin (T ₁) a munkanélküliek és szociális segélyből élők aránya (T ₂) a város (T ₁) A még Tokióban és New Yorkban is trendi Berlin (j + T ₁) A partikultúra és az elektronikus tánc- zene fellegváraként (T ₁)
---	---

Table 6. Berlin

In Table 6 we analysed the lead and the first paragraph of the article. The lead on the “German side” is a simple sequential progression, the Hungarian translation on the other side is, surprisingly, a parallel progression. (Since there are only two sentences, we haven’t numbered the T and R units here.) The theme in the first sentence is Berlin, but then, the rheme is Mayor Klaus Wowereit’s quote, which is repeated as *Ausspruch* (‘comment’) in the second sentence’s theme. The Hungarian translator does not stick to the original text; there is no real constraining linguistic power here. She introduces Berlin as *a német főváros* (‘the German capital’) creating a parallel progression. We may argue that in the case of more *expressive* texts, like this one, the freedom of the translator is greater. Blumenthal (1997) observed that theme-progression in literary texts has aesthetic function (he analysed Günter Grass’s *Butt*) and came to the conclusion that the parallel progression may play a stylistic role. In order to observe this stylistic function of T-progressions we analysed the first paragraph of the text further.

The first paragraph of the text shows a parallel progression of the topic of Berlin. In the main clauses Berlin, *die Stadt* (the city), and finally Berlin (twice) give the elements of this parallel progression. In the first sentence the subclauses have different topics, but these are interrelated: *Arbeitslosigkeit* (unemployment) and *Sozialhilfeempfänger* (welfare recipient), and as such can be regarded as standing in a parallel progression. These are of course subclauses – but together with the rest of the theme of the main clause, the whole structure can be regarded as an extended parallel progression.

The Hungarian translation keeps the parallel and extended parallel progression, but we have one theme and one rheme less. In the subclauses of the first sentence – because of the same predicate – the translator contracted the two topics into one. Even more striking is the extension of the topical unit *A még Tokióban és New Yorkban is trendi Berlin* (The-even-in-Tokyo-and-New York-trendy-Berlin) and the omission of the last recurrence of the word *Berlin*. The explanation for the first one is again in connection with the verb. It is hard to find a verbal equivalent for the German *gilt cool* expression. The translator solved the problem by extending the topical unit by an attribute: *trendi* (trendy). But there is hardly any linguistic explanation for the omission of the word *Berlin* from the last topical unit as there was no real explanation for the introduction *a német főváros* (the German capital) in the lead either. It clearly has an emphasizing and stylistic role in the German paragraph. It creates a pattern with short topical units of Berlin-city-Berlin-Berlin, allowing more space for the informative

rhemes. The Hungarian translation definitely destroys this design by inflating the topical units with other elements from the rheme zones and omitting “Berlin” as a part of a larger rhythmical pattern.

Conclusion

This study aimed to investigate coherence on the base of T-progression. The source text’s (ST) T-progressions were compared with the T-progressions of the target texts (TT). We chose a combination of the principle of recurrence (Prinzip der Wiederaufnahme) and Daneš’s T-progression-types and used this mixed taxonomy for our analysis. Moreover we investigated in a direction where – according to our knowledge – no similar undertakings have taken place, i.e. in German–Hungarian language pair.

Our key question was, what happens if the T-progression changes? Or put simply, why does it change at all? In this sense our FSP taxonomy functioned as a surface pattern and if the ST’s pattern did not match with the TT’s pattern we looked for answers in deeper “layers”. So we found explanations that derived from verb valence differences between the verbs used in the ST and the TT. In the case of the verb *erscheinen*, for instance, we found that when translated with the Hungarian *tartani/találni*, parts of sentences change position because the valency of the verb changes, thus changing the thematic structure of the whole paragraph. Therefore finding and analysing similar word pairs in translations would be useful for translation didactics as well. Sometimes our analysis detected flaws, like in Table 4, where *Symptom* was translated as *jel*.

We also found that behind T-progression changes there are sometimes differences in the language structure: for long NPs in German text (a less favoured structure in Hungarian) the translator introduced extra clauses in order to ensure comprehensibility with explicitation. Finally, explicitation or omission had aesthetic or cultural reasons, like in Table 5 and 6.

REFERENCES

- Blumenthal, P. (1997): *Sprachvergleich Deutsch–Französisch*. Niemeyer. Tübingen.
- Brinker, K. (1988): *Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Daneš, F. (1974): Functional sentence perspective and the organization of the text. In: Daneš, F. (ed.): *Paper on Functional Sentence Perspective*. The Hague: Mouton, 106–128.
- Fetzer, A. (2008): Theme zones in contrast: an analysis of their linguistic realization in the communicative act of a non-acceptance. In: Gómez-González, Maria, Mackenzie, Lachlan – González Alvarez, Elsa. (eds.): *Languages and cultures in contrast: New directions in contrastive linguistics*. Amsterdam: Benjamins, 181–231.
- Gerzymisch-Arbogast, H. (1994): Zur Relevanz der Thema-Rhema-Gliederung für den

- Übersetzungsprozeß. In: Mary Snell-Hornby (Hrsg.) *Übersetzungswissenschaft. Eine Neuorientierung*. Tübingen und Basel: A. Francke Verlag.
- Göpferich, S. (1998): Interkulturelles Technical Writing: Fachliches adressatengerecht vermitteln. *Forum für Fachsprachen-Forschung* 40. Tübingen: Narr.
- Károly Krisztina (2007): *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1. fejezet: A fordítás szövegtani vizsgálata. 11–60.
- Klaudy Kinga (1984): Hogyan alkalmazható az aktuális tagolás elmélete a fordítás oktatásában? *Magyar Nyelvőr*, 108. évf. 3. sz. 325–333.
- Klaudy Kinga (1987): *Fordítás és aktuális tagolás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy K. (1997): *Fordítás II. Bevezetés a fordítás gyakorlatába. Angol, német, orosz fordítástechnikai példatárral*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy Kinga (2004): A kommunikatív szakaszhatárok eltűnése a magyarra fordított európai uniós szövegekben. *Magyar Nyelvőr* 128. évf. 4. sz. 389–407.
- Klaudy Kinga (2006): Mi történik a mondatkezdő tematikus alannal a fordításban. In: Dávid Cs. (szerk.) *Emlékkönyv Hegedűs József tiszteletére*. Budapest: Corvinus Egyetem.
- Lautamatti, L. (1987): Observations on the development of the topic of simplified discourse. In: Connor, U., Kaplan, R. B. (eds): *Writing Across Languages: Analysis of L2 Text*. Reading, Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Company, 87–114.
- Lutz, L. (1981): *Zum Thema »Thema«. Einführung in die Thema-Rhema Theorie*. Hamburger Buchagentur. Hamburg.
- Nord, Chr. (1991): *Textanalyse und Übersetzen. Theoretische Grundlagen, Methode und didaktische Anwendung einer übersetzungsrelevanten Textanalyse*. Heidelberg: Groos.
- Pásztor Kicsi Mária (2007): Vajdasági magyar médiaszövegek mondat szerkesztésének összehasonlító kvantitatív elemzése. *Hungarológiai Közlemények*, 2007/2. sz. 71–85.
- Reiß, K. (1983): *Texttyp und Übersetzungsmethode*. Heidelberg: Julius Gross Verlag.

II. A REÁLIÁK FORDÍTÁSA

REÁLIÁK FORDÍTÁSA IRODALMI SZÖVEGEKBEN

Mujzer-Varga Krisztina

Tanulmányunk a nyelv és a kultúra érintkezésénél elhelyezkedő, egy adott kultúra által meghatározott szavak és kifejezések fordításával foglalkozik. A fordítástudományi szakirodalom gyakran abból a feltevésből indul ki, hogy ezeknek nincsen állandó szótári megfelelőjük. A *langue* szintjén gyakran tényleg nincsen megfelelőjük, de a fordítók majdnem minden esetben megtalálják az odaillő kifejezéseket, miközben számos művelet áll rendelkezésükre. Ezeket a fordító által alkalmazott eljárásokat, melyeket Klaudy *átváltási műveleteknek* nevez (Klaudy 1999: 147), a fordító által tudatosan vagy ösztönösen választott fordító stratégia (honosítás vagy idegenítés) határozza meg.

A különböző átváltási műveletek skálán történő ábrázolásának ötlete – az elidegenítés, illetve az adaptálás fokától függően – Herveytől származik (Hervey et al. 1995: 13). A két egymással szembeállítható pólus, melyek Venuti két fordítási stratégiájának (1998, *domesticating*, illetve *foreignizing translation*) felelnek meg, konkrét műveletek soraként jelenik meg, amelyek a célnyelvi szövegekben válnak láthatóvá. A forrásnyelvi kifejezés idegen szóként való átvétele megfelel a *foreignizing translation* feltételeinek, míg az adaptálás a forrásnyelvi lexéma módosítását vonja maga után, ezáltal honosítja azt (*domesticating translation*). Az átváltási műveletek hozzárendelésével tehát következtetéseket lehet levonni a mögötte rejtőző stratégiára vonatkozóan.

Jelen tanulmány a szerző doktori disszertációjának részét képezi, melyben az adaptálás szempontjából vizsgálta az Örkény István egyperces novelláinak angol, német és francia fordításaiban található reáliákat. A tanulmányban említett példák Judith Sollosytól (CNYSZA1 és CNYSZA2), valamint Tardos Tibortól (CNYSZF) származnak (lásd Források).

5. A reáliák és a fordíthatóság kapcsolata

A különböző reáliafelfogások vizsgálata közben feltűnően elvált egymástól egy általunk hiányközpontúnak nevezett szemlélet és egy, a hiány pótlására, a megoldás megtalálására irányuló szemlélet. Hiányközpontú szemléletnek tekintünk minden olyan felfogást, amely azt hangsúlyozza, hogy egy adott forrásnyelvvvel szemben a célnyelvből hiányzik egy nyelvi elem. Ez egyfajta negatív szemlélet, az elnevezések azonban kizárólag a megközeleítésre vonatkoznak, és nem arra, hogy a fordítás során hiány lép fel a célnyelvi oldalon. Ugyanakkor nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a fordítók – bár számos nehézséggel találják magukat szemben – a legtöbb esetben találnak megoldást a célnyelvi hiány pótlására, legyen az az idegen szó megtartása, részleges átvétel vagy általánosító fordítás.

Ezt a felfogást tükrözi az általunk megoldásközpontúnak nevezett szemlélet, mely pozitív hozzáállást tükröz.

HIÁNYKÖZPONTÚ SZEMLÉLET	MEGOLDÁSKÖZPONTÚ SZEMLÉLET
conceptual / lexical gap (Katan 1999)	landeskonventionelles v. kulturspezifisches Element (Koller 1992)
culturally untranslatable item (Catford 1965)	cultural words (Newmark 1988)
„fehlende Wörter” (Kautz 2002)	Realienbezeichnung (Lossau 1993)
lacuna (Vinay-Darbelnet 1995)	culture-bound term (Chesterman 1997)
Lücke (Koller 1992)	Kulturspezifika (Helbig 2001)
non-equivalence at word-level (Baker 1992)	reália (Valló 2002)
Null-Äquivalenz (Kade 1968)	(Bezeichnungs)exotismus (Glück 2000)
lexikalische Lücke (Kade 1968)	culture-bound lexis (Katan 1999)

1. táblázat. A hiány- és megoldásközpontú szemlélet

A legtöbb értelmezés közös mozzanata, hogy a reáliáknak, kultúraspecifikus szavaknak stb. nincsen célnyelvi megfelelőjük, ekvivalensük. Ez a megállapítás azonban csak a felszínen tűnik igaznak, hiszen a létező fordítások nagy tömege mind azt bizonyítja, hogy a fordítók minden esetben találtak – többé vagy kevésbé adekvát – megoldást. Két nyelv viszonylatában számos esetben létezhet lexikai hiány, ami az esetek nagy részében már a forráskultúrára jellemző jeltárgy idegenségéből fakad.

Dolgozatunkban – Valló felfogásával egyetértve – a következő definícióból indulunk ki: *reálialexémának* nevezünk minden olyan nyelvi megnyilvánulást, mely egy adott közösségre jellemző, annak tagjaiban a közel közös háttértudásnak köszönhetően hasonló asszociációkat hív elő, konnotatív jelentése, érzelmi töltete van.

6. A reáliák fordításakor alkalmazott átváltási műveletek

Munkánk során megállapítottuk, hogy a fordítóknak egyszerre általában több átváltási művelet is rendelkezésükre áll, amelyek közül egyéni preferenciák és más faktorok figyelembevételével választanak. Ezt a következő példával kívánjuk bemutatni: a forrásnyelvi kifejezés (*csárdás*), valamint a reália kihagyása természetesen minden kontextusban kivitelezhető művelet. Ebben a konkrét esetben a német nyelvben elterjedt a néptánc olyan írott alakja is, mely tükrözi a német helyesírási szabályokat (*Tschardasch*), a direkt fordítás akkor alkalmazható, ha az eredeti kifejezés alkotóelemeit is be tudjuk helyettesíteni célnyelvi elemekkel, ez esetleg így nézhetne ki: * *csárda*+*-s*=*pub*+*like*. Ez természetesen csak elméleti lehetőség. Az adaptáció szintén alkalmazható, hiszen írha-

tunk a csárdás helyett más olyan néptáncot, mely a célnyelvi kultúrában hasonló funkciót lát el, például Angliában a *Morris dance* vagy a *Schuhplattler* német nyelvterületen. A konnotációk ugyanakkor erősek lehetnek.

6.1. Az egyes átváltási műveletek bemutatása

Tanulmányunk ezen részében az egyes átváltási műveleteket kívánjuk bemutatni. A példák segítségével szeretnénk felhívni a figyelmet arra a gyakorlati megfigyelésre, hogy a fordítók minden esetben megtalálják a megoldást (mégha ez a reália elhagyását jelenti is). A szövegpéldák elsősorban angol nyelvűek, ez azonban nem jelenti azt, hogy a műveletek csak erre a nyelvpárra lennének jellemzők.

6.1.1. Átvétel idegen szóként

Dolgozatomban az idegen szavakhoz a szókincs azon elemei tartoznak, amelyek bár integrálódtak a befogadó nyelv szókincsébe, rendszerük, ami a hangzást és/vagy az írásmódot és/vagy a morfológiát érinti, semmilyen mértékben nem asszimilálódott, ebben az esetben ugyanis a jövevényszavak csoportjához tartoznának. A részleges asszimilációk ennek megfelelően a három komponensből (fonetika, helyesírás, alaktan), illetve ezek kombinációjából jönnek létre.

A nyelvek rendszerbeli különbségei a fordítót gyakran gyakorlati megoldásokra, illetve intuitív választásokra késztetik. Előfordulhat ugyanakkor az a helyzet is, hogy a fordítónak nincs választási lehetősége, mert a célnyelvben elterjedt normák meghatározzák az írásmódot. Az ettől történő eltérés csak különleges esetekben, például stilisztikai okokból megengedett.

A releváns szakirodalomban más elnevezések is léteznek, mint *Übernahme als Zitatwort/Fremdwort*, *transliteration*, *borrowing*, *exotism* (Hervey et al. 1995), *változatlan átvétel* (Valló 2002), *transference* (Newmark 1988), illetve *Exotismus/Bedeutungsexotismus*. Lendvai (1988) a lexemakölcsönzés két fajtájáról, transzkripcióként és transliterációként beszél az itt első két helyen álló műveletről.

Az általunk vizsgált Örkény-novellák esetében elsősorban a német fordítók tették át a tulajdonneveket változatlan alakban a célnyelvbe, hiszen a német nyelvben nem jelent nehézséget az ékezetes magánhangzók használata (bár a német nyelv sem tesz különbséget rövid és hosszú magánhangzó között). Sajnos nem derült ki, vajon Sollosy véletlenül fordította-e a *megázik* igét *megfázik* értelemben.

(1) – Nem fog maga megázni? – kérdezte a föltámadottat **Deutsch Dezső** horgászbot-készítő kispáros. (FNYSZ: 262)

(1a) „Won't you catch cold?” **Dezső Deutsch**, the fishing rod maker, inquired of the deceased. (CNYSZA1: 46)

A forrásnyelvből változatlan formában átvett kifejezést gyakran megkülönböztett írásképpel jelöljük, ezzel is utalva arra, hogy idegen nyelvből idegen elemként került át a célnyelvi szövegbe. A fordítók e műveletet elsősorban tulajdonnevek fordí-

tásakor választják, hiszen ezek egyrészt egyfajta specifikus információt hordoznak, másrészt a *couleur locale* megteremtésének nélkülözhetetlen eszközei.

6.1.2. Átvétel jövevényszóként

Az idegen szóként és a jövevényszóként történő átvételt gyakran nehéz elhatárolni egymástól, hiszen adódnak bizonyos hasonlóságok, melyek kötelezőek egy adott nyelvénél, például a német nyelvben a főnév nagy kezdőbetűje. Jövevényszónak akkor minősül egy célnyelvi kifejezés, ha a kölcsönzött reália az átvevő nyelv (főleg kiejtési) normáihoz hasonlult. A gyakorlatban ez általában a magyarra jellemző (hosszú és/vagy rövid) ékezetek elhagyását jelenti, mint az alábbi példa is mutatja:

(2) Ekkor azonban ismét kitárult az ajtó, s az őrszobában megjelent **Takács Marika**, a Televízió szép bemondónője, [...]. (FNYSZ: 532)

(2a) La porte s’ouvrit de nouveau pour livrer passage à **Marika Takacs**, la belle productrice de la télévision, à la recherche de sensations pour son feuilletton hebdomadaire. (CNYSZF: 127)

Az ékezet ugyan megmaradt az alábbi példában (3) *Kaska-Kun Géza*, FNYSZ: 391) > (3a) *Géza Kashka-Kun*, CNYSZA1: 100), de a magyarra jellemző szórendet – miszerint a keresztnév követi a családnevet – a fordító megváltoztatta az angol sorrendre, ugyanakkor a kiejtési normát követi a *Kashka* helyesírása.

A szakirodalom az átvételt *Transkription*nak és *transference*-nek is nevezi, Lendvainál pedig *adaptáció*ként szerepel.

6.1.3. Betoldás

Betoldáson azt a kiegészítő információt, magyarázatot, körülírást értjük, mely a forrásnyelvből idegen szóként vagy jövevényszóként átemelt reália előtt vagy mögött jelenik meg. A (4) példában a magyarázat lábjegyzetként áll a célnyelvi szövegben:

(4) Ekkor azonban ismét kitárult az ajtó, s az őrszobában megjelent **Takács Marika**, a Televízió szép bemondónője, [...]. (FNYSZ: 532)

(4a) At this point the door was thrown open once again and there stood on the threshold the ever-popular TV announcer **Marika Takács*** armed with cameras, cameramen, and all the necessary [...]. (CNYSZA1: 71)

* Marika Takács, the announcer of Hungary’s only TV channel in the seventies, was one of the few real-life protagonists of Örkény’s one minute stories.

Valló Zsuzsa (2002) *magyarázó fordításként* beszél a betoldásról, míg Lendvai Endre a magyarázatként szolgáló művelet teljes eszköztárát mutatja be az orosz irodalmi művekben. Ezek értelmében megkülönbözteti a körülírást, azaz a reália valamely szabad szó szerkezettel történő behelyettesítését, a definíciót, a kommentárt, az értelmező jelző használatát, melynek előnye, hogy megteremti a nemzeti koloritot, utal a reália lexikális jelentésére, és gyakorlatilag nem növeli a szöveg terjedelmét, mely az egyperces

novellák fordításakor fontos szempont. A fordítók dönthetnek a lábjegyzet mellett is, de korpuszunkban kizárólag Sollosy Judith angol fordítására (lásd (4a) példa) volt jellemző, szövegvegi megjegyzések pedig egyáltalán nem voltak.

A (5) szövegpélda az angolszász olvasóközönség számára szolgál fontos kiegészítő információval:

(5) [...] hogy utcánkat, a XXI. kerületi **Petőfi Sándor** utcát miért keresztelték át id. Kajetán Albert utcának. (FNYSZ: 404)

(5a) [...] why anyone would bother to change the name of our street from **the great patriotic poet Sándor Petőfi** to Albert Kajetán Sr. (CNYSZA1: 117)

Az utcák nevét természetesen cím megadásakor nem változtatjuk meg, de irodalmi művek fordításakor a fordító bizonyos esetekben eltérhet ettől.

6.1.4. Részleges megfeleltetés

Valló az atmoszférateremtés egyik fontos eszközeként beszél a részleges megfeleltetésről, mely során a fordító az eredeti reália egyik tagját változatlanul hagyja, míg a másikat szemantikai fordítással váltja ki (2002: 70). E művelet félúton található a honosítás és az idegenítés között, hiszen az eredeti reália részleges megőrzésével (azaz általában a tulajdonnév marad, melyet a köznévi célnyelvi ekvivalense követ) a fordító képes „megoldani a forrásszöveghez való (lehetőség szerinti) hűség és az új befogadó közönség felé közelítés problémáját” – füzi hozzá (Valló 2002: 162). E szerint járt el a fordító a következő esetben is (6), bár a mai fordítói normák értelmében valószínűleg változatlanul maradna az utcanév:

(6) Föllelkessedve, csaknem lebegve sétált a **Rákóczi úton**. (FNYSZ: 362)

(6a) He strolled, he floated down **Rákóczi Road**. (CNYSZA1: 48)

Példánk egy olyan régebbi fordítási normára utal, mely ma már – némely ellenpéldától eltekintve (például a Vörös tér, melynek van magyar megfelelője) – nem jellemző a magyar nyelvre történő fordításokra, hiszen manapság a toponímia közszerű eleme is általában változatlan marad.

6.1.5. Direkt fordítás

A jelen tanulmányban direkt fordításnak nevezett művelet a leggyakrabban alkalmazottak közé tartozik, a legtöbb esetben (a személynevek és a folklór kivételével) a fordítók e műveletet választották a forrásnyelvi kifejezés visszaadására. Tették ezt azért, mert a célnyelvben létezik egy többé-kevésbé megfelelő kifejezés.

A direkt fordításnak számos más elnevezése is használatos a releváns szakirodalomban, mint például: *Glied-für-Glied-Übersetzung*, *wortwörtliche Übersetzung*, *Spiegelübersetzung*, *szövegű, szószerinti fordítás* (Forgács 2004), *calque*, *loan-translation* (Newmark 1988), *tükörjelentés* (Lendvai 1988).

Lendvai (1988) szemantikai analógja olyan szemantikai eszköz, mely esetében olyan meglévő magyar lexémát használunk fel, amelynek jelentése közel

áll a fordítandó reália jelentéséhez, de nem tekinthető egyenértékusének, azaz a szemantikai analóg olyan lexéma, amely a nemzeti hovatarozásra utaló jelentéskomponensek kivételével megegyezik a lefordítandó reáliával. Valló (2002) hozzáteszi, hogy ebben az esetben a célnyelvi kifejezés a reália információtartalmát igyekszik közvetíteni, de arra figyelmeztet, hogy olyan nyelvi hibrid keletkezhet, amely nem őrzi meg az eredeti frappáns, a forráskultúrára utaló jellemző jegyeit, hangzását. A következő példa (7) szintén erre kíván rámutatni:

(7) – Ez micsoda, kérem? – **Kolbászkrém** – mondta a segéd. (AST: 167)

(7a) „By the way. What’s that?” „**Sausage cream.**” (CNYSZA1: 51)

Az ételek és italok csoportjába tartozó kolbászkrém Magyarországon a hetvenes-nyolcvanas években érte fénykorát, a fémtubeban kapható csemege az iskolai és a hétvégi kirándulások elengedhetetlen kelléke volt. Internetes keresésünk nem mutatott találatot a *sausage cream* keresőfogalomra, hacsak nem *sausage cream sauce* összetételben, mely esetben a *cream* viszont a *sauce* jelzője. Ez a példa is alátámasztja Valló állítását, mely szerint nyelvi hibrid keletkezhet, hacsak nincs a forrásnyelvi fogalomnak szótári megfelelője.

6.1.6. Kihagyás

Kihagyásról beszélünk, ha a fordító a FNYSZ-ben fellépő reáliát részben vagy teljesen elhagyja a CNYSZ-ben. Ez a forrásnyelvi és a célnyelvi olvasók háttérismerteteinek különbözőségére vezethető vissza (Klaudy 1999: 84ff.). A (8) példa fordítója szerint a díjra való utalás felesleges, ezért elhagyta.

(8) Megcsókolta Zsolozsmaít – egy **Kossuth-díjas** kritikust – az orra hegyén, aztán visszament a kirakatba (FNYSZ: 363)

(8a) And with that she kissed Zsolozsmai on the top of his nose and strolled back to the shop window (CNYSZ1: 49)

A célnyelvi szöveg egy másik részében történik ugyan utalás Zsolozsmai szakmai sikereire (*The review rocketed Zsolozsmai to the top of his career*; CNYSZ1: 48), de a magas szintű kitüntetés említése elmaradt.

Természetesen előfordulhat, hogy a fordító többszörös nekifutásra sem elégedett a célnyelvi kifejezéssel, és a kihagyás mellett dönt (esetleg némi lustaság is közrejátszik). A kihagyás teljesen elfogadható művelet, amennyiben a szöveg integritása, tartalma, mondanivalója nem sérül, illetve ha a más művelet eredményeként létrejött ekvivalens megakasztaná az olvasás folyamatát. Lendvai nullfordításról beszél, melynek oka a szövegredundancia vagy a reália másodlagossága/törölhetősége (Lendvai 1986). Ennek azonban gyakran az az ára, hogy az egyik szövegrészben elvesztett információt egy másik helyen kompenzálni kell.

6.1.7. Általánosítás

Klaudy szerint a jelentés bővítésének az az oka, hogy a nyelvek nem egyformán tagolják a valóságot (1999: 55). Az általánosítás során a fordító az eredeti kifejezés jelentéséhez legközelebb álló, de följe rendelt fogalmat helyettesíti be.

Forgács (2004) *jelentések bővítéséről* beszél, ehhez csatlakozik még az *általánosító fordítás* (Valló 2002) vagy *expansion* (Newmark 1988). Az általánosítás eredményeképpen létrejött általánosabb jelentésű fogalom (*lake*) nem hordozza a *couleur locale*-t (lásd (9)):

(9) Volentik bácsi gyors, de rövid csapásokkal evezett, ahogy a **Balatonon** szokás. (FNYSZ: 374)

(9a) Voletnik⁷ rowed with the brisk, economical strokes for which the boatmen of the **lake** are renowned. (CNYSZA1: 61)

A német olvasó számára ismert a tó mint a hetvenes-nyolcvanas évek kedvelt üdülőhelye, hiszen lehetőséget adott az NDK-soknak, hogy találkozzanak a nyugati rokonokkal. Ezek a korántsem mellékes asszociációk egy adott közösségen belül ráadásul még egy adott generációhoz is kötöttek, az angolszász, illetve ausztrál olvasóközönség számára a *Balaton* azonban nem hordoz külön asszociációkat.

A (10) példában szereplő szomszédasszony nevét illetően nagy a bizonytalanság, ezért Tardos köznévvvel helyettesítette a tulajdonneveket:

(10) Valami **Cseténé vagy Csekéné** jelentkezett, akiről kiderült, hogy a Koppék szomszédjában működő tánciskolában dolgozik mint ruhatáros. (FNYSZ: 166)

(10a) Kopp-Lukacs, dont la femme était grippée depuis trois jours, se vit appeler au téléphone à son bureau, par **une voisine**. (CNYSZF: 77)

Az általánosítás hátránya ugyanakkor, hogy sajnos pont az egyéni jelleget, a konkrétumot hagyja el, így köznévvvel helyettesíti például a tulajdonnevet.

6.1.8. Adaptáció

A szakirodalom az adaptációt szűkebb, illetve szélesebb értelemben is használja. A szűkebb értelemben vett adaptáció alatt Koller a következőt érti: „Die Ersetzung des mit einem AS-Ausdruck erfaßten Sachverhalts durch einen Sachverhalt, der im kommunikativen Zusammenhang der ZS eine vergleichbare Funktion bzw. einen vergleichbaren Stellenwert hat“ (Koller 1992: 234). Ennek értelmében az adaptáció a forrásnyelvi kifejezéssel megragadott jelenség behelyettesítése egy olyan jelenséggel, amelynek a célnyelv kommunikatív összefüggésében összehasonlítható funkciója, illetve összehasonlítható helyi értéke van (*M.-V. K. ford.*).

Az adaptáció esetében olyan célnyelvi kifejezésről van szó, amelynek bár funkciója összehasonlítható a forrásnyelvi kifejezésével, a két kifejezés denotatív jelentése általában eltér egymástól. A jó adaptáció ismérve az, hogy a célnyelvi kifejezés informatív,

---

⁷ Az angol fordításban ez az írásmód szerepel. – *M.-V. K.*

asszociatív, affektív vagy emotív (emocionális) tartalma – amennyire csak lehet – azonos legyen a forrásnyelvi kifejezésével. Az adaptáció gyakran valami meghökkentőt, valami újat hoz magával, egy olyan megoldást, amelyre a tapasztalatlanabb fordító nem gondol azonnal. Példánk (11) egy ilyen fordítói megoldást mutat be:

(11) Hozott szalonnával egérintést vállal **doktor Varsányiné**. (FNYSZ: 548)

(11a) Pour la dératisation, apportez votre lard á **Mme Lévy-Varsany**. (CNYSZF: 11)

Az adaptációnak, mint minden más egyéb eljárásnak, vannak előnyei és hátrányai is. A kiinduló szöveg stilisztikai hatását vissza kell adni, de ha a fordító az adaptáció (Hervey ezt *communicative translation*nek nevezi, Hervey et al 1995: 24) ellen dönt, mégha végrehajtható is lenne, ez az effektus veszendőbe megy. Meg kell gondolni, hogy a fordító milyen veszteségekkel kénytelen számolni. Ennél az átváltási műveletnél a kiinduló nyelvre jellemző valamennyi, nyelvre és/vagy kultúrára vonatkozó utalás elvész, ugyanakkor általa a célnyelvi szöveg olvashatóbbá és előadhatóbbá válik. Az olvasó képes lesz értelmezni a célnyelvi megfelelőkhöz kapcsolódó konnotációkat, amelyek a lefordított nyelvi reália olvasása közben kétségtelenül életre kelnek. Mindenesetre még egyszer hangsúlyoznunk kell, hogy ezek az asszociációk a célnyelv asszociációi. Ugyanakkor felvetődik a következő kérdés: nem vezet-e ellentmondáshoz az olvasó tudatában az a saját kultúra alapján asszociált szó, illetve az a tudat, hogy a CNYSZ esetében idegen nyelvről történt fordításról van szó. Az adaptáció esetében a szó síkján kevés emlékeztet a forrásnyelvi szóra, ezzel az adaptáció biztosítja az olvasó nyelvéhez és/vagy kultúrájához való illeszkedést.

A fordítónak az esetek többségében sikerül az értelmezés körüli félreértéseket a lehetőségek keretein belül elhárítani, ám ezért nagy árat fizethetnek. „Tartalmi/stilisztikai módosításokat” (Valló 2002: 76) hajtanak végre, ez azonban a hitelesség rovására mehet. Valló azt is említi, hogy az olvasóban olyan asszociációk keletkezhetnek, amelyek egyáltalán nem voltak jelen az eredetiben.

A fordító beállítottságát illetően az *Egypercesek* egyes kiadásai között lényeges különbségek vannak. A francia kiadás címlapja máris adaptációként utal a műfajra: *Örkény István Minimythes Textes choisis, Adaptés du hongrois et préfacés par Tibor Tardos* (Örkény 1970, Éditions Gallimard).

7. Gyakorlati tanácsok

A megfelelő átváltási művelet kiválasztásakor természetesen nincsenek általánosan alkalmazható utasítások, hiszen az számos tényezőtől is függ. Az itt felsorolt kérdések és egyéb szempontok végiggondolása ugyanakkor megkönnyítheti a döntést:

- Milyen utasítással bocsátja útjára a fordítót a szerkesztő (amennyiben van), illetve melyek a kiadó elvárásai?
- Részt vesz-e a forrásnyelvi szöveg írója a fordítási folyamatban? Esetünkben Örkény István folyamatos levelezésben állt Tardos Tiborral.

- Melyek az éppen érvényes fordítási normák? *Verne Gyula* ellentmond annak a szabálynak, hogy személyek nevét nem fordítjuk le.
- Milyen szempontok befolyásolják a fordító döntését?
- A reália a szöveg egészének szempontjából elhanyagolandó részlet-e, amelyre a szöveg későbbi részében sem történik utalás?
- A gordiuszi csomó átvágása: Amennyiben a fordító nem találja egyik megoldást sem elfogadhatónak, még mindig elhagyható a reália.
- A reália fontos részét képezi-e a *coloeur local* megteremtésének?
- Mekkora veszteségeket bír el a szöveg?
- A legjelentősebb tényező a célnyelvben elterjedt nyelvhasználat szabályai és a kulturális távolság voltak.
- A következő kritériumok közül melyik fontos: a denotatív jelentés vagy a konnotatív jelentés vagy mindkettő? Stílus? Hangzás? Terjedelem?
- Általános tanács: Amennyiben mindegy, hogy a mű főszereplője mit iszik vagy eszik: kihagyás vagy általánosító fordítás, ha fontos: körülírás vagy magyarázó betoldás.

8. Összefoglalás

Kutatásaink során azt tapasztaltuk, hogy a korpuszban a fordítók tíz átváltási műveletet alkalmaztak (átvétel idegen szóként, átvétel jövevényszóként, betoldás, részleges megfeleltetés, direkt fordítás, kihagyás, általánosítás, adaptáció, konkretizálás, magyarázat), de az utóbbi kettő ismertetésétől dolgozatunkban a szövegpéldák alacsony száma miatt eltekintettünk.

	CNYSZNI	CNYSZN2	CNYSZA1+2	CNYSZF
1.	direkt fordítás	direkt fordítás	direkt fordítás	direkt fordítás
2.	átvétel jövevényszóként	átvétel idegen szóként	adaptáció	adaptáció
3.	átvétel idegen szóként	részleges megfeleltetés	átvétel idegen szóként	általánosítás

2. táblázat. Az egyes fordítók által leggyakrabban alkalmazott műveletek

A 2. táblázatban szereplő átváltási műveletek arra utalnak, hogy a két német fordítás inkább idegenítő, míg az angol és a francia nyelvű fordítás inkább adaptáló tendenciát mutat.

FORRÁSOK
(FNYSZ=)

Örkény I. 1984. *Egyperces novellák*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

(CNYSZN1=)

Örkény I. 1979. *Gedanken im Keller*. Berlin: Eulenspiegel Verlag (ford. Vera Thies).

(CNYSZF=)

Örkény 2001a. *Minimythes*. Budapest: Corvina (ford. Tardos Tibor).

(CNYSZA1=)

Örkény I. 2001b. *One Minute Stories*. Budapest: Corvina (ford. Judith Sollosy).

(CNYSZN2=)

Örkény I. 2002. *Minutennovellen*. Frankfurt/M.: Suhrkamp Verlag (ford. Terezia Mora).

(CNYSZA2=)

Örkény I. 2006. *More One Minute Stories*. Budapest: Corvina (ford. Judith Sollosy).

IRODALOM

Baker, M. (1992): *In other Words: A Coursebook on Translation*. London/New York: Routledge.

Catford, J. C. (1965): *A Linguistic Theory of Translation*. London: Oxford University Press.

Chesterman, A. (1997): *Memes of Translation. The spread of ideas in translation theory*. Amsterdam: Benjamins.

Forgács Erzsébet (2004): Reáliák és fordításuk Garaczi László műveiben. *Fordítástudomány*. VI. évf. 2. szám. 38–56.

Glück, H. (szerk.) (2000): *Metzler Lexikon Sprache*. Elektronische Ausgabe der 2., überarbeiteten und erweiterten Auflage. Berlin: Directmedia. (Digitale Bibliothek Band 34)

Helbig, G. et al. (2001): *Deutsch als Fremdsprache*. Berlin/New York: de Gruyter.

Hervey, S. et al. (1995): *Thinking German Translation*. London: Routledge.

Kade, O. (1968): Zufall und Gesetzmäßigkeit in der Übersetzung. *Beihefte zur Zeitschrift Fremdsprachen I*. Leipzig.

Katan, D. (1999): *Translating Cultures. An Introduction for Translators, Interpreters and Mediators*. Manchester: St. Jerome Publishing.

Kautz, U. (2002): *Handbuch Didaktik des Übersetzens und Dolmetschens*. München: Iudicium Verlag.

Klaudy Kinga (1999): *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.

Koller, W. (1992): *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Heidelberg: Quelle&Meyer.

Lendvai Endre (1986): *A „lefordíthatatlan elem” megfeleltetési lehetőségei*. Pécs (Kandidátusi értekezés).

Lendvai Endre (1988): Az orosz nyelvi reáliák megfeleltetési elve és gyakorlata. *Fordításelméleti Füzetek 6*. Budapest: Külkereskedelmi Főiskola háziyomdája. 85–102.

- Lossau, N. (1993): *Die deutschen Petőfi-Übersetzungen. Ungarische Realienbezeichnungen im sprachlich-kulturellen Vergleich*. Frankfurt a. M.: Peter Lang Verlag.
- Newmark, P. (1988): *A Textbook of Translation*. New York: Prentice Hall International.
- Valló Zsuzsa (2002): „Honosított” angol drámák a színpadon. Budapest: Presszió Kft.
- Venuti, L. (1998): Strategies of Translation. In: Baker, M. (szerk.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge, 240–244.
- Vinay, J-P. – Darbelnet, J. (1995): *Comparative Stylistics of French and English*. Benjamins Translation Library.

KULTURÁLIS REÁLIÁK A FILMFORDÍTÁSBAN KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A NYELVHASZNÁLAT REÁLIÁIRA

Lakatos-Báldy Zsuzsanna

1. Elméleti alapozás

A kutatási téma

Dolgozatom témája a fordítási tevékenység folyamata és e folyamat eredményének vizsgálata, szűkebb területe az audiovizuális fordítás. Mivel a különböző anyagok – mindazok a filmek, amelyek valamilyen médiumban megjelennek – óriási halmazzt képeznek, a további szűkítés során a mozifilmekre koncentrálok.

A saját szinkrontolmácsi tapasztalatom, amelyet spanyol nyelvű játékfilmek hangbemondásával immár majdnem két évtized alatt szereztem, komoly alapot képez a kétoldalú – elméleti és gyakorlati – megközelítés számára. A teljes kutatásban a spanyol–magyar–portugál nyelvpárok vizsgálata mellett döntöttem, majd a jelen dolgozat csak a spanyol–magyar nyelvpárról, illetve a magyar felirat és szinkronszöveg összehasonlításáról szól.

Abból indultam ki, ami magamnak is a legtöbb nehézséget okozta, így hamar eljuttottam a kulturális reáliák kérdésköréhez. A kulturális reália fogalmát abban az értelemben használom, amelyet Valló Zsuzsanna is megad drámaelemzéseiben: „kulturális reália fogalmával jelölünk minden olyan nyelvi megnyilvánulást, amelyben kifejeződik egy adott kultúrközösség sajátos élmény- és ismeretanyaga, tárgyai, fogalmai, mentális, emotív sémái, amelyek az adott kulturális kontextusban speciális jelentéssel bírnak” (Valló 2000: 45). Felidéztem azt az élményemet, amikor 1994-ben, néhány hónappal azelőtt, hogy egyéves spanyolországi tanulmányútra utaztam, egy Almodóvar rendezői ciklus hangbemondásával bíztak meg, és bizony álmatlan éjszakákat és rengeteg utánajárást, spanyol anyanyelvűek felkutatását követően sikerült a feladatot megoldani. Aztán elutaztam Madridba, és az utcán „szembejöttek” Almodóvar mondatai.

A munka előfeltétele az anyag kutatható formába hozása volt, amely egyben *forrástereptés* is. Ez a filmek dialógusainak leírását és az anyag rendezését jelentette. Az anyagot táblázatba foglaltam:

- 1) a spanyol eredeti és az általam adott magyar fordítás
- 2) a spanyol eredeti és a magyar szinkron (nyelvváltás)
- 3) a spanyol eredeti és a magyar felirat (nyelv- és csatornaváltás)
- 4) a magyar felirat és a portugál felirat

A kulturális reáliák behatóbb kutatása pedig egyre inkább azt kívánta meg, hogy csak azok fordítását vizsgáljam a rendelkezésre álló három fordított változatban. A kutatás tárgya tehát a kulturális reáliák Pedro Almodóvar *Tacones lejanos* című filmjének portugálul feliratozott, magyarul feliratozott és magyarul szinkronizált változatában. Ebből mostani dolgozatomba csak a magyar szinkront és feliratot emelem be. Itt a nyelvváltás és a csatornaváltás hatását egyaránt vizsgálom.

Műfajspecifikumok

Először is az a kérdés merült fel, hogy más-e a filmfordítás, mint bármilyen más fordítás. Erre nagyon hamar választ kaptam. Kiderült, hogy vannak a filmfordításnak műfajspecifikumai, amelyek csak rá jellemzőek. Például, hogy a feliratozás mindig tömörít a fizikai korlátok miatt, hogy a szinkronszövegnek az ajakmozgást is követnie kell, és hogy a fordítás minden esetben támaszkodik a vizuális elemre. Tehát a tömörítés során elsősorban olyan elemek hagyhatóak ki, amelyek megjelennek a film képanyagában. Hogy mindennél fontosabb szempont a globális értés, ennek szolgálataiban kell állnia minden fordításnak, viszont emiatt apróbb-nagyobb hibákat is elkövetethet a fordító, ha annak dramaturgiai jelentősége nincsen. A film maga, a képanyag ugyanaz és változtathatatlan minden esetben. Ezért aztán a néző-befogadó sokkal inkább tudatában van annak, hogy egy külföldi alkotással van dolga, amely egy más kultúrának a terméke – eltérően például a színdarabok fordításától –, és a *honosítás kereteit* ez markánsan megszabja. A képnek és a szövegnek együtt kell ekvivalensnek lenni a forrásnyelvi és a célnyelvi változatban.

Forrásteremtés

Az a kezdetektől fogva világos volt, hogy céлом elsősorban az adatok feldolgozása, amihez először is a kutatót anyag, azaz a filmszövegek kutatható állapotba hozására volt szükség. Ez, vagyis a forrásteremtés a szövegek táblázatba foglalásával meg is történt, és bőséges anyaggal szolgál további kutatásokhoz. Tágabb perspektívába helyezve a munka mintegy testvérpárja a drámakutatás terén született munkáknak, elsősorban is Valló Zsuzsanna dolgozatának. Valló Zsuzsannával egyetértve a Holmes által kijelölt irányban kívántam mozogni, vagyis a leíró fordítástudomány területén, amelynek értelmében az általános fordításelmélet létrejöttét empirikus kutatásoknak kell megelőznie, megalapoznia és alátámasztania (Holmes 1988: 66–80, Valló 2002: 16). Emellett a másik alapvetéssel is egyetértve Gideon Toury (1980: 55) azon elméletét igyekeztem igazolni, mely szerint a fordítót normák (*preliminary, initial és operational norms*) vezérlik fordítói tevékenysége során (Toury 1980: 55): arra törekedtem, hogy azonosítsam azokat a normákat, amelyek a filmfordítói munkát jellemzik.

A korpusz

Hosszas válogatás után, amelynek során mintegy ötven filmet néztem meg a kutathatóság szempontjából, végül az Almodóvar-filmekre esett a választásom. Ennek oka, hogy ezek a filmek a mai beszélt spanyol nyelvnek olyan példáját nyújtják, hogy bátran ajánlhatók akár nyelvtanári, vagy fordítói (tovább)képzések anyagaként. Ezzel szoros össze-

függésben pedig a kulturális reáliák tömegét vonultatják fel, olyan nagyszámú példátarat szolgáltatva ezzel, hogy a kutatás során az anyag behatárolása jelentett folyamatos kihívást. Az összes Almodóvar-film közül a *Tűsarok* című filmet választottam.

A filmnek már a címe is sokat elárul mindazokról a fordítói problémákról, amelyekkel a fordítóknak a munka során meg kellett küzdeniük. Maga a cím is kulturális reália: spanyolul a *tacones lejanos* jelentése 'távoli cipősarkak'. A magyar címe (*Tűsarok*) ebből egy elemet kihagyott, egyet pedig megtartott. (A portugál cím, *saltos altos* – 'magas sarok' (de nem specifikusan tűsarok, bár hagyományosan elsősorban ezt értik rajta) ugyanazt az elemet tartotta meg, és ugyanazt az elemet (távoli) hagyta ki, mint a magyar változat.)

Az alkalmazott módszer és a kategóriák

A kutatás módszerül az induktív módszert választottam. A kutatás alapjául a filmben elhangzó dialógusok írott változata, azaz a filmes szaknyelven dialóglistának nevezett szövegek szolgáltak. Ezekből gyűjtöttem ki azokat a lexikai elemeket, amelyek a kulturális reáliákat tartalmazzák. Belőlük képeztem csoportokat, és alkottam meg egy új fogalmat, amelyet a nyelvhasználat reáliái névvel láttam el. Az így létrejött csoportok: nevek, tárgyi környezet, kulturális-társadalmi jelenségek, a nyelvhasználat reáliái. Ez után tanulmányoztam azokat a fordítói műveleteket, amelyeket a fordítók ezen elemek átültetésére alkalmaztak. A műveleteket Vermes Albert Péter (2003: 89–108) kategóriáinak átvételével alakítottam ki. Vermes kategóriaképzésének alapjául ugyanakkor a Newmark-féle kategóriák szolgáltak (Newmark 1988: 81). Emellett felhasználtam Klaudy Kinga explicitációs elméletét és kategóriáit (Klaudy 1993: 69–77, 1996a: 99–114, 1996b: 141–151, 1998: 80–84, 1999a: 5–21, 2000: 101–111, 2001: 679–690). Az általam alkalmazott kategóriák ily módon a következők: megtartás (*transference*), behelyettesítés (*substitution*), lefordítás (*translation*), honosítás (*modification*), explicitáció, specifikáció, általánosítás, standardizáció (semlegesítés) és természetesen a feliratokban oly gyakori kihagyás és betoldás. Mint látni fogjuk, a kategóriák száma elég nagy, ennek az az egyszerű oka, hogy mindezeket alkalmazzák a fordítók.

A fordítást kommunikatív tevékenységnek, még hozzá interkulturális kommunikációnak tekintem. A „jó fordítás” kritériumának pedig azt, hogy a célnyelvi szöveg ugyanazt a kontextuális hatást váltsa ki a célnyelvű közönségben, mint a forrásnyelvi szöveg a forrásnyelvi közönségben, így ezen a területen ezt tekintem kommunikatív ekvivalenciának. Heltai Pál ezt nevezi szövegszintű ekvivalenciának (az ekvivalencia szintjei), illetve működő ekvivalenciának (az ekvivalencia fokozatai) (Heltai 2009).

A kutatás remélt hozadéka

Magyarországon ez az első olyan kutatás, amely a spanyol–magyar, portugál–magyar, spanyol–portugál nyelvpárokkal foglalkozik a filmfordítás területén. Magának az anyagnak a kutathatóvá tétele is most történik először. Ez forrásteremtés is egyben, azaz további kutatások számára felhasználható anyag létrehozása.

A gyakorlatorientált kutatásból levonható következtetések az elméleti háttér megerősítését is szolgálják. Véleményem szerint erre nagy szükség van egy olyan fiatal tudományág, mint a fordítástudomány szolgálatában. Végezetül pedig

hasznos példát nyújthat ez a munka a fordító- és tolmácsolásban résztvevők, illetve a filmfordítóképzésben résztvevők számára.

Az audiovizuális fordítás fajtái

Az audiovizuális fordítás a mozi, a televízió, a videó és a multimédia számára készült szövegek fordításával foglalkozik. Megvannak a maga sajátosságai, amelyek a fordítótól szakismereteket követelnek meg. Habár az összes audiovizuális szövegre egyaránt jellemző, hogy van egy szóbeli kódjuk (a hangok, amelyeket hallunk), egy írott kódjuk (a forgatókönyvek) és egy vizuális kódjuk (a képek), nincs egyetlen, egységes fordításuk. A fordítás során használt csatornák vagy alkalmazott módzatok szerint az audiovizuális fordításnak a következő fajtáit különböztethetjük meg (Hurtado1994):

- szinkronizálás
- feliratozás
- hangalámondás
- hangbemondás

Az eredeti változatban minden esetben van egy kép, amely megmarad a célszövegben is. Szinkronizáláskor azonban az auditív komponens egy másik váltja fel, feliratozáskor a képen megjelenik egy írott fordított szöveg, és megmarad az eredeti hang, a hangalámondás esetében együtt hallatszik az eredeti hang egy hangszalagra rögzített szóbeli fordítással, és végül a hangbemondásnál szintén együtt hallatszik a két hang, bár ebben az esetben a szóbeli fordítás élőben zajlik. Egyes kutatóknál a szinkronizálás és a feliratozás, a képregény, a dalok és a reklámok fordítása együtt az „alárendelt fordítás” fogalmába tartozik. Ennyire különböző típusokat annak alapján sorolnak egy csoportba, hogy mindegyiküknek több kommunikációs kódja van (Titford 1982, Mayoral 1990, Rabadán 1991).

A magam részéről szívesebben beszélek audiovizuális fordításról, mivel az ide tartozó típusok homogén csoportot képeznek a felhasználásuk és bizonyos technikák használata, azaz formai szempontból. Az audiovizuális fordításon belül azonban megkülönböztetem a filmfordítást – annak két formáját: a feliratot és a szinkronszöveget –, amelyet az általam teremtett fogalmat használva alkalmazott műfordításnak nevezek.

A szinkronizálás

A szinkronizálás azt jelenti, hogy az eredeti hangot egy másikkal helyettesítjük. A helyettesítés során meg kell tartani a következőket: 1) A szereplők megfelelését, azaz a szinkronizáló színész hangja és a vásznon megjelenő színész/nő megjelenése és gesztikulációja közötti harmóniát. 2) A tartalmi megfelelést, azaz a szöveg új változatának és a film cselekményének a koherenciáját. 3) A vizuális megfelelést, azaz a hangképző szervek látható mozgása és a hallott hangok harmóniáját.

A feliratozás

A feliratozás abból áll, hogy célnyelvi feliratokkal látják el a film eredeti változatát, oly módon, hogy a feliratok (megközelítőleg) egybeesnek a vásznon szereplő színé-

szek szóbeli megnyilvánulásaival, azaz a nyelvi váltással egy időben csatornaváltás is történik. A fordító számára az a legnagyobb nehézség, hogy tömörítenie kell azt, amit a színészek mondanak a vásznon, mivel minden egyes felirat maximum két, egyenként 40 leütés hosszú sorból áll. A feliratokkal szemben is fennáll a megfelelés követelménye a képen való megjelenés időtartamát tekintve. A feliratok egyrészt alá vannak rendelve a filmbéli cselekmény és a dialógus idejének, másrészt annak a sebességnek, amely kényelmes olvasást tesz lehetővé a néző számára.

Ekvivalencia

Az ekvivalencia fogalma, amelyet eredetileg azért vezettek be, hogy tudományosan definiálják a fordítást általában, egyre komplexebbé és fragmentáltabbá vált. Arra használjuk, hogy leírjuk az eredeti és a fordított szöveg között létrejött kapcsolatoknak a jellemzőit és típusait. Az bizonyos, hogy van értelme különböző szintű ekvivalenciákról beszélni. Az ekvivalencia létrejöhet a forrásnyelv és a célnyelv egyszerű szavai vagy lexikális egységei között, vagyis különböző nyelvi szinteken nevesíthető strukturális egységek között, amelyeket a fordításelméletben fordítási egységeknek neveznek, és amelyek a forrásnyelvi szöveg legkisebb olyan egységét képezik, amelyeknek van ekvivalense a célnyelven (Vinay–Darbelnet 1995: 20–21). Vinay és Darbelnet az ekvivalencia fogalmát a szituációval és annak globális felismerésével kapcsolatban határozzák meg: a fordítási folyamat során az eredetivel azonos helyzetet lehet reprodukálni, az eredeti szövegben alkalmazottaktól eltérő stilisztikai és szintaktikai eszközökkel (Vinay–Darbelnet 1995: 255–256). Ekvivalens kifejezésekkel élni azt jelenti, hogy a célnyelven olyan kifejezéseket használnak, amelyek alkalmazkodnak a helyzethez, amelyek megfelelőek, és amelyek figyelembe veszik a kontextust és a körülményeket, amelyekbe beágyazódnak, úgy, ahogy az eredetiben történt. Én is egyetértek azzal, hogy egy ekvivalens fordítás célja, hogy ugyanazt a szituációt hozza létre, mint ami az eredeti volt, ha szükséges, különböző szavak használatával.

A formális ekvivalenciától egészen eltérően (Nida 1964, Mounin 1965) a szituációs ekvivalencia vagy másképpen fogalmazva funkcionális és dinamikus ekvivalencia (Nida 1964) vagy konnotatív ekvivalencia (Eco 2003: 26–27) szemantikus természetű, vagyis nem pusztán a fordítási egységet veszi figyelembe, hanem alapvetően a globális szituációra koncentrál, amely meghatározza a fordítási választásokat, és ezért bizonyos rugalmassággal bír. Jól illusztrálja a formális és dinamikus ekvivalencia közötti diszcrepanciát a nyelvi megnyilvánulás tekintetében, ugyanakkor a köztük lévő funkcionális közelséget Eugene Nida (1964: 156–192), aki kommunikatív megközelítésben értelmezi a fordítási ekvivalenciát, arra a következtetésre jut, hogy az ekvivalencia fogalmát megfelelési elvek alapján határozza meg. Abból a feltevésből kiindulva, hogy nem létezik izomorfizmus a nyelvek között, nem lehet olyan esetet találni, ahol abszolút megfelelés – még kevésbé azonosság – jön létre a különböző nyelvek fogalomalkotási módjai között. Ezért tehát a legjobb fordításra, illetve adaptációra kell törekedni – “the closest possible equivalent” (Nida 1964: 157) –, illetve a körülményektől függően formális vagy dinamikus ekvivalenciaformákat alkalmazni. Más szóval a dinamikus ekvivalencia, amely az adaptáció formáját is öltheti a forrásnyelv és a célnyelv kulturális eltéréseinek következtében, a célnyelvi felhasználóra gyakorolt azonos hatást veszi alapul, amelynek

ugyanolyannak kell lennie, mint amelyet az eredeti üzenet váltott ki az eredeti befogadóban. Egy ekvivalens fordítás olyan folyamatokat tartalmaz, mint például a forrásnyelv kevésbé világos elemeinek helyettesítése a kulturális közegnek jobban megfelelő elemekkel, a forrásnyelvben nyelvi implicit információk explicitációja, redundáns elemek alkalmazása a célnyelven (Nida 1964: 131), amelyek segíthetik és felgyorsítják a megértést a felhasználó részéről.

A forrásnyelv és a célnyelv között létrehozható ekvivalencia fokozatai különbözőek, és ahogyan azt Nida (1964: 159) hangsúlyozza, egy kontinuum mentén helyezkednek el, amelynek egyik pólusán található a szigorú, merev formális ekvivalencia, a másikon pedig a globális dinamikus ekvivalencia. Mi történik a filmfeliratok fordítása esetében? Az ekvivalencia fogalma a fordításnak ezen a területén is alapvetően fontos, de ennek a sajátos fordítási folyamathoz kapcsolódó és általa meghatározott (Lomheim 1999: 200) formája. Ritkán lehetséges fenntartani a formális ekvivalenciát a forrásnyelv és a célnyelv között: a felirat általában drasztikusan lerövidített az eredeti szöveghez képest. A felirat készítőjének erőfeszítései tehát arra irányulnak, hogy megőrizze a dialógusok tartalmát a technikai és fizikai korlátok tiszteletben tartása mellett (Rundle 2000: 177). Ezenkívül alapvetően fontos, hogy a felhasználóban ugyanazt a hatást váltsa ki, mint az eredeti szöveg, dacára annak, hogy a felirat szükségszerűen tömörített (Taylor 2002: 145).

A különböző kutatók elgondolásaiból az válik nyilvánvalóvá, hogy az a fordítás, amely megőrzi az eredeti dialógusok tartalmát, és a felhasználóban ugyanazt a hatást váltja ki, mint az eredeti szöveg, ekvivalens fordítás.

Fordíthatóság

A fordíthatóság és fordíthatatlanság alapvető kategóriák azzal kapcsolatban, hogy mit lehetséges fordítani egy nyelvről egy másik nyelvre: egyes szavakat vagy szintagmákat vagy egész szövegrészeket. Ha eltekintünk a nyelvek közötti izomorfizmus természetes hiányától és ennek következményeitől a fordításban, a mező leszűkül azokra az esetekre, amikor nem léteznek közös fogalmak a kultúrák között, amelyeket tehát lehet lefordíthatatlannak tekinteni, amennyiben lexikális szintű közvetlen megfelelést keresünk, de amelyeket olyan, sajátos fordítási stratégiákkal közvetíteni lehet – lásd explicitáció –, amelyek lehetővé teszik bizonyos kifejezések adekvát újrafogalmazását (Shuttleworth–Cowie 1997: 179–181).

A kulturális reáliák tehát fordításelméleti szempontból azok az elemek, amelyek jelentős számban, arányban a szavak szintjén lefordíthatatlanok. Ezek közül én a nyelvhasználat reáliáival foglalkozom, amelyek csak a globális dinamikus ekvivalencia szintjén fordíthatóak (a Nida-féle kontinuum végén helyezkednek el).

Összességében úgy tűnik, hogy nincs értelme fordíthatatlanságról beszélni – vagy csupán arról van értelme beszélni a kulturális reáliák esetében –, csak a forrásnyelvi szöveghez való ragaszkodás különböző fokairól, amelyeket többé-kevésbé ekvivalens vagy többé-kevésbé adekvát megoldások alkalmazásával lehet elérni.

Feliratozási stratégiák

A feliratozási stratégiák terén még ma sem létezik egy egységes, referenciaként szolgáló osztályozás. A mostanáig kidolgozott rendszerezési stratégiák gyakran küzdenek alkalmazási és kvantifikálási nehézségekkel. A feliratozók által alkalmazott stratégiák terén két jelentős kategorizálási kísérletet kell kiemelni. Ezeket itt a terjedelmi korlátok miatt nem fejtem ki, csak utalok rájuk. Az egyik, amelyet Gottlieb dolgozott ki (1992), a másik pedig Lomheimé (1995), amelyekhez hozzájárul még a szlovén kutató, Kovačič (1995a: 229–238, 1995b, 1996) munkája, elsősorban a redukciós fordítási stratégia terén.

A szinkronizálás és fázisai

A szinkronizálás technikája abból áll, hogy egy audiovizuális szöveg hangját egy másik hanggal helyettesítik. Ezt a technikát több célra lehet felhasználni. Amikor a cél az, hogy egy felvett képhez adják a hangot azért, hogy a minősége jobb legyen, akkor az utószinkron nevet kapja. Amikor az eredeti nyelvet akarják egy másikkal helyettesíteni, azt nevezik szinkronizálásnak. Mi kizárólag a második esettel foglalkozunk. Általános megfogalmazásban azt mondhatnánk, hogy a szinkronizálás komplex folyamat, amelynek során szinkronba kell hozni a szinkronizálók hangját és az audiovizuális szöveg képi megjelenését. Ennek fajtái:

1. A tartalom szinkronja: felöleli a film eredeti cselekményének és a szöveg új változatának kongruenciájával kapcsolatos összes problémát. Ez a fordító feladata.
2. Vizuális szinkron: nagy vonalakban, a látható hangképző szervek mozgásának és a hallott szöveg harmonizálásának problémáit tartalmazza. Sok szerző ezt érti azon, amikor szinkronizálásról beszél. Ez a szinkron dramaturg feladata.
3. A szereplők szinkronja: Mayoral úgy határozza meg a szinkront, mint azt a követelményt, hogy a film üzenete megőrizze harmóniáját a szavak és az üzenet többi eleme között (Mayoral 1990: 44). Ebben az értelemben sok szerző úgy tartja, hogy csak fonetikai szinkron van, ami a színészek ajakmozgásának és a mondott szövegnek a szinkronját jelenti (Fodor 1976 és 1991). De a mi értelmezésünkben, Whitman-Linsennel egyetértve, a szereplők szinkronja is létezik (ezt akusztikai szinkronnak is nevezik), vagyis harmónia a szinkronszínész/nő hangja és a filmben játszó színész/nő külseje és gesztikulációja között (Whitman-Linsen 1992). (A klasszikus példa Magyarországon Woody Allen örök magyar hangjaként Kern András.)

Valójában ez a háromfajta szinkron a szinkronizálási folyamat három fázisának felel meg. A szinkronizálás szakaszai Magyarországon jelenleg a következők: 1. fordítás; 2. adaptálás vagy igazítás; 3. gyártás; 4. rendezés; 5. keverés.

Ennek a folyamatnak azonban szintén sok változata lehet: néha a fordító maga a szinkron dramaturg is; máskor ezt a munkát a szinkronrendezők végzik. A fordítás ideális folyamata az, amelyben a fordító egyben a szinkron dramaturg munkájában is részt vesz, mivel ez biztosítja a fordítás nagyobb hűségét az eredeti szöveghez. Egy másik szempont, amit figyelembe kell venni, az, hogy a szinkron a mozi vagy a televízió számára készül-e. A „nagyvásznon” nagyobb figyelmet kíván meg a szinkron dramaturg, a színészek és technikusok részéről, mivel a szereplők szájmozgása sokkal jobban látható, mint a televízió

képernyőjén. Felnagyítva jelenik meg bármelyik hiba a szinkronban, a hangképzésben vagy a hangminőségben. Az öt szakasz közül én most csak a fordítással foglalkozom.

A fordítás

A fordító megkapja egy film eredeti változatát, és le kell fordítania a dialógusokat. Először is meg kell említeni az anyagot, amellyel dolgozik: az eredeti forgatókönyv és a film eredeti változata. (Manapság sajnos mind gyakrabban fordul elő, hogy csak a szöveget kapja meg, a filmet nem.) Általában a fordító nem törekszik vizuális szinkronra, csak a tartalmi megfelelésre, így feladata eléggé hasonlít a műfordítóéhoz. Mi azonban úgy gondoljuk, hogy a fordítónak igenis foglalkoznia kellene a szinkronnal, mivel neki kellene lennie a szinkron dramaturgnak, vagy legalábbis szorosan együtt kellene működnie vele. Amikor a tartalmi megfelelés problémájáról beszélünk, többek között a következőket kell figyelembe vennünk: 1. kulturális variánsok, akcentusok és dialektusok; 2. különböző nyelvek jelenléte; 3. a grafikai elemek megjelenése. Az ezekhez kapcsolódó problémák a következők: 1. Szükséges-e az akcentusok ekvivalenciája a szinkronizált változatban? Ez olyan kérdés, amellyel sokat foglalkoznak a szinkronizálásról készült tanulmányok. 2. A szinkronizálás ténye magában foglalja azt, hogy az eredeti hangot egy másikkal helyettesítik. Ebben az értelemben több lehetőség kínálkozik azoknak a filmeknek a megoldására, amelyek több nyelvet használnak. Először is lehet csak egyetlen célnyelvet használni; másodsor az eredeti nyelvek valamelyikét nem fordítják le; végül az egyik eredeti nyelvet valamelyik másikkal helyettesítik. 3. A vizuális szinkron és a tartalom megfelelésének másik problémája akkor jelentkezik, amikor a vásznon grafikai elemek jelennek meg, mivel ezek ugyancsak azt teszik nyilvánvalóvá, hogy az eredeti szöveg nem a mi nyelvünkön született.

2. A gyakorlat

Új fogalmat vezetek be: a nyelvhasználat reáliáit. A nyelvhasználatnak olyan elemeit sorolom ebbe a csoportba, amelyek ilyen és csak ilyen formában, összetételben és sorrendben, a rituálék esetében pedig szabályos forgatókönyvként az élő nyelv (parole) rögzült elemeit képezik. Ilyen elemeknek tekintem a megszólítást, köszönetet (egyben a napszakok tagolását), udvariassági formulákat, rituálékat, (alku, mentegőzés, bemutatkozás, dicséret és annak fogadása, meghívás és annak elfogadása vagy elutasítása), szólásokat, a humor, ironia nyelvi megnyilvánulásait, a káromkodásokat és a kollokvialis lexikai elemeket. Ezeket nyelvtanulói szempontból úgy ismerhetjük, hogy a szótárból nem – még a kulturális szótárakból is csak korlátozott mértékben – tanulhatók meg, csak a legkülönbözőbb, a való életben előforduló szituációkat megtapasztalva sajátíthatjuk el. Következésképpen fordításuk sem lehetséges az egyes lexikai elemek mechanikus lefordításával, sőt sok esetben azoktól szó szerint nagyon is eltérő megoldást kell alkalmazni.

A kulturális reáliákat a következő módon csoportosítottam. Nyilvánvaló, hogy ezek nem nyelvészeti, hanem a minket körülvevő világ elemeit leíró kategóriák.

Mégis számomra ilyen módon volt legjobban kezelhető a filmek nyelvi anyaga, „ezt adta ki a szöveg”.

1. Nevek: személynevek (beszélő nevek is és közismert személyeké); szervezetek neve; földrajzi nevek; intézmények neve (színház, bár, klinika, temető); gyógyszer neve; családtagok megnevezése.
2. Tárgyi környezet: lakásban, lakhelyen megjelenő tárgyak (házioltár, varrósár, öntözőberendezés, kaputelefon); öltözködés, ruhadarabok (testi tárgyak: paróka, álszakáll, műmell, vastagtalpú cipő); lakástípusok (nyaraló, házmesterlakás); újságok és tartalmuk (műsorok, bikaviadal, apróhirdetés); utcai tárgyak (kutyapiszok).
3. kulturális-társadalmi jelenségek: kábítószer; homoszexualitás, transzvesztizmus; életmód (cselédtartás, magántitkár, fegyverviselés, együttélés, együttlakás); betegségek; művészetek, sport, alkotások, korok; történelmi és kortárs adatok; ideológia (vallás, isten, gyónás, imádságok); jogintézmények (vizsgálóbíró, bírósági ügyintéző, jogi formula); bikák; szexualitás; az általános műveltség elemei; tévéhíradó, (időpontja, tartalma, jeltolmács jelenléte); játékok.
4. A nyelvhasználat reáliái: megszólítás, tegezés/magázás/önözés; köszönés (egyben a napszakok tagolása is); udvariasság; szólások; humor, irónia; káromkodások; kollokvialis lexika; kölcsönszavak (angol és francia); rituálék (alku, mentegetőzés, bemutatkozás, dicséret és annak fogadása, vendégségbe érkezés, meghívás és elfogadása vagy elutasítása); kicsinyítő és nagyítóképzők; becéző megszólítások; „mexikanizmusok”; egyéni nyelvhasználat.

Ebben a tanulmányban a legutolsó csoportról beszélek, egyúttal azonban azt is vizsgálom, hogy a magyarra szinkronizált és feliratozott változatban tetten érhető-e a csatornaváltás hatása. Az általam alkalmazott kategóriák a következők: megtartás, behelyettesítés, lefordítás, honosítás (lexikai vagy kontextuális), explicitáció, specifikáció, általánosítás, standardizáció, kihagyás, betoldás.

Igyekeztem néhány nagyon jellemző példát kiemelni több csoportból, amelyek a következők: személyek tulajdonneve, földrajzi nevek, utca és az utca tárgyai, történelmi és kortárs adatok, megszólítás, szólások.

	spanyol eredeti magyar nyersfordítás	magyar szinkron	magyar felirat
Becky: 162	Sí, cuando la tengamos arreglada nos cambiaremos Marga y yo... Igen. És amikor rendbe hoztuk, Marga meg én ideköltözünk..	Igen. Amint rendbe hozzuk, ideköltözünk <u>Margaritával...</u>	Mihelyt rendbe hozzuk, ideköltözünk <u>Margóval</u> .

1. táblázat. Személyek tulajdonneve (beszélő nevek is)

Van hatása a csatornaváltásnak (1. táblázat): A Margarita becézése spanyolul *Marga*. Jelen esetben ezt a felirat vette át honosított formában (Margó), a szinkron viszont visszanyúlt az eredeti, nem becézett alakhoz, azaz nem honosított, de ugyanakkor standardizált az eredeti nyelven.

	spanyol eredeti magyar nyersfordítás	magyar szinkron	magyar felirat
Becky: 164	... <u>Femme Letal</u> , la verdadera <u>Becky</u> ... a... Végzet Asszonya, az igazi Becky...	A <u>Végzet</u> <u>Asszonya</u> , az igazi <u>Becky</u> . Hát nem én vagyok az igazi Becky?	...A <u>Végzet</u> <u>Asszonya</u> , az igazi <u>Becky</u>

2. táblázat. Személyek tulajdonneve

Nincs hatása a csatornaváltásnak (2. táblázat): A két név közül az egyik beszélő név: *Femme Letal*, a Végzet Asszonya. Neve a spanyolban is hibrid, egyik tagja egy francia kölcsönszó, a másik spanyol. A magyar verzió mindkét elem fordítását adja, a feliratban és a szinkronban is, mert különösen fontos, hogy a néző megértse ennek a névnek a jelentését – ugyanis a szereplő dramaturgiai szerepére utal –, és mert magyarul ez a rögzült összetétel közismert. A második név esetében egyszerű megtartás történik mindkét változatban. Mivel magában a spanyolban is egy kölcsönzött becéző alakról van szó (a Rebeca becézése angolosan), ami egyben művésznév is, fordítása vagy honosítása nem indokolt.

	spanyol eredeti magyar nyersfordítás	magyar szinkron	magyar felirat
Becky: 179	<u>Ay</u> , no te lo vas a crear. Yo tuve unos pendientes iguales hace muchísimo tiempo. Todavía vivía Alberto. Me los compré en <u>una isla del Caribe</u> ... Jaj, nem fogod elhinni. Nekem ugyanilyen fülbevalóm volt (valamikor) nagyon régen. Még élt Alberto. Egy Karib szigeten vettem...	Nahát, nem fogod elhinni. Ugyanilyen fülbe- valóm volt vala- mikor régen, sok évvel ezelőtt. Akkor még élt Alberto. A karibi szigeteken	Nem fogod elhinni. U g y a n i l y e n fülbevalóm volt régén. Még élt Alberto. <u>A Karib</u> <u>szigeteken</u> vettem
Rebeca: 180	Sí... <u>la isla Margarita</u> . Igen, a Margarita szigeten	Igen, <u>a Margarita</u> <u>szigeten</u> .	Igen, a Margarita szigeten.

3. táblázat. Földrajzi nevek, helynevek

Nincs hatása a csatornaváltásnak (3. táblázat): A példában szereplő második név esetében egy ritkán adódó jelenséggel találkozunk. Ha magyarra fordítanánk a nevet, az Margitsziget lenne, amely azonban egy másik kulturális reália a magyar néző számára. Ezért a honosítás nem kívánatos a félreértés elkerülése miatt, a fordító tehát a megtartás mellett dönt a feliratban és a szinkronban is. Vagyis nem a csatorna a döntő tényező, hanem a közvetítendő információ jellege.

	spanyol eredeti magyar nyersfordítás	magyar szinkron	magyar felirat
Becky: 159 - 160	¡Ay, una mierda! No importa... Las ventanas... Jaj, szarba léptem! Nem baj! Az ablakok...	Jaj, mibe léptem bele! Annyi baj legyen. A régi ablakok.	A fenébe! Mindegy... Az ablakok!

4. táblázat. Utca és az utca tárgyai

Van hatása a csatornaváltásnak (4. táblázat): A magyar felirat (mint a portugál is, lásd az előző fejezetet) félreérti a spanyolt. A *mierda* ugyanis ebben a kontextusban nem használatos a spanyolban indulatszóként. A konkrét jelentéséről van szó, annyi specifikációval, hogy a kutyáé, a felirat(ok) azonban indulatszóként honosítják, 'a fenébe', 'a francba' jelentéssel. A magyar szinkron már helyes, bár érdekes módon honosít: explicitál. A csatornaváltás hatása-e, vagy más, külső oka van, ezen adatok alapján nem eldönthető. Mivel a vizuális komponens nem segíti a szöveg kiegészítését (nem látjuk, hogy belelép a szereplő), nincs meg az ekvivalencia.

	spanyol eredeti magyar nyersfordítás	magyar szinkron	magyar felirat
Becky: 128	Pues claro. Es catalana. Su padre fue el famoso doctor Forner, un republicano que se exilió cuando la guerra... Ella ha sido mi ángel de la guarda estos últimos diez años... Hát persze. Ő katalán. Az apja a híres Forner doktor volt, egy köztársaságpárti, aki a háború alatt emigrált... Ő volt az őrangyalom az utolsó tíz évben...	Hát persze. Margarita katalán. Édesapja a híres doktor Forner volt, aki a háború végén emigrált. Az utóbbi tíz évben Margarita az én őrangyalom.	Katalán nő. Apja a híres doktor Forner, aki a háború alatt emigrált. 10 éve ő az én őrangyalom.

5. táblázat. Történelmi és kortárs adatok

Nincs hatása a csatornaváltásnak (5. táblázat): Elemeink a következők:

1. un republicano / egy köztársaságpárti = ø
2. la guerra = a háború

Az elsőt a magyar kihagyja, a másodikat lefordítja. Csakhogy az első elem kihagyásával a második fordítása csorbul, ugyanis a magyar célközönség számára nem feltétlenül egyértelmű, hogy a háború jelen esetben az 1936–39-es spanyol polgárháború, az az információ pedig, hogy a háború végén feltehetőleg azért emigrált egy híres orvos, mert republikánus volt, annyira rejtetté válik ily módon, hogy a megértést nem könnyíti, hanem nagyban nehezíti. Megkockáztatom, hogy el sem jut ez az információ a magyar nézőhöz.

	spanyol eredeti magyar nyersfordítás	magyar szinkron	magyar felirat
Eladó2: 14	Me compra una, <u>señorita?</u> (Vesz egyet tőlem, kisasszony?)	Vesz egyet, <u>hölgyem?</u>	Vesz egyet, <u>kisasszony?</u>

6. táblázat. Megszólítás 1.

Van hatása a csatornaváltásnak (6. táblázat): A spanyolban és a magyarban egyaránt megengedett, hogy egy eladó a vevő „puhítása” céljából kisasszonynak szólítson egy férjes asszonyt, aki már nem is éppen kisasszony korban van. A magyar felirat ezt átveszi, a szinkron viszont a *hölgyem*-mel honosít. A magyarázat ezt az egy példát vizsgálva nem tűnik nagyon szembe, de a szinkronszöveg egészét tekintve elmondható, hogy általában „magyarosabb” a szöveg (egyszeriként egyébként kevésbé indokolt megoldás).

	spanyol eredeti magyar nyersfordítás	magyar szinkron	magyar felirat
Rendőr 691:	Tome, señorita. Tessék, kisasszony...	Tessék, hölgyem!	Tessék, kisasszony!

7. táblázat. Megszólítás 2.

Van hatása a csatornaváltásnak (7. táblázat): Amikor a rabkocsiban zokogó fogolynak kínál papírzsebkendőt az érzékeny rendőr, akkor a magyar felirat fordítója is megengedi a kisasszonyozást, azaz a lefordítást, a szinkron szöveg fordítója pedig következetesen tartja magát a honosításhoz.

	spanyol eredeti magyar nyersfordítás	magyar szinkron	magyar felirat
Alberto 7	<u>Culo veo, culo quiero</u> (Amit csak meglátok, megkívánom!)	Nekem valami bizsut adjon.	Nekem adjon valami bizsut.

8. táblázat. Szólások 1.

Nincs hatása a csatornaváltásnak (8. táblázat): Ennek a gyakori, de magyar megfelelővel nem rendelkező spanyol szólásnak a fordítása bizony nem sikerült egyik változatban sem. Ki kell jelentenünk, hogy a fordítók ezúttal egyszerűen *tévednek*. Ez alatt azt értem, hogy – feltevésem szerint – nem is értették meg az eredeti szöveget, és annak tartalmát sem. A fordítói tévedésekkel csak azért foglalkozom, mert azt a tételt igazolja, hogy a filmfordításban lehet tévedni, ha a hibának nincsenek dramaturgiai következményei.

	spanyol eredeti magyar nyersfordítás	magyar szinkron	magyar felirat
B í r ó mamája 348	Mira, si no te la haces tú me la tendré que hacer hacer yo eh? Porque últimamente <u>no me encuentro muy católica...</u> anda, dame las tijeritas que tengo ahí en el altarcillo ése, corazón... Nézd, ha te nem csináltatod meg, majd megcsináltatom én, eh? Mert mostanában nem vagyok túl jó bőrben... na, add csak ide a kisollót, ott van a kisoltáron, az az, szívem...	Te nem vagy rá hajlandó, de én rászánom magam. Az utóbbi időben <u>nem jó a közérzetem.</u> Kérlek, add ide azt a kisollót, ott van a házioltáron.	Akkor nekem kell megcsináltatnom. Az utóbbi időben <u>nincs rendben a közérzetem.</u> Add ide azt a kisollót, ott van a házioltáron.

9. táblázat. Szólások 2.

Nincs hatása a csatornaváltásnak (9. táblázat): A magyar fordítás az aszimmetria miatt csak a tartalom közvetítését tudja megoldani a feliratban, és a szinkronban is azonos megoldást választ.

Az eddigi példák olyan eseteket mutattak be, amikor a magyar célnyelvű változat csak a tartalmat tudta közvetíteni. A következő példákban azt nézzük meg, amikor van kulturális szimmetria, tehát mindkét nyelvnek van megfelelő szólása, de kisebb-nagyobb mértékű honosításra szükség van a célnyelvi változatban.

	spanyol eredeti magyar nyersfordítás	magyar szinkron	magyar felirat
Rebeca: 751	<u>Perdone que no le haya mandado un jamón...</u> Pero supuse que si me ha puesto en libertad es porque pensaba que soy inocente, en cuyo caso sólo está cumpliendo con su deber. Bocsásson meg, <u>hogyanem küldtem magának egy sonkát...</u> De feltételeztem, hogy ha szabadlábra helyez, azért teszi, mert úgy gondolja, hogy ártatlan vagyok, és ez esetben csak a kötelességét teljesítette.	<u>Bocsánat, hogyanem rebegek hála-imát.</u> Biztosan azért helyzetetett szabadlábra, mert hisz az ártatlanságomban. Így tehát csak a kötelességét teljesítette.	<u>Bocsánat, hogyanem küldtem húsvéti sonkát.</u> Azt gondoltam, hogy ön hisz az ártatlanságomban. És akkor csak a kötelességét teljesítette.

10. táblázat. Szólások 3.

Van hatása a csatornaváltásnak (10. táblázat): A sonka a spanyol étkezés kulcseleme, az étkezés pedig kulcseleme a spanyol kultúrának. Természetesen szólásokban is gyakran előfordul. Egy ilyen elemnek a lefordítása nem kis gondot jelenthet, és jelent is, mint azt a fenti példa igazolja. Ebben a felirat fordítója explicitáló betoldással látja el a lefordított kifejezést, a szinkronszöveg pedig teljesen honosít. A tendencia tehát, amelyet korábbi példákban is láttunk, következetes: a szinkronszöveg közelebb próbál kerülni a célnyelvű közönséghez.

	spanyol eredeti magyar nyersfordítás	magyar szinkron	magyar felirat
Végzet: 303	Sí, pero si quieres tener buen tipo, hay que sufrir. De, de ha jó alakot akarsz, szenvedni kell.	De. De ha azt akarom, hogy csinos legyek, szenvednem kell.	A szépségért szenvedni kell.

11. táblázat. Szólások 4.

Van hatása a csatornaváltásnak (11. táblázat): Ez az az eset, amikor a forrásnyelv nem használ szólást, de a célnyelven a szólás használata nagyon kínálkozik, és ezzel az eszközzel élt is a felirat fordítója. Ez a *kompensáció* stratégiájának része, hiszen láttuk, a két magyar nyelvű változatban a szinkronszöveg egyértelműen képes arra, hogy közelebb kerüljön a célnyelvű közönséghez. A honosítás tehát ezúttal a feliratsfordító stratégiája, míg a szinkronszöveg egyszerűen lefordítja a spanyol eredetit. A csatornaváltás hatása érvényesül tehát, méghozzá ellentétesen azzal, amit várnánk.

Ezzel zárom a példák felsorolását, amelyek külön-külön és együttesen is tanúságot tesznek a globális dinamikus ekvivalencia Nida-féle értelmezésének érvényességéről. Az ekvivalencia fokozatai, amelyeket létre lehet hozni a forrásnyelv és a célnyelv

között, különbözőek, és ahogyan azt Nida (1964: 159) hangsúlyozza, egy kontinuum mentén helyezkednek el, amelynek egyik pólusán található a szigorú, merev formális ekvivalencia, a másikon pedig a globális dinamikus ekvivalencia.

A csatornaváltás hatásának vizsgálata pedig azt mutatta meg, hogy a szinkronizált változat (amely a műfajból kifolyólag közelebb áll a célközönséghez: a szereplők a célnyelven beszélnek, azaz a közönség anyanyelvén) készítője a szöveg szintjén is törekszik erre a közelítésre.

3. Következtetések

Végül szeretném nagyon röviden összefoglalni fő állításaimat, melyek a következők: 1. A kulturális reáliák fordítása a filmekben a Nida-féle dinamikus ekvivalencia szabályainak felel meg. Tehát célja az azonos hatás elérése a célnyelvi közönségnél, ami esetenként jelentős formai eltérések árán valósul meg. 2. A filmfordítás *alkalmazott műfordítás*, ezzel egyben új fogalmat is alkotok. 3. A kulturális reáliák új kategóriáját vezetem be a *nyelvhasználat reáliái* névvel, ez is új fogalom. 4. A filmfordítás műfaji specifikuma, hogy a kép és a szöveg együttest alkot, ezért azok együttesen ekvivalensek (vagy nem) a forrásnyelvi változattal a célnyelvi változatban. 5. A szinkronizált célnyelvi változat szövegében is inkább honosít, és összességében ezáltal is közelebb áll a célnyelvű közönséghez.

IRODALOM

- Eco, U. (2003): *Mouse or Rat? Translation as Negotiation*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Gottlieb, H. (1998): Subtitling. In: Baker, M. (ed): *Routledge encyclopaedia of translation studies*. London: Routledge. 244–248.
- Heltai Pál (2009): Az ekvivalencia kérdései. In: Menyhárt J. – Presinszky K. (szerk.): *Fordítás – kétnyelvűség. Nyelvészeti tanulmányok a fordítás elméletéről és gyakorlatáról, valamint a magyar–szlovák kétnyelvűségről*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem. 17–25.
- Holmes, J. S. (1972/1988): The Name and Nature of Translation Studies. In: Holmes, J. S: *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*. Amsterdam: Rodopi. 67–80.
- Hurtado A. A. (1994): Modalidades y tipos de traducción. *Vasos comunicantes*, No.4. 19–27.
- Hurtado, A. A. (1999): La traducción audiovisual. In: Hurtado, A. A. (dir.): *Enseñar a traducir*. Madrid: Edelsa. 256.
- Klaudy, K. (1993): On explicitation hypothesis. In: Kohn, J. – Klaudy, K. (eds): *Transfere Necesse Est... Current Issues of Translation Theory*. Szombathely: Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola.
- Klaudy Kinga (1994): *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica Kiadó.

- Klaudy, K. (1996a): Back-translation as a tool for detecting explicitation strategies in translation. In: Klaudy, K. – Lambert, J. – Sohár, A. (eds): *Translation studies in Hungary*. Budapest: Scholastica Kiadó.
- Klaudy, K. (1996b): Concretization and generalization of meaning in translation. In: Thelen, M. (ed): *Proceedings of the 2nd International Maastricht-Lodz Duo Colloquium on Translation and Meaning*. Maastricht: EUROTERM.
- Klaudy, K. (1998): Explicitation. In Baker, M. (ed): *Routledge encyclopaedia of translation studies*. London: Routledge.
- Klaudy Kinga (1999a): Az explicitációs hipotézisről. *Fordítástudomány* 1. 2. sz., 5–21.
- Klaudy, K. (2000): Explicitation strategies within lexical and grammatical translational operations. In: Lendvai, E. (ed): *Applied Russian Studies*. Pécs: University of Pécs.
- Klaudy, K. (2001): Grammatical specification and generalisation in translation. In: Andor, J. et al. (eds): *Szines eszmék nem alszanak. In honour of György Szépe*. Pécs: Lingua Franca.
- Kovačič, I. (1995a): A thinking-aloud experiment in subtitling. In: Snell-Hornby, M. – Jettmarová, Z. – Kaindl, K. (eds): *Translation as intercultural communication*. Amsterdam: Benjamins.
- Kovačič, I. (1995b): Reception of subtitles. The non-existent ideal viewer. *FIT Newsletter–Nouvelles de la FIT*, 14: 3–4, 376–383.
- Kovačič, I. (1996): Reinforcing or changing norms in subtitling. In: Dollerup, C. – Appel, V. (eds): *Teaching Translation and Interpreting 3. New Horizons. Papers from the Third Language International Conference, Elsinore, Denmark, 9–11 June 1995*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 105–109.
- Lomheim, S. (1995): L'écriture sur l'écran: stratégies de sous-titrage a NRK : une étude de cas. *FIT Newsletter–Nouvelles de la FIT*, 14: 3–4. 288–293.
- Lomheim, S. (1999): The writing on the screen. Subtitling: A case study from Norwegian Broadcasting (NRK), Oslo. In: Anderman, G. – Rogers, M. (eds.): *Word, text, translation. Liber amicorum for Peter Newmark*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Mayoral, A. R. (1990): *Procedures aimed at reducing or expanding the text in audiovisual translation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Mounin, G. (1963): *Les problèmes théoriques de la traduction*. Paris: Gallimard.
- Newmark, P. (1988): *A textbook of translation*. New York /London: Prentice Hall.
- Nida, E. A. (1964): *Toward a science of translating. With special reference to principles and procedures involved in Bible translating*. Leiden: E. J. Brill.
- Rabadán, R. (1991): *Equivalencia y traducción. Problemática de la equivalencia transléxica inglés-español*. León: Universidad de León.
- Rundle, Ch. (2000): Classic Translations. In: Classe, O. (ed): *Encyclopedia of Literary Translation*. London: Fitzroy Dearborn.
- Shuttleworth, M. – Cowie, M. (1997): *Dictionary of translation studies*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Taylor, J. R. (2002): *Cognitive Grammar*. New York: Oxford University Press.

- Titford, Ch. (1982): Sub-titling – Constrained Translation. *Lebende Sprachen*, 3. 113–116.
- Toury, G. (1980): *In search of a Theory of Translation*. Tel Aviv: The Porter Institute for Poetics and Semiotics.
- Valló Zsuzsanna (2000): A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák. *Fordítástudomány*, II. évf. 1. sz. 34–49.
- Vermes, A. P. (2003): Proper names in translation: an explanatory attempt. In: *Across languages and Cultures* 4: 1. 89–109.
- Vinay, J.-P. – Darbelnet, J. (1958/1995): *Comparative stylistics of French and English: a methodology of translation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- Whitman-Linsen, C. (1992): *The dubbing glass. The synchronization of American motion pictures into German, French and Spanish*. Frankfurt: Peter Lang.

III. ELŐ- ÉS UTÓSZERKESZTÉS A FORDÍTÓIRODÁK GYAKORLATÁBAN

A KÖNYV MINT SZÖVEG ÉS ELŐKÉSZÍTÉSE FORDÍTÁSRA

Kis Ádám

Csoportos könyvfordítás

A csoportos fordítás indokltsága

A csoportos fordítás, különösen a fordítómemóriák alkalmazása esetén, bevett gyakorlat. Sietve le kell azonban szögezni, hogy az itt ismertetett eljárásokat csak szakszövegekre lehet alkalmazni, esetleg publicisztikai szövegekre, műfordításra nem. E tekintetben célszerű a fordítandó szövegeket két kategóriában vizsgálni:

- a) formaorientált szövegek: olyan szövegek, melyek integritásában nagy szerepe van a formának: művészi szövegek, retorikai szövegek, vallomások, nyilatkozatok; részben idetartozik a publicisztika is;
- b) tartalomorientált szövegek: olyan szövegek, ahol a forma másodlagos, céljuk egy adott tartalom közvetítése.

Az első típus erősen kötődik a nyelvhez és a nyelvhasználóhoz, így nem reális az egyéniséget és az egyéni fogalmazást sémákba szorítani. Ezért a formaorientált szövegeket – az egyszerűség kedvéért – teljesen zárjuk ki a jelen gondolatmenetből, és a felesleges viták elkerülése végett hangsúlyosan szögezzük le, hogy az ilyen szövegek automatikus fordítását mi nem javasoljuk, és csoportos fordításukat is csak nagy fenntartással tudjuk elképzelni.

Az érem másik oldalán, a tartalomorientált szövegek esetében, reális esély van a formalizálásra, arra, hogy előre kiszűrjünk bizonyos problémákat, amelyek a csoportosan, illetve géppel fordított szövegek minőségét kritizálhatóvá teszik. Ezek esetében célszerű lehet a forrásszöveg előszerkesztése, optimalizálása.

A könyvfordítás szükségképpen megjelenik ebben a közegben, hiszen mind a csoportos, mind a gépesített fordítás nagy szövegek esetében indokolt.

A könyv mint speciális szöveg

A könyvszöveg nemcsak a terjedelme miatt speciális, hanem a struktúrája miatt is. Röviden összefoglalva a könyvszöveg háromdimenziós térben valósul meg, és ennek szoros összefüggése van a szöveggel. Olyan szólásmondások mutatják ennek a lényegét,

mint „nem lehet őket egy *lapon* emlegetni”, „ez más *lapra* tartozik”. A könyvszöveg minden szava, részlete egy háromdimenziós koordináta-rendszerben jelenik meg, amely viszonylag egyszerű lehetőséget ad a szöveg alineáris követésére. Gondoljunk arra, hogy az orális szöveg lineáris és megismételhetetlen, a tekercsbe írt szöveg már ismételtlen elolvasható, azonban a tájékozódási referenciák sokkal nehezebben kezelhetőek. Ha este letesszük a könyvet, és elfelejtünk könyvjelzőt tenni bele, akkor is nagy a valószínűsége, hogy ott fogjuk kinyitni, ahol becsuktuk. A szövegrészek helyét nemcsak a lapon, hanem a könyv harmadik dimenziójában is érzékeljük.

Fontos megjegyezni, hogy a fenti jellemzők nemcsak a megelőző szövegformákkal szemben adnak előnyt a könyvnek, hanem a követőkkel, azaz az elektronikus szövegekkel szemben is. A könyvolvasók (*bookreader*) elterjedése azt mutatja, hogy ez a térbeli struktúra az olvasóknak fontos, emiatt részesítik előnyben a lapozást a görgetéssel (*scroll*) szemben. Mindazonáltal ez csak kétdimenziós szövegfelületet biztosít, és hiába vannak kiváló ugrási lehetőségek, a lapok pörgetése még mindig gyorsabb.

A könyvszöveg felidézhetősége, az ismételt, illetve az alineáris olvasás gyakorlata szükségessé tette a szöveg tematikus tagolását. Ennek fő velejárója a címadás. Thienemann megállapítása szerint a szöveg címek a könyv fejlődése során alakultak ki és állandósultak (vö. Thienemann 1930: 149). Bár a belső tagolás nem feltétlenül igényel címeket, különösen a szakirodalom – éppen az alineáris olvasás biztosítása érdekében – a szöveg egyes részeinek kitüntetett szerepet szán. Ezek a szövegrészek tagolják a szöveget, de van más szerepük is. Thienemann idézi Hamanntól: „A könyvcím szerinte nem kiakasztható cégér, hanem *nucleus in nuce*: mustármag, amelyből növény lesz, összejt, amely magában rejtí az eljövendő virágzást, talány, amelyből a könyv tartalmát és értékét ki kell fejteni”. Ez a gondolatmenet nemcsak a könyv egészére értelmezhető, hanem az egyes fejezetekre és alfejezetekre is. (NB. ezért nagyon üres, ha egy könyvben sok semmitmondó fejezetcímmel találkozunk.)

A címek ilyen exponáló, iniciáló szerepük mellett természetesen elsősorban tagolásra szolgálnak. E funkciójuk betöltésében vizuális metakommunikációs elemek segítik őket: eltérő betű (méret, szín, típus), valamint a fehér terek (*whitespace*), amelyek megtörik az egymást követő sorok alkotta sűrke felület ritmusát.

Sok könyvben találkozunk nem szöveges, illetve speciálisan kialakított szöveges részekkel – ezek lehetnek illusztrációk, melyekhez gyakran sajátos címfélék, az ábraalírások tartoznak. Hasonlóak a táblázatok, melyeket speciálisan szervezett szövegnek tekintünk; ezeknek szintén van címük, de szemben az ábraalírásokkal, könyvekben ezek általában a táblázat felett vannak. Lehetnek a szöveg linearitásából kiemelt szövegrészek, melyeket általában keretesnek, más megvalósításban glosszának nevezünk (ezeket általában nem címezik, de ellenkező példa is van). Hasonló, alineáris szövegelemek a jegyzetek (láb- és végjegyzet).

Fontos elemei a könyvszövegeknek, főleg a szakkönyvekének, a hivatkozások: ezek címekre, ábrákra, táblázatokra, de számozott oldalra is vonatkozhatnak. A hivatkozás vagy oldalszámra utal, vagy térbeli referenciára – „az előbbi”, „az alábbi”, „az előző oldalon” stb. A címekre, megnevezett elemekre való hivatkozás tartalmazhatja a kere-

sendő szöveget (esetleg a számával együtt, ha számozva van). Szokásos hivatkozások utalnak a láb-, illetve végjegyzetekre, valamint az idézett irodalomra.

A könyvszövegben való tájékozódás fontos eszközei az élőfejek, amelyek segítenek az olvasónak, hogy a könyvet alkotó papírtömbben megtalálják a számukra szükséges lapot. Az élőfej szokás szerint az alatta futó fejezet címét vagy címeit emeli fel a fejlécbé, de hasznos megoldás a címszerű élőfej, ahol a lap tetején olvasható szöveg a lentebb futó tartalom summázata (vö. Thienemann 1930).

A könyvszöveg felosztása a csoportos fordításhoz

A magunk gyakorlatában kezdetben komplett ívekre osztottuk a könyvet. Ebben az időben csak nyomtatott papírkönyv állt a rendelkezésünkre, ezt szedtük szét részre. Bebizonyosodott azonban, hogy ez hátrányos, mert a fordító nem összefüggő tartalmat kapott a kezébe. Emellett a szöveghatárok előfordult, hogy vagy kimaradt, vagy duplázódott egy-egy rész. A technikai problémák megoldódásával a szöveget fejezetenként, azaz a szerző felosztása szerint adtuk ki a fordítóknak.

A csoportos fordítás megvalósítása

A csoportos fordítás nem feltétlenül igényel számítógépet, azonban az elfogadható minőség megközelítése csak számítógép alkalmazásával reális. A csoportos fordítás problémája a mennyiségi (mindent, de csak egyszer), a terminológiai és stilisztikai konzisztencia biztosítása. Ezzel kapcsolatban a fordítás utáni szerkesztés elengedhetetlen, ebben a vonatkozásban a probléma hasonlít az automatikus fordítás problémájához.

Az utólagos szerkesztés azonban nem lehet egyedüli megoldás. A fordítási folyamatot szükségképpen lineáris-párhuzamos-lineáris struktúrában kell megvalósítani, ahol a fordítás megkezdése előtt feladattípusonként egy szereplő készíti elő a folyamatot (az eltérő feladatok természetesen folyhatnak párhuzamosan, de minden feladattípust egy ember végez), ezután a fordítást több szereplő párhuzamosan végzi, majd a lefordított szöveget ugyan több szereplő szerkeszti, de az ő munkájuk soros szervezésű, azaz egymás kezéből veszik ki a munkát. (NB. ez az utószerkesztési folyamat párhuzamosítható a fordítással, de visszacsatolás nélkül, a párhuzamos munka időnyerés céljára szerveződik.

A továbbiakban a fordítás előtti (*pretranslate*) előkészítés három feladatot tartalmaz:

- a) a tördelés előkészítése
- b) a címrendszer előkészítése
- c) a terminológia előkészítése

A forrásszöveg előkészítésének létező gyakorlata

Előtördelés

A csoportos fordítás gyakorlatában általában előre megformált forrásszöveg áll rendelkezésünkre. Ezt azonban nagy valószínűséggel meg kell változtatnunk. A könyvformátum kultúrafüggő, például az USA más papírszabványokat használ, és az is döntés kérdése, hogy az eredetivel azonos kötéstechnikát alkalmazunk-e (a keménytablás és a kartonált könyvek esetében eltérő a tükör szerkezete).

A címrendszert általában tanácsos megtartani, azonban itt is lehetnek eltérések (például ha az eredeti több színű belívet alkalmaz, nekünk viszont nem telik erre).

A kiemeléseket meg kell tartani. Ha a fordító technikailag a forrásszövegen dolgozik, akkor könnyen meg tudja őrizni ezeket, de a fordítómemória is képes átvinni őket. Általános szabályként megállapíthatjuk, hogy ami az eredetiben ki van emelve, azt a fordításban is hasonló módon kell formázni (kurzíválás, kövérítés, ritkítás). Amellett is szólhat azonban érv, hogy a belső kiemelési rendszert megváltoztassuk. Ennek egy közérthető példája a betűszavak feloldása, amely rendszerint kétnyelvű lesz a fordításban. A betűszavak fordítása a szakszövegek esetében szakterület-függő. Az informatikában nem fordítják a betűszavakat, ezzel szemben a biológiában igen. Ennek következtében a DNS betűszó feloldása az informatikában angol (többféle, például *domainnamesystem*), a biológiában magyar (DezoxiriboNukleinSav). Kiadói szokás a feloldásban kövéríteni (esetleg nagybetűvel írni) a betűszó alkotóelemeit. Ezt természetesen nem lehet előkészíteni, csak utólag valószínűleg meg.

Az előtördelés több akciót kíván, ha a fordítás kiadása más számszámmal készül, mint az eredeti. Angol–magyar relációban jelentős eltérés lehet az eladható példányszámban, így indokolt lehet a több színben szedett eredeti magyar fordítását egy színnel megjelentetni. Sok esetben nem kell és nem is lehet mit kezdeni ezzel, de van, amikor valamiképpen meg kell oldani az eltérő színezésű szövegek megkülönböztetését. Ez különösen akkor elkerülhetetlen, ha az eredeti olyan háttérrel használ, amely feketére alapul szürkeárnyalatos környezetben, illetve ha szignifikáns a különbség kék, zöld, piros színű betűk, vonalak, foltok között. Jellemző példa erre a diagramok alkalmazása. Ilyenkor a színeket kitöltési mintákkal, különböző formájú vonalakkal (szaggatott, hullámos, dupla stb.) pótolják, a szövegek esetében a szürke lehetőségeinek kihasználása mellett eltérő betűtípusokat lehet alkalmazni. Ezeket célszerű a fordítás előtt beállítani, mert ezzel mentesíteni lehet a fordítást egységesítő szerkesztőt, hogy követni legyen kénytelen az eredeti tipográfiát.

A forrásszöveg szerkesztése

A terminológiai előkészítés nem feltétlenül jár a forrásszöveg szerkesztésével, azonban ennek lehetnek előnyei: kikerülhetnek a felesleges szinonimák, és megkerülhető a zavaró homonímia. Bizonyos szakszövegek esetén ezen túlmenően lehetőség van a terminusok egyértelműsítésére, a polyszémia korlátozására is. Ez a módszer alkalmas a lexikai értelemben vett inkonzisztencia megelőzésére.

Ezzel kapcsolatosan érdemes kutatni a tapasztalható fordítási problémák okait. Ezek a következőkre irányulhatnak:

- a fordítást megnehezítő grammatikai szerkezetek. Például Cliff Anderson prezentációs módszerében (Anderson 2007) azt ajánlja, hogy a diák címsora egyetlen egyszerű (angolban cselekvő szerkezetű), maximum kétsornyi szöveg legyen – ezt tekinti a könnyű memóriefeldolgozás kritériumának;
- a szinonímia és a poliszémia szűrése kollokációk figyelembevételével (konkordanciatípusok, egyértelmű vonzatszerkezetek).

Feltételezésem szerint ezek a dolgok elsősorban csak nyelvpárok vonatkozásában kutathatók. A mi törekvéseink szempontjából azonban jelentősége lehet a polilingvális előszerkesztésnek is.

A fordító lexikai-textológiai támogatása

A címrendszer előfordítása

A csoportos fordítás esetében a fordítók nem tudják megoldani a címhivatkozásokat, amennyiben azok nem a saját szövegrészükre irányulnak. Ez olyan mértékben veszélyes, hogy a jelen gyakorlatban sok esetben a fejezetcímeket nem fordítják, hanem ezt rábízják a szerkesztőre, illetve a hivatkozásokban csak a címek számozását szerepeltetik. A szövegszerkesztési technológiák automatikus hivatkozásokat is lehetővé tesznek, azaz van mód a hivatkozások aktualizálására.

Mindazonáltal a biztos módszernek az látszik, ha az előszerkesztő (terminológus) lefordítja a címeket, és ezeket beleírja a szövegbe, vagy rögzíti a fordítómemóriában. Ennek az eljárásnak az a bizonytalansága, hogy a címek lefordításához ismerni kell a szöveget. A terminológus általában elolvassa az egész művet, de előfordulhat, hogy a terminológia más forrásból ered, például olyan könyv esetében, melynek több témarokona készült már ugyanebben a műhelyben. Így számítani kell arra, hogy a cím a fordítás során módosul. Ebben az esetben a fordítócsoporthoz minden tagját értesíteni kell a változásról. Fordítómemória alkalmazása esetén ez előre programozható.

Ezeket az eljárásokat egyébként egyedi fordítás esetén is érdemes előre elvégezni, függetlenül attól, hogy a fordítás géppel vagy manuálisan készül-e.

A terminológia feltárása és szöveghez csatolása

Ezt a témát Kis Balázs részletezte a 2012-ben megrendezett gödöllői szakfordító szakmai napon, *A csoportos fordítás előkészítése* címmel.

Összefoglalás

A tanulmány a fordítói munka egy speciális, de jelentős volument lefedő részét érintette: a szakkönyvek csoportos fordítását, lehetőleg fordítómemória segítségével. Ez a fordítási mód egy sor olyan dologra terjed ki, melyek nem triviális tartozéka a fordítói munkának, azonban feltétlenül szükségesek a jó minőségű fordítás elvégzéséhez. A kifejtés azt is megmutatja, hogy a könyvfordító műhely munkája jelentősen túlterjed azon, amikor a fordító közvetlenül a szöveggel foglalkozik. A műveletek koordinált végrehajtása képes a csoportot úgy integrálni, hogy a kimenet egyetlen kéz munkájának tűnjék, sőt, még ennél jobb minőséget is produkálhat, hiszen az egyemberes fordítás során arra is számítani kell, hogy az előrehaladó időben a fáradékony és változó körülmények között dolgozó fordító produkciója bizonyos inkonzisztenciát fog mutatni. A fenti eljárások összességét, beleértve magát a közvetlen fordítási folyamatot, valamint az itt nem érintett folyamatszervezési eljárásokat együttesen fordítási technológiának nevezhetjük. A fordítástechnológia nézetünk szerint olyan szakterület, melyen még sok a tennivaló.

IRODALOM

- Anderson, C. (2007): *Ne vetíts vázlatot*. Budapest: SZAK Kiadó (BeyondBulletPoints, MicrosoftPress 2007)
- Thienemann Tivadar (1930): *Irodalomtörténeti alapgondok*. Pécs: Danubius Kiadó.

GÉPI FORDÍTÁS: HOGYAN KELETKEZIK A POST-EDITING NYERSANYAGA?

Kovács László

Bevezetés

A Wikipédia szerint „A gépi fordítás olyan automatikus fordítási eljárás, amelynek során egy adott nyelvű szöveget egy másik nyelvre informatikai eszközökkel, számítógépes program segítségével fordítunk le”. Ez a definíció némiképp eltér attól, amit a fordítóirodai gyakorlatban gépi fordításnak nevezünk, de az eljárások ismertetésére kiválóan megfelel. A gépi fordítást számos különböző alkalmazásban használják. Szinte mindenki találkozott már a Google, a Microsoft vagy a Yahoo ingyenes fordítási szolgáltatásaival, amelyek elsősorban a megértéstámogatást célozzák, a gépi fordítás azonban egyre nagyobb hatást gyakorol a szakfordításra is.

A post-editing – magyarul utószerkesztés – egy viszonylag új fordítási munkafázis, amely a gépi fordítás terjedésével jelent meg a fordítási munkafolyamatokban. A post-editing célja, hogy a gépi fordítással készült szövegeket a lehető legkevesebb időráfordítással használható minőségű szöveggé alakítsuk.

Miért fordít inkább a gép?

Bár a gépi fordítás kezdeti célkitűzése az volt, hogy természetes nyelvi szövegek fordítására nyújtson automatizált megoldást, a jelenlegi célkitűzések ennél jóval szerényebbek. A hétköznapi életben a megértéstámogatás, a szakmai felhasználóknál a kivonatolás és az elemzés, a szakfordítás esetén pedig a munka felgyorsítása és a költségek csökkentése a cél.

Megértéstámogatás

A megértéstámogatás jelenleg az egyik leggyakrabban használt alkalmazás. A gyakran ingyenesen elérhető, akár a webböngészőbe integrált webes fordítóeszközök, például a Google Fordító, a Microsoft Translator és a webforditas.hu különösen népszerűvé tette ezt a szolgáltatást a felhasználók körében.

A megértéstámogatást célzó gépi fordító-rendszerek alkalmazása esetén az a cél, hogy elfogadható minőségű szöveg keletkezzen, amelynek alapján megérthetjük a számunkra idegen nyelven írt szövegeket, bár az így keletkező szöveg minősége gyakran nem éri el a szokásos fordítási színvonalat. Ez azonban még mindig jobb, mintha semmilyen fordítás nem lenne elérhető.

Az ilyen megértéstámogatási célú fordítás növeli az ügyfelek elégedettségét, segíti a piaci folyamatok megértését (különös tekintettel a társasági hálózatokon megjelenő kommentekre, blogokra stb.), lehetővé teszi az idegen nyelvű információk begyűjtését, és megkönnyíti a nemzetközi vállalatokon belüli kommunikációt. A gépi fordítás tehát segíthet a nyelvi korlátok lebontásában (DePalma 2011a).

Kivonatolás és adatbányászat

A megértéstámogatáshoz hasonló alkalmazás a gépi fordítás kivonatolási és adatbányászati célú használata. Ebben az esetben a gépi fordítás végtermékét további számítógépes rendszerek vagy elemzők dolgozzák fel, és ez alapján dönthetnek arról, hogy érdemes-e az adott tartalmat lefordítani. A különböző nyelveken keletkező hatalmas információ-tömeg teljes fordítására egyszerűen nem állnak rendelkezésre a megfelelő pénzügyi erőforrások és a fordítási kapacitás, ezért intelligens módon meg kell határozni, hogy egy-egy elemzéshez mely tartalmakat érdemes lefordítani.

Szakfordítás

A harmadik, témánk szempontjából legérdekesebb alkalmazási cél a szakfordítás. Ezen a területen a gépi fordítás azzal kecsegtet, hogy az átfutási idők és a költségek egyaránt csökkenthetők, ha valamilyen gépi fordítási eljárással „előfordítjuk” a szöveget, majd szerkesztjük, hogy a végeredmény publikálható minőségű legyen.

A kimenet minősége nagyban függ a forrásnyelvi szöveg jellemzőitől is. Már a gépi fordítás elterjedése előtt is törekedtek a szakírók arra, hogy a nagy mennyiségű, szakmai jellegű szövegek (emberi) fordítását megkönnyítsék azzal, hogy korlátozott szókészlettel, a lehető legkevesebb többértelműséggel, úgynevezett kontrollált nyelven készítsék el a forrásnyelvi szövegeket. Az így írt forrásnyelvi szövegek fordítása gépi eljárásokkal is sokkal jobb kimenetet eredményez.

A gépi fordítás eljárásai

A gépi fordítás eljárásait szabályalapú és statisztikai gépi fordításra szokták bontani. Ezek mellett a típusok mellett a téma tárgyalása szempontjából érdemes még megemlíteni a direkt és a példaalapú megközelítéseket is, amelyeket a fordítók ugyan nem sorolnak a gépi fordítás körébe, a mindennapi munkában mégis nagy szerepet játszanak.

Szabályalapú gépi fordítás

Ez a gépi fordítás tradicionális megközelítése: a számítógépnek „megtanítják” a nyelvtani szabályokat és a forrásnyelvi szavak célnyelvi megfelelőit. E szabályok alapján a gép elemzi a forrásnyelvi szöveget, és előállítja a célnyelvi megfelelőjét. A szabályalapú rendszereket közvetítőnyelves és transzfer típusokba szokták sorolni (Novák–Tihanyi–Prószéky 2008).

A közvetítőnyelves szabályalapú fordítórendszerek először értelmezik a forrásnyelvi szöveget, egy absztrakt közvetítőnyelven ábrázolják, és ebből generálják a célnyelvi megfelelőt. A közvetítőnyelv alkalmazásával lehetővé válik olyan fordítórendszerek kialakítása, amelyek nem forrás- és célnyelvből álló nyelvpárokat kezelnek,

hanem a támogatott nyelvek körében bármely nyelvről bármely nyelvre biztosítják a fordítást. Sajnos ennek az univerzális, absztrakt közvetítőnyelvnek a kialakítása nem egyszerű feladat, és a támogatott nyelvek számának növekedésével egyre bonyolultabb, így a jelenleg működő szabályalapú rendszerek közül keveset sorolhatunk ebbe a típusba.

A transzfer típusú rendszerekben a közvetítőnyelv mellett úgynevezett transzferszabályokat is alkalmaznak, amelyek a forrás- és cél nyelv közötti átvitel szabályait határozzák meg.

A szabályalapú megközelítésre épülő fordítórendszerek nyelvi tudásra épülnek, ezért a fejlesztőktől komoly támogatást igényelnek. Testreszabásukat csak viszonylag sok munkával és hozzáértéssel lehet elvégezni.

Statisztikai megközelítés

A statisztikai megközelítés azzal kecsegtet, hogy nyelvi tudás nélkül is, pusztán statisztikai alapon végezhető fordítás a számítógéppel. A fordítás előtt a rendszer egy nagy szövegmeghajtó elemzésével automatikusan állítja elő a szótárat és a nyelvtani szabályok gyűjteményét.

A statisztikai alapú fordítás népszerűsége egyre növekszik. Ez annak köszönhető, hogy a digitálisan tárolt párhuzamos szövegmeghajtók – elsősorban a fordítómeghajtók – széles körű alkalmazásának köszönhetően – egyre könnyebben elérhetők.

Direkt gépi fordítás

A direkt típusú szabályalapú fordítást némi rosszindulattal egyszerű szótárazó- és ragozógéppel is nevezhetnénk: egyszerűen helyettesítik a forrásnyelvi szavakat a cél nyelv megfelelőjével, és a cél nyelv szabályai szerint korrigálják a végeredményt. Ez a megoldás ritkán vezet olyan eredményre, ami akár csak a megértéstámogatási szintet elnéve, mégsem teljesen haszontalan, mert interaktívan, fordító környezetben alkalmazva gépelési időt takaríthat meg a felhasználónak. Gyakorlatilag ilyen direkt fordításnak tekinthetjük, amikor a fordítástámogató eszközök az általuk kezelt terminológiai adatbázisból beszúrik a forrásszövegben megtalált kifejezéseket.

Példaalapú gépi fordítás

A példaalapú gépi fordítás legelterjedtebb képviselője a fordítómeghajtó. A fordítómeghajtó támaszkodhat a korábban készített párhuzamos szövegekre. Az új fordítások elkészítésekor a rendszer felajánlja az adatbázisból származó hasonló mondatokat, és az adatbázist minden egyes fordítással frissíti.

Nem véletlen, hogy ezeket a rendszereket szinte minden fordítóirodában megtaláljuk. A bevezetésük rendkívül hálás feladat, mert szinte azonnali eredményt hoznak, és nemcsak a fordításban, hanem a terminológia kezelésében és a minőségellenőrzésben is rengeteg pluszszolgáltatást nyújtanak.

Hibrid megoldások

A fent említett eljárásokat manapság szinte soha nem „tisztán” alkalmazzák. A szabályalapú rendszerek támaszkodhatnak a statisztikai eljárásokra, és a statisztikai rendszereket egyre gyakrabban egészítik ki a szabályalapú megközelítés nyelvi tudásával.

Előnyök és hátrányok

Az egyes eljárások előnyeit és hátrányait az 1. táblázat ismerteti.

ELJÁRÁS	ELŐNYÖK	HÁTRÁNYOK
Szabályalapú megközelítés (DePalma 2011b)	<ul style="list-style-type: none"> • Újrafelhasználhatók a rendszer egyes részei • Testreszabható a szakterület vagy vállalat terminológiájával • Finomhangolható a különböző stílusbeli követelményeknek megfelelően	<ul style="list-style-type: none"> • A további nyelvpárok hozzáadása nagy fejlesztési feladat • A nagy szabálykészletek karbantartása nehézkes • Testreszabáskor lexikai fejlesztés szükséges, amelynek során a ragozókat és hasonló jellemzőket is be kell vinni • A további minőségjavuláshoz egyre nagyobb erőfeszítés szükséges
Statisztikai gépi fordítás (DePalma 2011b)	<ul style="list-style-type: none"> • Az újabb nyelvpárok hozzáadása kevés fejlesztést igényel • A kétnyelvű korpuszok automatikus elemzésével végezhető el a testreszabás • Nem igényel magas szintű nyelvi tudást	<ul style="list-style-type: none"> • Nagy mennyiségű kétnyelvű adatot igényel • A fordítási hibák oka nehezen követhető vissza
Direkt gépi fordítás	<ul style="list-style-type: none"> • Egyszerűen kialakítható	<ul style="list-style-type: none"> • A kimenete általában nem éri el a megértéstámogatási szintet sem
Példaalapú gépi fordítás	<ul style="list-style-type: none"> • Egyszerűen bevezethető • Sok ismétlődést tartalmazó szövegek esetén gyors a megtérülése	<ul style="list-style-type: none"> • Csak az ismétlődések kihasználására képes

1. táblázat. A gépi fordítás eljárásai

Post-editing

A szakfordítás területén post-editingnek hívják azt a munkafolyamatot, amikor a nyers gépi fordítást felhasználható minőségű szöveggé alakítják.

Lehetséges célok

A felhasználható minőség mibenléte természetesen nagyban függ a felhasználás céljától. Ebből a szempontból megkülönböztethető a „teljes” és a „minimális” post-editing (Dillinger 2012), amelyek jellemzőit a 2. táblázat tartalmazza.

	TELJES POST-EDITING	MINIMÁLIS POST-EDITING
Minőség	A végeredménynek minden szempontból olyan minőségűnek kell lennie, mint az emberi fordításnak.	Célja, hogy az igazán nagy hibákat kijavítsák, és a szöveg érthető legyen. A szövegben előfordulhatnak stilisztikai és akár nyelvtani hibák is.
Változtatások mértéke	Gyakran a fordítás teljes átírását jelenti.	Csak a megértést megnehezítő hibák javítása történik meg.
Munka jellege	Hasonló a fordítástámogató rendszerekből érkező részleges találatok átírásához, illetve a lektoráláshoz.	Teljesen új készségeket igényelhet. Minden egyes szegmens esetén el kell dönteni, hogy a szerkesztéssel jelentős mértékben javul-e a szöveg érthetősége.
Jellemző szövegtípusok	Műszaki dokumentációk, szoftverek	Terméktámogatási adatbázisok, tudásbázis

2. táblázat. A post-editing típusai

Kinek a feladata a post-editing?

Hagyományosan a post-editing a fordítók feladata. Amint azonban egyre terjed ez a technológia, és a végeredménnyel szembeni elvárások is változnak, új szakmaként jelenhet meg ez a munkakör.

A post-editing – különösen a „minimális” változat – a korábbi fordítói készségektől olyannyira eltérő készségeket igényel, hogy egy 2010. januári felmérés szerint (TAUS 2010) a válaszadók közel negyede nem fordítókat alkalmaz erre a munkára, hanem kifejezetten erre képzett szakembereket.

Angol–magyar gépi fordítás

A szakfordítás területén magyar nyelvre nemrégiben jelentek meg az első post-editing megbízások. A sok nyelvre fordítható nemzetközi megbízók számára a magyar nyelv nem szerepelt a fő prioritások között, és a szabályalapú rendszerek megfelelő testreszabásának nehézségei elriasztották őket e technológia bevezetésétől. A statisztikai alapú rendszerek térhódításával – és a párhuzamos szövegek egyre jobb elérhetőségének köszönhetően – már az angol–magyar fordítások során is bevetik a gépi fordítási megoldásokat, így hamarosan egyre több ilyen munka érkezik a magyar piacra is.

IRODALOM

- DePalma, D. A. (2011a): *Trends in machine translation*. Common Sense Advisory. <http://www.common senseadvisory.com/AbstractView.aspx?ArticleID=2154>
- DePalma, D. A. (2011b): *Rules-based, statistical, or hybrid: Which MT is best?* Common Sense Advisory. <http://www.common senseadvisory.com/AbstractView.aspx?ArticleID=2153>
- Dillinger, M. (2012): More about post-editing. *The ATA Chronicle*. XLI/1: 20.
- Gerber, L. (2011): Questions and answers about machine translation. *The ATA Chronicle*. XL/11: 21.
- Novák Attila – Tihanyi László – Prószéky Gábor (2008): The MetaMorpho translation system. *Proceedings of the Third Workshop on Statistical Machine Translation at ACL 2008*. Columbus, Ohio. 111–114.
- Postediting in Practice, A TAUS report: <http://www.translationautomation.com/best-practices/postediting-in-practice.html>
- Wikipédia, gépi fordítás szócikk: http://hu.wikipedia.org/wiki/Gépi_ford%C3%ADtás

FORDÍTÁSAUTOMATIZÁLÁS A HUNNECT KFT.-NÉL

Sojnóczky Sándor

Bemutakozás és cégtörténet

A Hunnect Kft. fordítóiroda 2003 júliusában alakult meg. A cég angol–magyar nyelvpárra, fordításimemória-szoftverekkel kezdte ajánlani idegen nyelvi szolgáltatásait, majd fokozatosan bővítette kínálatát az összes kelet-európai nyelvre. Az elmúlt kilenc évben több mint 120 millió szó fordítását, illetve lektorálását végezte az ún. TEP- (*translation-editing-proofreading*) folyamat követelményeinek megfelelően. Az ISO 9001: 2001 és EN 15038 minőségirányítási rendszert 2007-ben vezették be, s ezek nagyban segítették a vállalatot abban, hogy elérhesse, majd fenntarthassa azt a magas minőségi színvonalat, amelyet az iparág megkövetelt és megkövetel ma is. A Budapest Business Journal 2010-ben és 2011-ben is Magyarország harmadik legnagyobb fordítócégéként jegyezte a Hunnect Kft.-t.

Az idegen nyelvi szolgáltatói piac alakulása a megbízói igények szempontjából

Az elmúlt kilenc év során a Hunnect Kft. azt tapasztalta, hogy a megbízások mennyisége növekedett, az ágazatban pedig egyre inkább a még jobb minőségben, de gyorsabban és olcsóbban elvégzett munkát követelik meg. A Hunnect Kft. ezért megvizsgálta a fordításautomatizálásban, ezen belül a gépi fordításban rejlő lehetőségeket, és azt találta, hogy az idegen nyelvi szolgáltatások piacán nem történt komolyabb átrendeződés az elmúlt évek során sem a minőségi elvárásokat, sem a nyelvpárok összetételét, sem pedig az üzleti megközelítést illetően, továbbá a magas minőségi színvonal, a költség-hatékonyság és a gyorsaság továbbra is fő helyen állnak a megrendelők követelményei között. A megbízások számának növekedése okán ugyancsak minden korábbinál erőteljesebben merül fel az automatizálás iránti igény.

Kihívások

Hogyan segítheti a fordításautomatizálás az idegen nyelvi szolgáltatót?

A megrendelt szolgáltatások, nyelvkombinációk és szakterületek áttekintése után a Hunnect Kft. úgy döntött, kifejleszt egy statisztikai fordítómotort, amely angol–magyar nyelvpárban, műszaki szakterületen használható. A nyelvi követelményeket illetően a cél a publikálható minőségi színvonal elérése volt, amelyet a cég a következő folyamatátalakítással tervezett meg:

Fordítás – lektorálás – nyelvi minőség-ellenőrzés

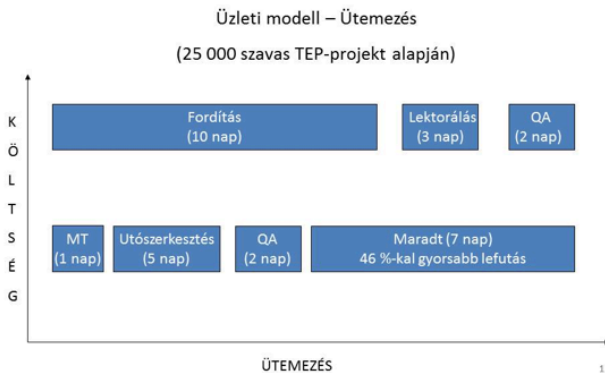

Előszerkesztés – gépi fordítás – utószerkesztés – nyelvi minőség-ellenőrzés

1. ábra. Az automatizált fordítás lépései

Hogyan integrálható ez a megoldás a cég üzleti modelljébe?

A sikeres folyamatintegráció érdekében és az eredményes üzleti modell kidolgozása céljából a cég három szempontból vizsgálta meg üzleti folyamatait. Ezek az ütemezés, az ár és a minőség. Az ütemezés vizsgálatakor kiemelt fontossággal bír annak megállapítása, mennyi időre van szükség ahhoz, hogy a cég az új fordítási környezetben is publikálható minőségű szöveget állíthasson elő.

2. ábra. A hagyományos és automatizált fordítási folyamatok ütemezése

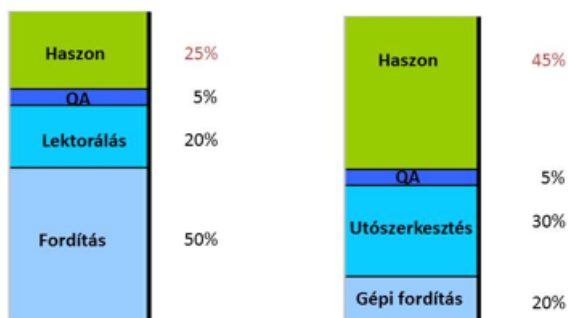
Ütemezés

A vizsgált projekt 25 000 forrásszót tartalmazott, amelyen egy fordító, egy lektor és egy minőségellenőr dolgozott a hagyományos TEP-módszerrel. Látható, hogy a gépi fordítás alkalmazásával mennyivel gyorsabban végezhető el a feladat úgy, hogy a végeredmény publikálható minőségű anyag legyen. Fontos megjegyezni, hogy a gépi fordítómotornak meg kell felelnie a minimálisan elvárt nyelvi követelményeknek ahhoz, hogy a célnyelvi szöveg minősége és a munkavégzés gyorsasága megfeleljen a célokban megfogalmazottaknak. Ellenkező esetben a fordítási folyamat – részlegesen vagy teljesen – visszaáll a hagyományos TEP-módszerre!

Ár

Alapvető szempont volt, hogy az automatizált folyamatban részt vevő utószerkesztők javadalmozása – a feltételezett utószerkesztési sebesség figyelembevételével – ne legyen alacsonyabb, mint ha hagyományos fordítást végeznének fordításimemória-szoftverrel. A napi utószerkesztési kapacitást a cég úgy állapította meg, hogy figyelembe vette saját gyakorlatát az adott nyelvpárban, az ágazati irányelveket és tapasztalatokat, valamint az utószerkesztők képzése során szerzett saját észrevételeit.

Üzleti modell – Árazás

1

3. ábra. Fordítási megoldások árazása

A gépi fordítómotor kialakításának költségét döntően a cég által létrehozott fordítási környezet befolyásolta, így e kiadás mértéke cégenként és megoldásonként eltérhet. Az utószerkesztők díjazása a korábban említett szempontok vizsgálata alapján a TEP-módszerhez kialakított fordítási díj 60%-a, amit a cég az elvárt minimális utószerkesztési kapacitással (napi 5 000 szó) összhangban határozott meg. Ez a kapacitás akkor érhető el, ha a következő feltételek teljesülnek:

1. A gépi fordítás megfelelő minőségű ahhoz, hogy utószerkeszteni lehessen.
2. Az utószerkesztő kellően jártas a géppel fordított szegmensek jellemző hibáinak kezelésében.
3. Az utószerkesztés során az utószerkesztő és a megbízó a megfelelő módon tudják kezelni a gépi fordítás minőségéből eredő kihívásokat.

A bevezetést követően, folyamatosan elvégzendő feladatok

A fordítómotor tréningezése

A gépi fordítómotor tréningezése teszi lehetővé, hogy annak folyamatos használatával a fordítások minősége egyre kiegyensúlyozottabb színvonalú legyen. Ehhez szükség van arra, hogy a végleges, publikálható minőségű szöveget ismételten betöltsék a fordítómotorba. Nagyon fontos, hogy csak rendkívül jó minőségű kétnyelvű anyagok kerüljenek vissza a motorba. Olyan esetekben, amikor a fordított anyaggal szemben nem követelmény a „publikálható minőség”, szintén szükséges lesz a lehető legmagasabb minőségi szintet elérni azért, hogy a fordítómotort tréningezni lehessen, ez pedig pluszfeladatot jelent az üzemeltető számára, hiszen a végleges minőségi színvonal elérése céljából mindenképpen teljes utószerkesztést kell végezni.

Utószerkesztők képzése távoktatással

A Hunnect Kft. tapasztalatai szerint külön kihívást jelent az utószerkesztők feltérképezése és képzése. Mivel a gépi fordítás mint szolgáltatás még nem terjedt el a középkelet-európai országokban, számos nyelvész elutasítja a gépi fordítómotorral elkészített szövegek utószerkesztését. A cég ezért fontosnak tartotta, hogy az utószerkesztők képzését professzionális keretek között végezze, könnyen elérhető, átfogó és gyakorlati ismereteket nyújtó, digitalizált tananyag formájában. Így készült el a „Post-editing of Machine Translation” című tanfolyam, amely a Hunnect Kft. e-learning platformján keresztül érhető el a cég alvállalkozói, munkatársai és a külső érdeklődők számára. A tananyag szerves részét képezi a gépi fordítómotorral készített fordítás, a hibatipológiai ellenőrző lista és az utószerkesztést követő konzultáció a cég oktatóival.

Utószerkesztők képzése az egyetemi oktatás keretein belül

A Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának képzései a 2012. évi tavaszi szemesztertől lehetőséget nyújtanak a hallgatóknak arra, hogy nyelvi laboratóriumban ismerjék meg a gépi fordítások utószerkesztésével kapcsolatos elméleti és gyakorlati kihívásokat, így az utószerkesztési feladatok elvégzése során dönthetik el, szeretnének-e később is részt venni a gépi fordításhoz kapcsolódó munkafolyamatokban. Reményeink szerint a folyóirat következő számában már ennek a képzésnek az első tapasztalatairól is beszámolhatunk.